

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka

Tabu a noa v komunikaci.

Realizace jazykových tabu v tištěných médiích.

Taboo and noa in communication.

Realization of linguistic taboos in the print media.

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Pavla Chejnová, Ph.D.

Autorka diplomové práce: Anna Junková, roz. Blažková
Roháčova 388, Kolín
Obor: ČJ – SV
Typ studia: prezenční

Rok dokončení diplomové práce: 2011

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala všem, kteří mi pomohli při tvorbě této práce, zejména pak vedoucí práce PhDr. Pavle Chejnové, Ph.D., za její cenné rady, připomínky, vstřícnost a ochotu. Dále chci poděkovat všem svým blízkým za jejich podporu a shovívavost.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Prohlašuji, že odevzdaná elektronická verze diplomové práce je identická s její tištěnou podobou.

V Kolíně dne 7. 4. 2011

.....

Anna Junková

OBSAH:

1. Úvod	str. 7
2. Teoretická část	str. 8
2. 1 Pojem tabu	str. 8
2. 1. 1 Etymologické hledisko	str. 8
2. 1. 2 Významové hledisko	str. 9
2. 1. 3 Teoretická východiska	str. 12
2. 2 Pojem noa	str. 17
2. 3 Pojem komunikace	str. 18
2. 3. 1 Etymologické hledisko	str. 18
2. 3. 2 Významové hledisko	str. 19
2. 3. 3 Formy komunikace	str. 21
2. 3. 3. 1 Verbální komunikace	str. 21
2. 3. 3. 2 Neverbální komunikace	str. 23
2. 3. 4 Mediální komunikace	str. 24
2. 3. 4. 1 Tištěná média	str. 27
2. 4 Jazyková tabu	str. 29
2. 4. 1 Vymezení pojmu tabu v rámci jazykovědy	str. 29
2. 4. 2 Tabuová témata v současné společnosti	str. 30
2. 4. 3 Realizace jazykových tabu	str. 35

3. Empirická část	str. 49
3. 1 Identifikace studovaného materiálu	str. 49
3. 2 Výběr témat podléhajících jazykovým tabu	str. 50
3. 3 Předpoklady výzkumu	str. 52
3. 4 Rozbor materiálu	str. 53
3. 4. 1 Frekvence tabuových témat	str. 54
3. 4. 2 Jazykové uchopování tabuových témat	str. 57
3. 4. 2. 1 Výrazy z lidské fyziologie a anatomie	str. 57
3. 4. 2. 1. 1 Těhotenství	str. 57
3. 4. 2. 1. 2 Trávení a jevy s ním související	str. 59
3. 4. 2. 1. 3 Části lidského těla	str. 59
3. 4. 2. 2 Fyzické a psychické nedostatky	str. 60
3. 4. 2. 3 Sex	str. 62
3. 4. 2. 4 Důležité momenty lidského života – početí, smrt	str. 63
3. 4. 2. 4. 1 Početí	str. 63
3. 4. 2. 4. 2 Smrt	str. 64
3. 4. 2. 5 Nemoci	str. 67
3. 4. 2. 6 Tabu výrazy existující v rámci skupinové příslušnosti uvnitř společnosti	str. 67
3. 4. 2. 7 Prohřešky proti dobrým mravům a společností uznávaným pravidlům	str. 68
3. 4. 2. 7. 1 Vulgarismy	str. 68

3. 4. 2. 7. 2 Opilost	str. 69
3. 4. 2. 8 Výrazy tzv. politicky korektního vyjadřování	str. 71
3. 4. 2. 8. 1 Pojmenování romského etnika	str. 71
3. 4. 2. 8. 2 Nezákonné zacházení s penězi	str. 72
3. 4. 2. 9 Tabu označení vzniklá z důvodů cenzury či embarga na informace	str. 73
3. 4. 2. 9. 1 Pojmenování pachatelů, obětí a svědků	str. 73
4. Závěr	str. 75
Seznam použité literatury	str. 81
Internetové zdroje	str. 84
Další zdroje	str. 85
Abstrakt	str. 86

1. ÚVOD

Ve své diplomové práci jsem se rozhodla pojednat o principu tabu v jazyce a komunikaci. Fenomén tabu prostupuje veškeré projevy života lidské společnosti a velmi podstatným způsobem ovlivňuje rovněž sféru jazykovou a komunikační. Jazyková tabu (řečová omezení) se odrážejí ve všech plánech jazyka a určují mluvčímu (autorovi) volbu vhodných jazykových prostředků při tvorbě komunikátu, a významným způsobem tak ovlivňují jeho konečnou podobu. Problematiku tabu však nelze zúžit pouze na jazykové a komunikační situace. Zkoumání jazykových a komunikačních projevů tabu není možné provést bez přihlédnutí a osvětlení ostatních aspektů této problematiky, jako je např. sociální motivovanost tabu, na jejichž základě lze podoby a projevy tabu definovat.

V teoretické části své diplomové práce se proto zaměřím na definici zkoumaných jevů nejprve v širších souvislostech, především kulturních, psychologických a sociologických. Na základě této definice se budu dále zabývat tím, co lze za tabu považovat v rámci naší kultury a společnosti, klasifikaci základních tabuizovaných témat a způsobem jazykového uchopování těchto témat – zaměřím se především na projevy řečových omezení v lexikálním plánu jazyka. V následné empirické části ověřím a stanovím na základě práce s autentickými texty primární přehled tabuizovaných témat a základních jazykových strategií a postupů, které produktoři využívají v rámci komunikace, aby se těmito tématům vyhnuli nebo je opsali nedefenzivním způsobem.

Ve své práci si nekladu za cíl poskytnout úplný obraz dané problematiky. Mým záměrem je především nastínit zkoumanou tematiku a poukázat na různé možnosti práce s jazykovým materiálem a předložit podnět k dalšímu studiu této velmi zajímavé problematiky současného jazyka a komunikace vůbec.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2. 1 POJEM TABU

Tabu je nedílnou součástí veškeré lidské komunikace. Aby bylo možné vysledovat, jakým způsobem se v rámci této komunikace projevuje, je nezbytné samotný termín nejprve objasnit. Základní otázka tedy zní: „Co je to tabu?“

2. 1. 1 ETYMOLOGICKÉ HLEDISKO

Tabu je slovo pocházející pravděpodobně z řeči polynéských domorodců, kde *tapu*¹ či *tambu*² původně znamenalo „označený“ a odtud jednak „posvátný, nedotknutelný, vyloučený ze světského užívání“, jednak „zapovězený, klatý, nečistý“. Podobný význam lze přisuzovat i ekvivalentům v jiných jazycích, jako např. římskému *sacer*, řeckému *agos*, hebrejskému *kodauš* či různým jiným americkým, africkým nebo asijským názvům.³ Výraz se stejnou významovou platností existoval pravděpodobně i v praslovanštině, jeho přesné znění se však nedochovalo. Do slovní zásoby českého jazyka bylo slovo tabu přejato koncem 19. století z anglického *taboo*⁴ z důvodu absence vlastního výrazu, který by svým významem obsáhl široké pole působnosti tohoto pojmu.

---

¹ Etymologie slova se vykládá z *ta* „vydělit, označit“ a z intenzifikující partikule *pu* „úplně, zcela“, takže *tapu* by původně znamenalo „zcela vydělený, odloučený“ nebo „zvláště označený“, fakticky však „posvátný, nedotknutelný (předmět)“.

VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 355 s. ISBN 80-7106-858-6. str. 174–175.

² *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 6., sv. 2, Ši–Užok*. Praha: Novina, tiskařské a vydavatelské podniky, zapsané společenstvo s r.o. v Praze II., 1943. 1375 s. str. 956.

³ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. Praha: Nakladatelství Práh, 1991. 181 s. ISBN 80-900835-1-X. str. 22.

⁴ Původní polynéské slovo *tapu* se dostalo do Velké Británie v 70. letech 18. století díky objeviteli a mořeplavci Jamesi Cookovi, který se s ním setkal při svém pobytu u kmene Tonga. Obyvatelé ostrova zde používali slovo *tapu* pro vyjádření striktního zákazu týkajícího se různých věcí (jídla, chování, vztahů). Britové obměnili původní výraz na *taboo*, který byl (v téměř nezměněné jazykové podobě – vlivem anglické výslovnosti se objevovala i varianta s koncovým dlouhým *ú* (*tabú*)) přijat v celé Evropě k označení toho, co je nepřipustné, zakázané, nedovolené či silně nevhodné.

LIŠKOVÁ, M. Tabu v jazyce. In *Každý den s češtinou: Zajímavosti a zvláštnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. s. 325–326. ISBN 978-80-7106-884-6. str. 325.

ČEMUSOVÁ, J. Tabuová témata ve výuce češtiny pro cizince a jak s nimi pracovat. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA 2009*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 177–180. ISBN 978-80-7372-544-0. str. 177.

2. 1. 2 VÝZNAMOVÉ HLEDISKO

Podle „*Slovníku jazyka českého*“ je tabu slovo středního rodu znamenající cosi zakázaného, posvátného a vyvolávajícího mezi uživateli jazyka bázeň před danými názvy. „*Slovník spisovného jazyka českého*“ obdobně jako „*Slovník cizích slov*“ definují tabu jednak ve významu náboženském, jednak ve významu širším, neomezuje se pouze na náboženský výklad. Ve významu náboženském je tabu chápáno jako něco posvátného a nedotknutelného, vyňatého ze všedního užívání a vyhrazeného jen účelům církevním nebo magickým (ve smyslu čarovný, tajemný, tajuplný, nedotknutelný, zázračný). „*Ilustrovaná encyklopedie Q–Ž*“ konkrétněji uvádí, že jde o „*systém magicko-náboženských zákazů vyslovovat určitá jména, požívat maso určitých zvířat, provádět určité činnosti, jejichž porušení přivodí trest nejen tomu, kdo je porušil, ale obvykle celé komunitě (kmeni, skupině, rodině). Někdy přímo souvisí s nedotknutelností posvátného objektu (totem, sex, kněz, bůh nebo jeho symbol).*“⁵ Druhým významem je tabu ve smyslu něčeho nedotknutelného a zapovězeného vůbec (nezávisle na náboženském či jiném užším, tematicky omezeném systému). V „*Encyklopedii Diderot*“ se dozvídáme, že „*tabu je označení zakázaného chování, objektu nebo slova. Týká se buď toho, co je v dané kultuře považováno za posvěcené, svaté, nedotknutelné, nebo toho, co je považováno za nebezpečné, zakázané, nečisté, zlověstné. Znamená tedy současně zákaz i ochranu tabuizovaného objektu (předmětu, osoby, činnosti). Porušení tabu podléhá sankcím. Uplatňují se například tabu sociálně příbuzenská (exogamní normy), alimentární (zákaz určitých potravin, jídel), totemová (zákaz zabíjení totemového zvířete) aj. Tabu se rovněž týká některých jmen. Přeneseně v širším sociálně psychologickém smyslu může být tabu jakýkoli čin, který je zakázán autoritou nebo sociálním tlakem.*“⁶

Jak z výše uvedeného vyplývá, v původním významu souvisí označení tabu s existencí systému magicko-náboženských a rituálních zákazů⁷, s představou jakési pomyslné síly – mana, přičemž porušení toho systému je trestáno nadpřirozenou silou.

---

⁵ *Ilustrovaná encyklopedie Q–Ž*. Praha: Encyklopedický dům, 1995. 492 s. ISBN 80-901647-3-0. str. 255.

⁶ *Encyklopedie Diderot: všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. 4. díl, Ř–Ž*. Praha: Nakladatelský dům OP (Diderot), 1998. 717 s. ISBN 80-85841-17-7. str. 350.

⁷ Nejdůkladněji byl tento celek magicko-náboženských a rituálních zákazů propracován v Polynésii. Polynéští náčelníci jsou tabu, nikdo se jich nesmí dotknout a tabu se stává také vše, co s nimi přijde do styku. Podobný systém lze však nalézt i u řady jiných dodnes existujících etnik eskymáckých, australských, pygmejských aj.

Přeneseně je slovem tabu označováno cosi zakázaného, zapovězeného obecně. Může se jednat nejen o činnost, ale i o osobu, předmět, nějaké místo či slovo apod. Za porušení tohoto tabu hrozí trest nebo sankce. V mezilidských vztazích je tabu např. incest, ve stravování v našich zeměpisných šířkách kanibalismus.

Pojem incest pochází z latinského výrazu *incestus* ve smyslu „nečistý, necudný“ > *incestum* „smilstvo, krvesmilstvo“.⁸ Incestní tabu je zákaz pohlavního aktu či vztahu mezi blízkými příbuznými, většinou nadpřirozeně sankcionovaný. Kdo jsou tito „blízcí příbuzní“ je kulturně definováno a variováno; v některých kulturách se blízký příbuzný definuje jen porodem, v jiných se mezi blízké příbuzné řadí i dítě adoptované či získané sňatkem apod. Incest byl a je v naprosté většině současných i historických kultur považován za tabu, což má i svůj biologický důvod, neboť děti zplozené z incestních styků mívají často různé degenerativní příznaky (tj. trpí ve zvýšené míře dědičnými chorobami, což má svoje racionální vysvětlení v molekulární biologii a genetice).⁹ Podle psychoanalýzy reprezentuje incest dětské „prapřání“ styku s rodičem opačného pohlaví, které bylo rodinnou výchovou vytěsněno do nevědomí a projevuje se jako Oidipův či Elektrín komplex.¹⁰ Téměř všechny národy západní civilizace klasifikují poměr mezi pokrevními příbuznými jako zločin, v Česku jde o závažný trestný čin.¹¹

Původ názvu kanibalismus (řecky *antropofagie* < *anthropos* „člověk“, *phagein* „jíst“, tedy „lidožroutství“) je odvozen od jména středoamerického kmene *Karib*, nesprávně vyslovovaného jako *Kanib*, odtud španělský název *canibal*, kde byl rituální kanibalismus významnou součástí animistického náboženství. Základem rituálního kanibalismu je představa, že požíváním lidských těl (zemřelých či zabitých) anebo některých jejich částí získá příslušník kmene sílu a schopnosti zemřelého příbuzného či přítele nebo zabitého nepřítele (např. pozření srdce nepřátelského bojovníka bylo vnímáno jako získání části fyzické a duševní síly, kterou disponoval). Někdy je kanibalismus rovněž spojován s určitými náboženskými a magickými rituály a činnostmi. Důvodem pro lidský kanibalismus je však také nezbytnost pro přežití, není zřejmě náhodou, že se podobné rituály vyvíjely nejčastěji u komunit v oblastech s omezenými zdroji vhodné výživy.

⁸ *Latinsko-český slovník. 1. díl, A–K. 2. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. 743 s. str. 671.

⁹ DOHNALOVÁ, M. – MALINA, J. *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. 778 s. ISBN 80-7204-349-8. str. 277.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–21]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Incest>>.

¹⁰ *UNIVERSUM: Všeobecná encyklopedie. 4. díl, Ch–Kn. 1. vyd.* Praha: Odeon, 2000. 649 s. ISBN 80-207-1066-3. str. 137.

VÍCE FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 11–21.

¹¹ WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–21]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Incest>>.

Evropané obvykle spojují „lidožroutství“ s mimoevropskými národy, existovalo však též v pravěké Evropě a udržovalo se zde až do 17. století, kdy bylo sušené lidské maso konzumováno jako lék. Dokonce ještě ve 20. století se kanibalismus objevoval napříč všemi kontinenty a dodnes nebylo možné zcela prozkoumat ostrov Nová Guinea, protože přístup do vnitrozemí je stále nebezpečný.¹² V moderních společnostech je kanibalismus vnímán jako jedno ze základních tabu a je považován za závažný zločin.¹³

Tabu je možné dělit podle různých hledisek. Některá tabu jsou přirozeně historická, tzv. tabu všech, sdílená lidmi napříč společnostmi (např. nemoc, smrt), jiná jsou skupinová, platí tedy pouze pro určité národy či skupiny lidí uvnitř společnosti. Podobné je vymezení tabu tzv. všudypřítomných oproti tabu místním. Další pohled na tabu můžeme získat, díváme-li se na ně z časové perspektivy. Některá tabu mohou být stálá, neměnná v čase (např. vražda, incest), jiná naopak přechodná, vztahující se na určité období či etapu v životě (např. zákaz pojídání určitých jídel v době těhotenství). Podle toho, čeho se tabu týkají, lze vymezit jednak ta, která zasahují reálné jednání (např. zákaz pojídání hovězího masa u hinduistů nebo vepřového masa u muslimů), jednak ta, která platí na úrovni sociálně-komunikačních norem (např. s kým nebo o čem se mluví).

Každá kultura má svá vlastní tabu odvíjející se od tradice a od životních podmínek. V různých kulturách existují pro tabu různá vysvětlení. Neexistuje tedy absolutní, univerzálně platné tabu, např. zmíněné tabu incestu lze však nalézt téměř ve všech společnostech (jak u primitivních přírodních národů, tak v evropské civilizaci).

Tabu jsou zároveň proměnlivá v důsledku změn, ke kterým ve společnosti dochází. Příčinou těchto proměn může být mj. i ovlivňování jednotlivých kultur mezi sebou navzájem, jehož vliv lze pozorovat např. na posunu postojů k diskusím týkajícím se sexu. Zatímco ještě v 60. letech tato témata budila pohoršení, mluvit o nich bylo nevhodné a nepatřičné, v současnosti se s nimi v západní civilizaci můžeme setkat naprosto běžně (v novinách, časopisech, televizi, ale i v literatuře, filmu apod.). K podobnému procesu

---

¹² Na ostrově Papua Nová Guinea, nazývaném též jako „ostrov lidojedů“, došlo k poslednímu známému případu kanibalismu v roce 1976 – papuánští domorodci, pojídající maso nepřátel z rituálních důvodů, zde zabili kněze a družinu misionářů.

ŠPIČÁKOVÁ, M. *Kanibalismus z pohledu sociální a kulturní antropologie*. [online]. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta. Centrum výzkumu zdravého životního stylu, 2010. 121 s. Vedoucí diplomové práce Doc. RNDr. Jan Šteigl, CSc. [cit. 2011–4–5]. Dostupné z <<http://theses.cz/id/2jt14a/84823-589662127.pdf>>. str. 38, 48.

¹³ WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–21]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kanibalismus>>. *UNIVERSUM: Všeobecná encyklopedie. 1. díl, A–B*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2000. 738 s. ISBN 80-207-1061-2. str. 245. *UNIVERSUM: Všeobecná encyklopedie. 4. díl, Ch–Kn*. 2000. str. 490.

však dochází i opačně, proti tomuto odtabuizování vznikají na druhé straně tabu nová – v jazyce se např. některá slova stávají tzv. politicky nekorektními a v souvislosti zejména s politickými změnami ve společnosti nabývají odlišného významu. Jejich užívání může být vnímáno nejen jako nevhodné, ale v extrémních případech až diskriminující – srov. např. označení negr, černoch – Afroameričan, cikán – Rom aj.¹⁴

Mnohdy však přetrvává dané tabu ve společnosti i tehdy, když vymizí původní důvod, proč bylo zavedeno; tabu se tak může stát významným činitelem v poznání určité společnosti, pokud ostatní prameny chybí.

Důležitým aspektem tabu je komunikační oblast, neboť z jeho omezujícího charakteru v lidském jednání nutně vyplývá i omezení ve vyjadřování (více viz kapitola 2. 4 JAZYKOVÁ TABU).

2. 1. 3 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Problematika tabu projevující se v rozdílných kulturách je velmi rozsáhlá a od počátku 20. století se stala podnětem pro vědecké práce mnoha teoretiků a výzkumníků v oblasti psychologie, sociologie, filosofie, historie aj., jako byl např. William Robertson Smith („*The Religion of the Semites*“), James George Frazer („*The Golden Bough*“), Wilhelm Wundt („*Völkerpsychologie*“) či Sigmund Freud („*Totem und Tabu*“), kteří se snažili tabu analyzovat, srovnávat a vysvětlovat. Nicméně patrně nejucelenější výklad a pokus o řešení tohoto problému podal Sigmund Freud ve svém díle „*Totem a Tabu*“. Právě proto vycházím v následující části své práce především z úvah tohoto autora.

Freud se ve svém díle snaží o objasnění problémů psychologie národů na základě hledisek a poznatků psychoanalýzy. Podněty k Freudově práci vychází především z díla W. Wundta¹⁵ (předpoklady a pracovní metody neanalytické psychologie) a prací curyšské psychoanalytické školy (problémy individuální psychologie řešené na základě psychologie národů).

Téma tabu pokládá Freud svou analýzou za naprosto zjištěné a vyřešené. Za základní rys tabu považuje fakt, že tabu mezi lidmi existuje stále – od dávné doby až

---

¹⁴ ČEMUSOVÁ, J. Tabuová témata ve výuce češtiny pro cizince a jak s nimi pracovat. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA* 2009. 2009. str. 178.

¹⁵ Myšlenky tohoto autora přebírám z díla Sigmunda Freuda *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část* (1991).

do současnosti – v historickém vývoji nebylo ničím nahrazeno a po celou dobu v lidské společnosti působí. Z hlediska psychoanalýzy podle něj tabu „*není než negativně pojatým a jinak obsahově zaměřeným Kantovým ,kategorickým imperativem‘,¹⁶ který chce působit nevyhnutelně a odmítá každou vědomou motivaci.*“¹⁷ Do protikladu a zároveň v těsné souvislosti k tabu staví Freud totemismus, který byl na rozdíl od tabu v lidských dějinách postupně nahrazen novými formami a jehož projevy v náboženství, mravech a životních zvycích současné lidské společnosti nejsou již tolik patrné.

Totemismus (od *totem* – odžibjevsky „příbuzenstvo“) je jedna z raných forem náboženství, které je založeno na představě, že nějaký jedinec, příp. skupina lidí (rodina, rod, kmen apod.) je spojena osobním, příbuzenským či druhovým vztahem s prapředkem, ochranným duchem, jenž je symbolizován totemem. V pozadí totemismu je víra v duchy a duše. Totemem může být zvíře, předmět, přírodní či astronomický jev apod. Je chápán jako přítel či příbuzný člověka (skupiny lidí) a náleží mu tedy chování a zacházení odpovídající takové roli.¹⁸ Freud pokládá totemismus za projev primitivního, obrazného a animistického myšlení. Soustavu totemismu lze podle něj nejlépe objasnit na základě poznání společenské organizace současných přírodních národů, praobyvatel nejmladšího světadílu Austrálie, které lze považovat za jakýsi „předstupeň našeho vlastního vývoje“. Místo chybějících náboženských a sociálních zřízení existují v rámci těchto australských kmenů rody či klany pojmenované po svých totemech (zvířeti, rostlině či přírodní síle), které jsou dědičné v mateřské nebo otcovské linii. Totem je považován za „praotce“ rodu, jeho ochránce a pomocníka. „*Příslušníci totemu zato podléhají posvátnému, samočinně trestajícímu závazku, že svůj totem nezabijí (nezničí) a že se zřeknou jeho masa (nebo jiného požitku, který poskytuje).*“¹⁹ Freud dále upozorňuje na zvláštnost totemické soustavy přetrvávající u polodivokých národů, jejichž chování nelze pokládat v našem smyslu za mravní, a sice na všeobecně platný zákon totemu, podle kterého „*členové téhož totemu nesmějí vstupovat do vzájemných pohlavních vztahů, nesmějí tedy spolu ani uzavírat sňatky.*“²⁰ Vše, co se odvozuje od téhož totemu, je považováno za pokrevně příbuzné, za jednu rodinu, v níž se pokládá sexuální spojení za absolutně nepřípustné. Totemickými předpisy je takto znemožněn incestní styk. Zákonu exogamie podléhá nebo s ním souvisí

¹⁶ Kategorický imperativ jako základ přirozené morálky; jeho hodnocení morálnosti vychází z motivů jednání, ne z jejich důsledků.

¹⁷ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 22.

¹⁸ WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–23]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Totemismus>>. *UNIVERSUM: Všeobecná encyklopedie. 9. díl, Sp–T*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2000. 646 s. ISBN 80-207-1071-X. str. 538.

¹⁹ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 12.

²⁰ Tamtéž. str. 12.

veškerá společenská organizace těchto kmenů. Na rozdíl od totemických zákazů (např. zabití totemického zvířete) není překročení tohoto zákazu ponecháno automatickému potrestání, ale je pronásledováno celým kmenem (ve snaze odvrátit nebezpečí ohrožující celé společenství). Na tomto vysokém stupni bázně přírodních kmenů před incestem lze spatřovat těsnou spojitost totemických zákazů s našimi mravními zákazy, které vnímáme jako tabu.²¹

Pojem tabu je velmi těžko definovatelný, vzhledem k jeho širokému poli působnosti v rámci celé lidské společnosti ho však nelze ponechat bez povšimnutí. „*Jako ‚tabu‘ lze označit jak osoby, tak i místa, předměty a pomíjivé stavy, jež jsou nositeli nebo zdroji tajuplné vlastnosti. Tabu je i zákaz z této vlastnosti odvozený a tabu je konečně dle smyslu slova i něco, co je současně posvátné, povznesené nad obyčejné, ale také nebezpečné, nečisté, děsivé.*“²² Svou definici tabu opírá Freud o studium prací W. Wundta a J. G. Frazera, kteří zkoumají systém a funkci tabu u primitivních národů (australských, polynéských aj.), u nichž spatřují kořeny tohoto fenoménu. Osvětlení „primitivního tabu“ je podle něj základním krokem k pochopení mnoha zvykových a morálních zákazů, jimž jsme sami dosud v mnohém podřízeni.

„*Wundt nazývá tabu nejstarším nepsaným kodexem zákonů lidstva. Všeobecně se předpokládá, že tabu je starší než bohové a že sahá do dob před veškerým náboženstvím.*“²³ Jde tedy o jakýsi princip existující v rámci lidské společnosti, ovšem nezávisle na jejích proměnách v čase (ať jde o proměny kulturní, společenské, technické či jiné). Za zdroj tabu považuje tento badatel základní lidské pudy. Původ tabu podle něj spočívá v bázni příslušníků primitivních národů před působením démonických sil a v jejich víře, že před těmito nadpřirozenými silami budou díky dodržování zákazů tabu ochráněni. Tabu je tak původně pouhou „*zpředmětněnou obavou před démonickou mocí, která se skrývala v tabuizovaném předmětě, jež zakazuje tuto moc dráždit a přikazuje odvrátit démonovu pomstu, pakliže bylo vědomě či nevědomě porušeno.*“²⁴ Tato původní démonická motivovanost tabu (snaha chránit se před hněvem démonů) není v současnosti již tolik patrná. Díky postupnému vývoji primitivních společností a vzniku moderních civilizací se tabu od démonismu postupně odpoutalo a stalo se samostatnou mocí. Vlivem

---

²¹ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 12–13.

²² Tamtéž. str. 24.

²³ Tamtéž. str. 22.

²⁴ Tamtéž. str. 26.

jakési „psychické setrvačnosti“ se změnilo nejprve ve zvyky a tradice a postupně v zákon, aniž by již byl patrný pravý důvod jeho vzniku.

Slovem tabu jsou obecně označovány osoby, místa, předměty, stavy, ale také slova a témata, která jsou nositeli jisté charakteristiky vyvolávající dojem zákazu či ochrany.²⁵ Pojem tabu zahrnuje podle Freuda dva základní významové směry.²⁶ „*Na jedné straně se jím rozumí posvátné, posvěcené, na druhé pak hroživé, nebezpečné, zakázané, nečisté.*“²⁷ Podle Wundta se v prvopočátcích dvojí význam tabu ještě nerozlišoval, pojmy posvátný a nečistý se dostaly do protikladu až později. Primárně byly objekty tabu považovány za démonické a platil pro ně zákaz dotyku. Teprve vlivem dalších podmínek byly příkazy tabu přeneseny z oblasti démonů do oblasti představ o bozích a následně došlo ke vzniku diferenciací – rozdělení zpředmětněné bázně před dotykem (víra, že se v objektu tabu skrývá démonická síla, která trestá za dotyk či nedovolené užití aj.) na úctu a odpor, mezi nimiž původně panovala shoda. Wundt připomíná mytologické pravidlo, podle něhož „*vyšší stupeň překonává a zatlačuje předcházející, přetrvává tento nižší vedle něho v pokleslé podobě, takže dříve uctívané předměty vyvolávají hnus.*“²⁸ Démonické síly se staly nečistými, hodnými odporu, bohové naopak posvátnými, hodnými úcty. U obou vzniklých protikladů však přetrvává podstatný znak, a sice obava před dotykem. Pojem tabu tedy primárně „*zahrnuje všechny obyčeje, které vyjadřují bázeň před určitými objekty souvisejícími s kultickými představami nebo před úkony, které se k nim vztahují.*“²⁹

Tabu je cosi jako „posvátný ostych“ vyvolávající v nás nutnost zdrženlivosti, projevující se v zákazech a omezeních. Nejde přitom o systém zákazů pocházejících od nějaké vnější autority. Původ zákazů tabu není zřejmý, ale přesto jsou tato omezení pro ty, kteří se jim podrobují, samozřejmá a daná. Omezení tabu nelze ztotožňovat s náboženskými nebo mravními zákazy, neboť nejsou odvozena z příkazů nějakého boha a nejsou včleněna v systém zdůvodňující jejich nutnost.

Podle Freuda v sobě tabu zahrnuje 3 roviny – posvátný nebo nečistý charakter, druh omezení z tohoto charakteru vyplývající a posvátnost vzniklou porušením tohoto zákazu.

---

²⁵ Srov. s Frazerovým vymezením, který podobně jako Freud vyděluje v rámci společenského zřízení tzv. primitivních národů čtyři základní okruhy tabu – činnosti, osoby, předměty a slova. FRAZER J. G. *Zlatá ratolest*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1977. 742 s. str. 207–275.

²⁶ Jedná se o tzv. „pojmový dualismus“ – význam slova tabu obsahuje dva protikladné sémy.

Více BOLCKOVÁ, L. *Projevy tabu v jazyce a komunikaci*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova. Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2004. 72 s. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc. str. 5.

²⁷ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 22.

²⁸ Tamtéž. str. 27.

²⁹ Tamtéž. str. 25.

Na základě článku antropologa Northcota W. Thomase „*taboo*“ obsaženém v „*Encyclopaedia Britannica*“³⁰ uvádí rozlišení základních druhů tabu vyskytujících se u přírodních národů a promítajících se rovněž do současného pojetí tabu, mezi něž patří:

- 1) přirozené, přímé tabu, jehož původcem je tajuplná síla (mana) náležící k nějaké osobě či věci,
- 2) přenesené, nepřímé tabu, které rovněž pochází z oné síly, která však není pro danou osobu či věc primární, nýbrž je na ni přenesená z někoho či něčeho jiného (např. z náčelníka kmene), nebo je získaná,
- 3) tabu obsahující oba tyto faktory (např. přivlastní-li si muž ženu).

Výraz tabu lze vztáhnout i na jiná rituální omezení, nemělo by však být ztotožňováno s náboženským zákazem, jehož význam je v mnohých ohledech širší.

Zdrojem tabu v rámci tohoto prapůvodního vymezení je tedy jakási zvláštní nadpřirozená magická síla, která lpí na osobách či věcech, jež jsou tabu a z nichž se prostřednictvím dotyku aj. může přenášet dál. Důležitá je při tomto přenosu rovněž mana, kterou ovládá osoba tento pohyb vyvolávající. Tak například bezprostřední styk s králi a kněžími, kteří mají obrovskou sílu, by pro obyčejné lidské bytosti (jejichž mana je slabá) znamenal smrt. Pro osoby, jejichž mana je větší než obyčejná, však tento styk nebezpečný není, a mohou se proto stát prostředníky mezi králi a svými podřízenými, aniž by je tím jakkoli ohrozili. Na síle osoby, ze které tabu vychází, je závislá také účinnost neseného tabu (uloží-li tabu král nebo kněz, je jeho působnost větší, než kdyby pocházelo od obyčejného člověka).

Stejně jako lze vymezit různé zdroje tabu, i jeho cíle jsou rozličné. Účelem přímých tabu je:

- 1) zajistit ochranu významných osob (náčelníků, kněží) i předmětů apod. proti možnému poškození,
- 2) zabezpečit slabé osoby (děti, ženy a obyčejné lidi vůbec) proti nadpřirozené síle autorit,
- 3) chránit před nebezpečím plynoucím z požívání jistých jídel, z dotyku mrtvol atd.,
- 4) zajistit nenarušitelnost důležitých životních aktů, jako je narození, sňatek, sexuální život aj.,
- 5) chránit lidské bytosti před nadpřirozenými silami, mocí a hněvem bohů a démonů,

---

³⁰ Vymezení základních druhů tabu podle Northcota W. Thomase přebírám z díla Sigmunda Freuda *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část* (1991).

- 6) zaštitit ochranu nenarozených a malých dětí před nebezpečím hrozícím z jejich závislosti na rodičích (např. když rodiče pojídají pokrm, jejichž požitím by se na děti mohly přenést zvláštní vlastnosti),
- 7) zabezpečit osobní majetek.

Některým nebezpečím plynoucím z porušení tabu lze předejít pokáním a očistnými ceremoniemi.

Co se týká trestu za porušení tabu, byl původně ponechán vnitřnímu, samočinně působícímu mechanismu. Automatické potrestání přicházelo od bohů a z jejich moci. „*Porušení tabu se mstí samo.*“³¹ Postupným vývojem na sebe převzala tuto odpovědnost (potrestat toho, kdo nějakým způsobem překročí a poruší tabu a tím ohrozí i ostatní jedince) sama společnost, což později nakonec vyústilo ve vznik prvních trestních soustav lidstva na tabu. „*Kdo přestoupil tabu, stal se tím sám tabu.*“³² Z tohoto hlediska jsou tabu a tabuizovaná témata těsně spojena s morálními i právními aspekty života společnosti.

Je zřejmé, že tabu úzce souvisí s pravidly, která jsou implicitně či explicitně přítomna v každé společnosti. Vedle toho souvisí ale také s případnými společenskými mýty, které mají stabilizační a normativní funkci, jsou však často neuvědomované.

2. 2 POJEM NOA

Opak tabu se v Polynésii nazývá *noa*, což znamená „obyčejný“ nebo „obecný“.³³ Jde o jakousi tabuovou náhradu, zástupné pojmenování, krycí prostředek. Noa je slovo, které nepodléhá tabuovému zákazu a tabuizované výrazy jím mohou být nahrazeny. Toto zástupné pojmenování vzniklo původně jako „*pokus mluvou oklamat bytosti oživující v animistickém pojetí přírodu.*“³⁴

V případech, kdy tabuové zábrany způsobily úplné potlačení původních tabuizovaných pojmenování a primárně náhradní pojmenování (*noa*) se postupně stalo názvem „pravým“, mohlo i ono samo následně podlehnout sekundárnímu tabu a být nahrazeno výrazem jiným.

Tento vývoj lze doložit např. na etymologii slova *medvěd*. Některá zvířata vyvolávají v lidech díky svým vlastnostem pocit nebezpečí a strachu. Obávanými jsou

---

³¹ FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. 1991. str. 23.

³² Tamtéž. str. 23.

³³ Tamtéž. str. 22.

³⁴ *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X. str. 285.

především šelmy, jedovatí živočichové nebo velká zvířata. Tak i medvěd byl pro svou mohutnost a sílu již od pradávna spojován s hrozícím nebezpečím a jeho původní pojmenování bylo z tabuových důvodů potlačeno a nahrazeno. Starý indoevropský název pro medvěda pocházející z latinského *ursus* (značkové pojmenování zachované též ve starořečtině *arktos*, staroindičtině *rkša-*, staré irštině *art*) byl v řadě indoevropských jazyků nahrazen noa popisného typu, jako je slovanské *medvěď* < *medu-ěď* (nedoložený tvar), tedy vlastně „jedlík medu“ (podobně též staroirský *mil-chobur* „milovník medu“ nebo litevský *lokys* spojovaný běžně s litevským slovesem pro „lízati“ a interpretovaný pak jako „lizoun“, původně však znějící pravděpodobně *dlokīs* ve významu „davič“ nebo německý *Bär* v překladu jako „hnědouš“ aj.).³⁵

2. 3 POJEM KOMUNIKACE

Vzhledem k zaměření své práce, jejímž cílem je pojednat o tématech, která jsou v mezilidské komunikaci vnímána jako tabuizovaná, a o způsobech jejich jazykového uchopování v rámci tohoto interpersonálního dorozumívání, se nyní, po obecném vymezení pojmu tabu, zaměřuji na samotný pojem komunikace.

2. 3. 1 ETYMOLOGICKÉ HLEDISKO

Pojem komunikace pochází z latinského výrazu *communicare*, což znamená „sdílet, sjednotit, podílet se“. Původní význam slova komunikace v latině může naznačit jeho hlubší záměr (denotaci). „*Latinsko – český slovník*“ uvádí ekvivalenty (obsahově blízka) slova termínu *communicare*. Jedním z nich je *participare* – doslova „spolupodílet se s někým o něco“. Jiný říká „*communicare est multum dare*“ – komunikovat znamená „mnoho toho druhému člověku dát“. ³⁶ Konotace, tj. přidružené významy slova komunikovat, vypovídají o tom, že jde o „spojování“ něčeho, co bylo rozdělené, o „slučování“ dosud neslučitelného, o předávání, poskytování, doručování, propůjčování, dávání atp. S ohledem na tento hlubší význam slova komunikovat je lze také překládat jako „sdílení“ – sdílení s někým něco hodnotného (cenného). Zaznívá zde slovo *communis* – „společný“, *communitas* – „společenství“. V tomto prapůvodním smyslu slova je míněn

³⁵ VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 2006. str. 175–176.

³⁶ *Latinsko – český slovník*. 1. díl A–K. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. 743 s. str. 259.

sociální kontakt, který se spolu s komunikací nese a člověk se do něho dostává i bez vlastní vůle – nemůže nekomunikovat.

2. 3. 2 VÝZNAMOVÉ HLEDISKO

Komunikace znamená „dorozumívání“, vzájemnou výměnu sdílených významů a jejich sdílení s ostatními, přenos informací, myšlenek, pocitů, názorů, a to prostřednictvím určitého signálního systému znaků, symbolů.

Joseph A. De Vito uvádí ve své knize *„Základy mezilidské komunikace“* primární dělení komunikace na intrapersonální a interpersonální. *„S pomocí intrapersonální komunikace hovoříme sami se sebou, poznáváme nebo posuzujeme sami sebe. S pomocí interpersonální komunikace na sebe vzájemně působíme s druhými, poznáváme je i sami sebe a poskytujeme jim možnost, aby mohli poznat nás.“*³⁷ V rámci interpersonálního dorozumívání můžeme komunikovat jednak uvnitř malých skupin, kdy na sebe vzájemně působíme s ostatními členy daných skupin, jednak pomocí veřejné komunikace, kdy nás jiní informují a přesvědčují nebo naopak my informujeme a přesvědčujeme jiné.

De Vito se dále zabývá základními teoriemi a výzkumy lidské komunikace. Původní tzv. lineární model pohlížel na komunikaci jako na jednosměrný proces jdoucí přímou cestou od mluvčího k posluchači (mluvčí → posluchač). *„Mluvení a naslouchání se považovaly za děje probíhající v různých časech.“*³⁸ Toto pojetí však opomíjelo fakt vzájemného přizpůsobování se, interakce mezi dvěma (či více) jedinci při komunikaci. Z tohoto důvodu bylo brzy nahrazeno modelem interakčním, podle kterého mluvčí a posluchač své pozice současně střídají (mluvčí → posluchač / posluchač → mluvčí). Mluvení a naslouchání však byly stále vnímány jako dvě nepřekrývající se, oddělené akce, které tatáž osoba neprovozuje souběžně. V současné době je proto všeobecně uznáváno v pořadí třetí, tzv. transakční pojetí, které považuje komunikaci za proces, v němž každá osoba funguje jako mluvčí i posluchač zároveň. *„Ve stejném okamžiku, kdy vysíláme svá sdělení, také přijímáme sdělení ze své vlastní komunikace i z reakcí druhé osoby.“* Podle tohoto názoru jsou jednotlivé prvky komunikace vzájemně závislé; změna

---

³⁷ DE VITO J. A. *Základy mezilidské komunikace*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, s.r.o., 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8. str. 15.

³⁸ Tamtéž. str. 18.

v kterémkoli prvku procesu vyvolává následnou změnu i v ostatních. „*Každý existuje v určitém vztahu k ostatním.*“³⁹

Na základě transakčního modelu lze tedy vytvořit definici, že „*ke komunikaci dochází tehdy, když vysíláme nebo přijímáme sdělení a když připisujeme význam signálům od jiných osob.*“⁴⁰ Z výše uvedeného zároveň vyplývá, že „*každý účastník komunikace je zároveň zdrojem (mluvčím) i příjemcem (posluchačem).*“⁴¹ Sdělení vysíláme (když např. mluvíme, píšeme, gestikulujeme atd.) i přijímáme (svá vlastní sdělení slyšíme, vnímáme své vlastní pohyby atd.; signály druhých posloucháme, čteme atd.) současně.

„*Komunikace existuje v kontextu, který do značné míry určuje význam všech verbálních nebo neverbálních sdělení. Tatáž slova nebo totéž chování mohou mít úplně odlišné významy, jestliže jsou použity v odlišných souvislostech.*“⁴² Stanovit smysl konkrétního sdělení nelze na základě pouhého zkoumání signálů bez přihlédnutí k daným souvislostem. Lidé při komunikaci jednají a reagují nejen na základě současné situace, ale také v souladu se svou minulostí, dosavadními zkušenostmi, postoji, kulturními zvyklostmi a dalšími faktory. Komunikace je určována nejen tím, co bylo řečeno, ale zároveň tím, jak to bylo řečeno a jak si dané sdělení vykládají zúčastněné osoby. Akce a reakce účastníků komunikace jsou tak spoluurčovány kontextem komunikace, který zahrnuje nejméně čtyři vzájemně se ovlivňující hlediska:

- 1) fyzické, tj. hmotné nebo konkrétní prostředí, v němž komunikace probíhá,
- 2) kulturní, tj. životní styl, přesvědčení, uznávaná stupnice hodnot, způsobů chování a komunikace, jež daná společnost považuje za správné,
- 3) sociálně-psychologické, tj. postavení jednotlivých účastníků komunikace a vztahy mezi nimi, které z tohoto postavení vyplývají, formální či emocionální rozměr komunikace,
- 4) časové, tj. pozice určitého sdělení nebo signálu v posloupnosti událostí.

S kontextem komunikace souvisí rovněž tzv. komunikační způsobilost, která je specifická pro danou kulturu. Závisí jednak na znalosti fungování komunikace (tj. znalosti pravidel verbální i neverbální komunikace), jednak na schopnosti jejího efektivního použití (tj. znalosti, jak kontext komunikace může ovlivňovat formu i obsah sdělení). Sdělované informace produktor (původce sdělení) obvykle převádí do takového kódu, kterému

---

³⁹ DE VITO J. A. *Základy mezilidské komunikace*. 2001. str. 19.

⁴⁰ Tamtéž. str. 20.

⁴¹ Tamtéž. str. 22.

⁴² Tamtéž. str. 21.

recipient (příjemce sdělení) rozumí, a v souladu s tím, jaká komunikační pravidla a zásady efektivní komunikace jsou danou kulturou uznávány.⁴³

2. 3. 3 FORMY KOMUNIKACE

Sdělení při komunikaci mají mnoho forem. Hlavním dorozumívacím prostředkem člověka je jazyk a řeč, tedy verbální komunikace. Kromě toho se lidé jako ostatní živočichové dorozumívají také neverbálně různými signály vizuálními, zvukovými, pachovými, pohybovými. Kromě mluvené řeči a písma se k dorozumívání používají i další systémy jako notový záznam hudby, dopravní značky, piktogramy, Morseova abeceda, Braillovo písmo, znaková řeč apod.

Následující kapitoly budou zaměřeny právě na dvě hlavní formy komunikace: verbální a neverbální, je však důležité mít stále na paměti, že při skutečné komunikaci fungují oba tyto systémy společně.

2. 3. 3. 1 VERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Verbální komunikace (z latinského *verbum* „slovo“) je „slovní komunikace“, dorozumívání se jedné (samomluva, vnitřní mluva), dvou a více osob prostřednictvím slovních signálů přenášených vzduchem a přijímaných sluchem, tedy pomocí jazyka a řeči. Funkci základního zprostředkovatele lidské komunikace obecně plní každý přirozený jazyk. „*Jazyk je takto v mozku uložený systém jednotek, pravidel, modelů a konvenčních kolektivních norem k tvorbě promluv, textů, které jsou náplní běžné i méně běžné komunikace*“.⁴⁴ Řečí pak rozumíme obecnou schopnost konkrétního jazyka umožňující jeho fungování a užívání, tedy jeho realizaci v mluvě.⁴⁵

Podle Ferdinanda de Saussura je základní distinkcí (rozporem) uvnitř určitého jazykového stavu rozlišení jazyka – *langue* a mluvy – *parole*. Řeč má jednak stránku individuální, jednak stránku sociální, přičemž si nelze představit jednu bez druhé. Sociální část řeči představuje jazyk, který lze popsat jako „*společenský produkt schopnosti řeči*“.

⁴³ DE VITO J. A. *Základy mezilidské komunikace*. 2001. str. 21–23.

⁴⁴ ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 3. doplněné vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. 341 s. ISBN 978-80-246-0154-0. str. 13, 81–82.

MACHOVÁ, S. – ŠVEHLOVÁ, M. *Sémantika & pragmatická lingvistika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta, 2001. 160 s. ISBN 80-7290-061-7. str. 70.

⁴⁵ ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 2007. str. 81, 280.

*a soubor nutných konvencí, přijatých společenským útvarem proto, aby se užití této schopnosti jednotlivci umožnilo.*⁴⁶ Jazykem tedy rozumíme abstraktní systém jazykových jednotek znakové povahy a pravidel jejich užívání, včetně normy a modelů tohoto užívání. Jazyk se neshoduje s řečí, i když je její nejdůležitější částí, není funkcí mluvčího, který ho pouze pasivně registruje jako úhrn jazykových zvyků, jež mu umožňují rozumět a dorozumět se. Důležitou složkou řeči je vedle jazyka oblast jeho realizací v mluvě. Mluva je na rozdíl od jazyka aktem individuálním, aktem vůle a inteligence a jako aktuální událost je aktem přechodným a pomíjivým. Podle Saussura v sobě zahrnuje: *1) kombinace, jejichž prostřednictvím mluvčí užívá kódu jazyka k vyjádření své vlastní myšlenky, 2) psychofyzilogický mechanismus, jenž mu umožňuje tyto kombinace navenek vyjádřit.*⁴⁷ V rámci řeči, která zahrnuje jak zavedený systém, tak i nepřetržitý vývoj zároveň, „v každém okamžiku je aktuální institucí i produktem minulosti“⁴⁸ a představuje „úhrn jazykových výrazů zkoumajícímu přímo nedostupný“⁴⁹, lze tedy, jak z výše uvedeného vyplývá, rozlišit dva faktory: jazyk – *langue*, představující „sociální konvence vytvářející systém znaků, který umožňuje kódování a dekódování mluvu“, a mluvu – *parole*, jako „individuální realizace jazyka a zdroj jazykové inovace“⁵⁰, přičemž nelze ponechat jeden bez druhého, neboť oddělíme-li jazyk od mluvy, oddělíme zároveň: *1) to, co je u jednotlivce sociálního, 2) to, co je podstatné, od toho, co je podružné a více či méně náhodné*⁵¹, a na druhé straně k tomu, aby byl jazyk jazykem, je třeba masy mluvčích, kteří z něj dělají díky individuálnímu aspektu jev sociální.

Charakter řeči – to čím je a jak funguje – lze podle De Vity hodnotit z několika hledisek. Řeč je v první řadě jak denotační, tak konotační. Pojem denotace se vztahuje k významu, který lidé hovořící stejným jazykem připisují určitému slovu či výrazu. Pojem konotace naopak vyjadřuje určitý subjektivní či emocionální význam, který danému slovu připisují konkrétní produktoři a příjemci komunikátu. Tak např. slovo *smrt* – pro lékaře je objektivním, popisným termínem označujícím dobu, kdy došlo k zástavě srdce, oproti tomu matka dostávající zprávu o smrti svého potomka vnímá toto slovo velmi emocionálně, subjektivně a osobně, připisuje mu tedy určité konotační významy. Řeč může dále vyjadřovat různou míru abstrakce a přímočarosti. Ve svém sdělení můžeme užívat

⁴⁶ DE SAUSSURE, F. *Kurs obecné lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989. 467 s. ISBN 80-207-0070-6. str. 46.

⁴⁷ Tamtéž. str. 50.

⁴⁸ Tamtéž. str. 45.

⁴⁹ Tamtéž. str. 106.

⁵⁰ Tamtéž. str. 106.

⁵¹ Tamtéž. str. 50.

slova z širokého rozsahu abstrakcí od obecných termínů až po konkrétní názvy, můžeme komunikovat přímo, nebo nepřímo např. prostřednictvím doprovodného gesta aj. Systém řeči je založen na řadě pravidel, z nichž nejdůležitější jsou podle De Vita pravidla gramatická a pravidla kulturní. Mezi gramatická pravidla, která se každý jedinec učí v konkrétním jazykovém prostředí, v němž vyrůstá, řadí syntax (tj. skládání slov do vět), sémantiku (tj. užívání slov v určitém významu) a fonologii (tj. kombinace zvuků). Kulturními pravidly je potom soubor zvyklostí, jež daná kultura považuje za důležité a vyžaduje jejich dodržování. Každá kultura tak má svůj vlastní styl komunikace, své vlastní specifické zásady, jimiž se komunikace řídí. Jako poslední charakteristiku řeči uvádí autor závislost významů řeči na konkrétních lidech (produktorech).⁵²

Proces výběru, kombinace a produkování jazykových znaků (řečová strategie, psaný projev, volba stylu komunikování) modifikují řečový projev a mohou manipulovat s posluchačem různým směrem. Kromě jasných jednoznačných slov a označení se do řečového projevu přidružují a jej modifikují paralingvistické prostředky.⁵³ Mezi tyto paralingvistické prostředky zahrnujeme charakter řeči, její formální stránku (ne co, ale jakým způsobem je pronášeno); intenzitu hlasu, tónovou výšku hlasu, barvu hlasu, délku a rychlost slovního projevu, přestávky a pauzy v řeči, přesnost řeči, frázování řeči, množství produkovaných slov, objem řeči apod.⁵⁴

2. 3. 3. 2 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Vedle komunikace verbální je druhým hlavním signalizačním systémem při dorozumívání komunikace neverbální, „mimoslovní“. Neverbální komunikace zvaná „řeč těla“ je vývojově starší, autentičtější, méně vědomě kontrolovatelná; význam sdělovaného cítíme a intuitivně na něj také reagujeme. Gesta a mimika se mnohdy nedají vědomě ovládat. Mimoslovní komunikace probíhá většinou souběžně s komunikací verbální, někdy ji může i nahrazovat. „*Komunikace neverbální je neméně důležitá*

---

⁵² DE VITO J. A. *Základy mezilidské komunikace*. 2001. str. 99–106.

⁵³ Paralingvistické prostředky jsou předmětem studia paralingvistiky (předmět lingvistiky, jazykovědy), která se zabývá tím, co je v pozadí řeči (jazyka); co se sice říká, ale co se písemnou formou nezachycuje.

LEPILOVÁ, K. *Řečová komunikace verbální a neverbální: pro tlumočníky a průvodce ve sféře podnikání a cestovního ruchu*. 1. vyd. Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské univerzity Ostrava, 1998. 150 s. ISBN 80-7042-496-6. str. 13.

⁵⁴ Tamtéž. str. 13.

*než komunikace slovní, ba dokonce ve vztahové rovině hraje roli ještě důležitější.*⁵⁵ Podle některých teorií je celkové sdělení, které vnímáme, složeno ze tří částí, přičemž 55 % zaujímá řeč těla, 38 % paralingvistické aspekty a pouhých 7 % vlastní slovní sdělení. Jindy je mimoslovní komunikaci přisuzováno až 95 % z celkového sdělovaného obsahu. Většinou však záleží na konkrétní situaci – např. při vědecké přednášce je důležitější komunikace verbální, slovní sdělení, v případě intimní schůzky a obecně v situacích, kde se více projevují emoce a vztahy mezi lidmi, je podstatnější komunikace neverbální, mimoslovní.⁵⁶

Mimoslovní komunikace zahrnuje proxemiku (vzdálenost), tj. vyjádření vztahu mezi lidmi na základě vzdálenosti, kterou k sobě při komunikaci zaujímají, mimiku, tj. výrazy tváře způsobené stahy obličeje, posturiku (postoje) a gestiku, tj. postavení a držení těla v prostoru, haptiku (doteky), olfaktoriku, tj. čichové vjemy, patří sem však i vasomotorika, tj. fyziologické projevy, jako je např. motorika cév, díky níž červenáme a bledneme. Konečně mnoho vypovídá rovněž konkrétní prostředí, v němž komunikace probíhá, čas, kdy komunikace probíhá, a celkový dojem (oblečení, vzhled), kterým komunikující osoba působí na ostatní.

2. 3. 4 MEDIÁLNÍ KOMUNIKACE

Po kapitole, ve které jsem se zabývala vymezením komunikace obecně, se nyní zaměřím na komunikaci mediální. V rámci života společnosti hrají média, spoluutvářející naši představu o skutečnosti, velmi významnou úlohu, jsou jeho neodmyslitelnou součástí. Epocha, ve které žijeme, bývá právem označována jako „věk médií a informací“.

Slovo médium pochází z latinského přídavného jména *medius* ve významu „střední, nacházející se uprostřed, mezi“, přeneseně „prostředník“. Základním rysem média je tedy jeho charakter zprostředkujícího činitele, prostředku, prostředníka. „*Užití pojmu je spojeno s myšlenkou zprostředkování, s myšlenkou soustředění, s myšlenkou nosiče duchovního výrazu, odpoutávajícího se od místa a času.*“⁵⁷

---

⁵⁵ CHEJNOVÁ, P. Neverbální komunikace. In *Výuka pragmatických aspektů řečové komunikace ve vyšších třídách gymnázií a na SOŠ*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta, 2007. s. 147–161. ISBN 978-80-7290-316-0. str. 147.

⁵⁶ Tamtéž. str. 147.

⁵⁷ SCHELLMANN, B. – GAIDA, P. – GLÄSER, M. – KEGEL, T. *Média – základní pojmy – návrhy – výroba, Úvod do praxe*. 1. vyd. Praha: Europa – Sobotáles cz, s.r.o., 2004. 482 s. ISBN 80-86706-06-6. str. 9–10.

Užívání pojmu média nemá přesně vymezené hranice. Jak uvádí Jiráček – Köpplová, i přes omezení slova médium na oblast mezilidské, sociální komunikace může tento výraz nabývat celé řady významů. Může jím být myšlena např. technologie zajišťující přenos, produkci a příjem sdělení, jindy je používán k označení lidí produkujících mediální obsahy. „*Komunikační prostředky nejsou pouze tisk, rozhlas a televize. Komunikaci zprostředkovává daleko víc nejrůznějších médií, vždyť komunikace je fakticky bez nějakého média, které by ji zajišťovalo, nemožná.*“⁵⁸ Mezi média jsou někdy zařazovány i samotné kódy, které jsou při komunikaci používány jako zprostředkovatelé sdělení mezi jejími účastníky, tedy i přirozený jazyk – např. čeština. Tyto kódy představují primární komunikační média. S postupným rozvojem lidské společnosti a civilizace však přestalo být jejich užití dostatečné, neboť sama o sobě nedokázala vyhovět požadavkům měnící se společnosti, jako je přenos sdělení na větší vzdálenost, v co nejkratší době a k velkému počtu příjemců, jejich zaznamenání na co nejdelší dobu apod. Z tohoto důvodu vznikla v průběhu dějin mezilidské komunikace média sekundární jako prostředek k překonání časové a prostorové omezenosti vysílaných sdělení. Za komunikační média je proto možné považovat prostředky sloužící k záznamu a přenosu sdělení, např. obrazy, písmo, později tisk a různé mechanické, analogové či digitální záznamy, stejně jako prostředky přenášející sdělení na velké vzdálenosti, např. různé typy signalizace, přenosové a vysílací techniky a později počítačové komunikační sítě. Významným důvodem, který vedl k rozvoji médií, byla rovněž snaha o překonání velkých vzdáleností a uchování zaznamenaného sdělení. Zásadní postavení zaujímá mezi médii sloužícími tomuto účelu kniha. „*Nesporným zlomem v úsilí o hledání technologie dovolující multiplikaci sdělení byl vynález knihtisku, tedy postupu, s jehož využitím je možné z jedné předlohy vyrobit větší množství – v podstatě stejných – kopií knihy.*“⁵⁹ Jak je z výše uvedeného patrné, média lze popisovat a klasifikovat podle nejrůznějších kritérií – „*média jsou velice složité a v čase se proměňující sociálněkomunikační jev, podmíněný dobovou situací společenskou, technickou, politickou a kulturní.*“⁶⁰ Vedle technické úrovně lze sekundární média dělit rovněž podle toho, jakou roli plní tato média jako společenské instituce. Na jedné straně tak můžeme rozlišovat média interpersonální, tedy taková, která podporují dorozumívání mezi dvěma jednotlivci, na straně druhé pak tzv. média masová, která slouží

---

⁵⁸ JIRÁČEK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Média a společnost; stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 207 s. ISBN 80-7178-697-7. str. 17.

⁵⁹ Tamtéž. str. 18.

⁶⁰ Tamtéž. str. 21.

celospolečenské komunikaci (zpravidla mezi jedním výchozím bodem a nespecifikovaným počtem bodů cílových).

Výraz „masová komunikace“ se začal používat společně s výrazem „masová média“ (z anglického *mass media* – „hromadné sdělovací prostředky“) ve 30. letech 20. století, podstatné rysy masové komunikace však byly známy již mnohem dříve (už v dávných společnostech byl přítomen prvek rozsáhlého šíření myšlenek zejména v rámci náboženských, politických a vzdělávacích institucí; např. již na počátku středověku disponovala církev důmyslnými a účinnými prostředky zajišťujícími přenos informací ke všem lidem bez výjimky).⁶¹ Pod pojmem masová komunikace se zpravidla rozumí ty komunikační aktivity, na nichž se podílejí masová média (dále jen média), jako jsou periodický tisk (především noviny a časopisy určené široké veřejnosti), rozhlasové a televizní vysílání a různé podoby veřejně dostupných sdělení na internetu (např. zpravodajské portály jako forma výstupu výrobní organizace, servery typu YouTube akumulující uživatelské příspěvky, sociální sítě typu facebook apod.). Někdy se mezi média počítá rovněž vydávání knih (zvláště tzv. spotřebního čtiva) a produkce populární, spotřební hudby. Jde tedy o různé historicky (jedná se o jev spojený s modernitou, tedy s industriální společností, která umožnila aplikaci technických podmínek masové produkce, vedla k posílení gramotnosti a vzniku volného času v životě jednotlivce) a společensky (jak uvádí Reifová, podle hypotézy o charakteru masové společnosti nahradilo sdílení masově konzumovaných obsahů ve společnosti dosud tradičně existující mechanismy tvorby společenské solidarity) podmíněné formy sociální komunikace, které se vyznačují společnými charakteristickými rysy.⁶² Jirák mezi tyto znaky řadí potenciální dostupnost neomezenému množství recipientů a reálné využívání jejich velkým počtem (díky technickým, organizačním a distribučním možnostem médií), průběžnou nebo pravidelnou produkci různých obsahů, které mohou být pro uživatele médií z různých důvodů (pro poučení, orientaci ve světě, návody na jednání či jako zdroj zábavy) použitelné, a konečně existenční závislost těchto forem komunikace právě na zájmu a potřebách uživatelů. Přes značnou formální rozmanitost mají tedy masová média společné to, že jsou obsahově univerzální, populární a v zásadě veřejné povahy. Podstatný sociální rozměr přitom tkví především v „každodennosti“ médií. „*Významnou*

⁶¹ McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. 4. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5. str. 35, 65.

⁶² JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2009. 416 s. ISBN 978-80-7367-466-3. str. 21.

REIFOVÁ, I. *Slovník mediální komunikace*. 1. vyd. Praha: Portál, s.r.o., 2004. 327 s. ISBN 80-7178-926-7. str. 100.

sociální, kulturní a politickou roli přitom nehraje ani tak sama dostupnost ,mnoha lidem‘, ale především fakt, že masová média si postupem času vytvořila výrobní postupy, které jim dovolují produkovat obsahy aktuálně, tedy rychle, v krátkých, pravidelných periodách (jako denní tisk), nebo dokonce průběžně (jako rozhlas a televize či internetová média) a s důrazem na to, co je bezprostředně podstatné či zajímavé.“⁶³

Díky podmínkám, jimiž disponují (schopnost zasáhnout většinu obyvatel, určitý stupeň shody a jistá důvěra publika v média), mají média značnou moc, jejich vliv se projevuje téměř ve všech sférách života společnosti. Masová produkce se mj. velmi podstatným způsobem podílí na utváření veřejného mínění, ovlivňuje společenské myšlení a chování. Předkládá publiku určitý mediální obraz skutečnosti, který je většinové společnosti (recipientu sdělení) reprezentován jako žádaný a žádoucí, a do určité míry tak zároveň spoluurčuje základní morální hodnoty společnosti a obecně akceptovaný komunikační úzus. Významným způsobem určuje i vnímání a meze základních společenských tabu, která buď potvrzuje, či naopak vyvrací, oslabuje. Současným obecným trendem mediální produkce je upřednostňování zábavní funkce před funkcí informační, kulturní, sociální a politickou. Veřejně proklamované hodnoty tak mnohdy vedou k oslabování pocitu odpovědnosti, k potlačování základních morálních zásad, posunu sociálních a kulturních norem a zároveň tedy také k proměnám kontextu jednotlivých tabu. „Zábava zpravidla nevytváří nepříjemný obraz skutečnosti a jeho absence nás zbavuje pocitu odpovědnosti za kritický přístup k obrazu reality i za konstruktivní přístup k řešení konkrétních problémů ve společnosti. Stejně tak nás může zbavovat základního morálního instinktu a posilovat sociální neomalenost.“⁶⁴

2. 3. 4. 1 TIŠTĚNÁ MÉDIA

Jak již bylo zmíněno, média v užším slova smyslu představují prostředky masové či mediální komunikace, mezi něž řadíme vedle médií elektronických a médií nových právě média tištěná, tedy taková, jejichž obsah je vázaný na papír. Tištěná média jsou vytvářena za pomoci různých tiskařských technik, jako primární kód používají přirozený jazyk, je pro ně specifické jak šíření v prostoru (jsou většinou distribuována jen do určitých

---

⁶³ JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. 2009. str. 21.

⁶⁴ MAGINCOVÁ, D. Signifikantní překračování tabu ve veřejné komunikaci: kauza Lety. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA* 2009. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 33–41. ISBN 978-80-7372-544-0. str. 40.

ohraničených území – na základě dosahu pak můžeme rozlišovat tištěná média lokální, regionální, nadregionální, celostátní či nadnárodní), tak i v čase (mohou být periodická i neperiodická – podle míry periodicity se tištěná média dělí na deníky, týdeníky, čtrnáctideníky, měsíčníky a čtvrtletníky). V rámci různých mediálních studií jsou mezi tištěná média řazeny zejména noviny a časopisy, jindy však také knihy, letáky aj.

Vedle výše zmíněných je dalším důležitým měřítkem pro diferenciaci tištěných médií jejich obsah. Podle obsahu bývá rozlišována kategorie tisku seriózního, označovaného také jako „tisk kvality“, a tisku masového, běžně označovaného také jako „tisk bulvární“.⁶⁵ V rámci tzv. seriózního tisku hraje klíčovou roli především objektivita, relevance a aktuálnost, zatímco tzv. tisk bulvární se orientuje zejména na emoce, negativitu, povrchnost, jednoduchost a jasnost, předstírání autoritativnosti a blízkosti konzumentovi. Z této rozličnosti preferovaných hodnot vyplývá rovněž výběr zpráv a témat, na která se tisk zaměřuje. Seriózní média pracují především s významnými společenskými tématy z oblasti politiky, ekonomiky, kultury aj., o nichž se snaží objektivně informovat. V jednotlivých zprávách udržují časovou posloupnost, používají přesnou terminologii, zasazují událost do kontextu a pracují pouze s ověřenými informacemi, které přiměřeně zjednodušeným přirozeným jazykem analyzují a komentují. Na druhé straně tzv. bulvár se namísto objektivních informací specializuje především na osudy obyčejných lidí, které líčí dramatickým a senzacechtivým způsobem, na zločiny, katastrofy, krize, skandály a slavné osobnosti. Pracuje většinou s jednoduchou větnou skladbou, expresivně zabarvenými výrazy, neklade důraz na objektivitu, ale především na emotivnost zpráv.⁶⁶

---

⁶⁵ REIFOVÁ, I. *Slovník mediální komunikace*. 2004. str. 137, 140, 165.

⁶⁶ JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. 2009. str. 42–43.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–11].

Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Seri%C3%B3zn%C3%AD_m%C3%A9dium>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–11].

Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bulv%C3%A1rn%C3%AD_m%C3%A9dia>.

2. 4 JAZYKOVÁ TABU

V jazykovědě je tabu odborným názvem pro označení výrazů, které je z různých důvodů (náboženských, historických, společenských aj.) v jisté situaci nebo v jisté době zakázané či nevhodné užívat. Mluví se tabuovým slovům vyhýbá a různě je nahrazuje.⁶⁷

2. 4. 1 VYMEZENÍ POJMU TABU V RÁMCI JAZYKOVĚDY

Názor lingvistů na vymezení pojmu tabu v rámci jazykovědy se liší. Někteří z nich mluví o jazykovém tabu v užším – archaickém slova smyslu. Jak již víme, tabu vzniklo na základě přesvědčení o existenci duchů a démonů v přírodě na půdě primitivního, magicky-mytologického myšlení, které dosud přetrvává u mnoha polynéských, australských, eskymáckých aj. národů. S těmito představami od počátku souviselo i jazykové tabu pramenící ve víře v magickou sílu slova. Primitivní lidé věřili, že pravé pojmenování věci je její nedílnou součástí, kryje se s její podstatou. Neuvážené a ukvapené vyslovení jména předmětu, místa, osoby atp., již se báli nebo k níž chovali úctu, proto považovali za urážlivé, znevažující, drzé, příliš smělé nebo intimní a obávali se jejího hněvu.⁶⁸ Tento strach z hněvu pojmenovaného objektu vedl ke vzniku tabuového zákazu a jazykových tabu (srov. vývoj indoevropského označení pro medvěda – viz kapitola 2. 2 NOA).

S postupným vývojem bylo jazykové tabu vztaženo i na pojmy z oblasti náboženství. V rámci náboženských systémů bylo zakazováno „brát boží jméno nadarmo“ a byla stanovena řečová kontrola posvátných výrazů vůbec, především pak výrazů souvisejících se smrtí, posmrtnými představami a religiózní demonologií. Například pro označení *d'ábla*, jehož jméno nesmělo být vysloveno, aby nebyl přivolán, vzniklo v češtině jako noa popisné expresivní pojmenování *čert*, které se však postupně samo stalo sekundárním tabuovým výrazem a v lidové řeči začalo být nahrazováno zájmeny, různými přívlastky, např. jako *zlý*, *nečistý*, *rohatý*, *ten s kopytem*, respektive umělými neologismy, v nichž bylo tabuizované označení zkomoleno či kontaminováno s jiným rovněž tabuovým

---

⁶⁷ *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 6., sv. 2., Ši – Užok. 1943. str. 956.*

⁶⁸ Tzv. archaickým tabu podléhala zejména skutečná označení obávaných, nebo naopak uctívaných zvířat, nemocí, smrti, ale také situací a jevů těsně svázaných s magickými nebo náboženskými rituály či pravá jména příslušníků primitivních národů.

nebo neutrálním výrazem, jako třeba *čerchmant*, *čerchman*⁶⁹, *chmert* apod.⁷⁰ Zde můžeme rovněž nalézt původ rčení typu „*nemaluj čerta na zed*“, „*Pán Bůh s námi a zlý pryč*“ i hláskových úprav slov v kletbách, aby bylo vyhověno církevním zákazům, jako „*safraporte*, *saframentský*“ místo „*sacra porta*, *sacra mente*“, „*pro krynda pána*“ místo „*pro Krista pána*“ apod.⁷¹ Vlastní jméno Boží dodnes nepoužívá jako výraz úcty vůči němu většina křesťanských církví. Z obavy z magické manipulace s Božím jménem a jeho znesvěcení je Bůh v náboženské praxi raději označován opisnými tituly jako *Hospodin*, *Pán* či přívlastky *Všemohoucí*, *Velebný*. Ze stejného důvodu používají také židé noa v podobě tetragramu JHVH, někdy nesprávně čteného jako *Jahve* či *Jehova*.⁷²

Vedle tohoto vymezení existuje však i tabu v pojetí širším, které zahrnuje mimo mytologicko-magických a náboženských i jiné motivace potlačování v užívání některých slov v jazykových projevech. Mezi ně patří např. důvody emocionální⁷³, sociálně-zvykové, historické aj., které rovněž významným způsobem ovlivnily a stále ovlivňují představy o tom, která slova jsou v dané situaci (kontextu) a společnosti slušná, zdvořilá a vhodná a která naopak nevhodná a nemístná, hrubá.

2. 4. 2 TABUOVÁ TÉMATA V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI

V současné společnosti lze nalézt jazyková tabu, jimž se při vyjadřování ze společenských či jiných důvodů vyhýbáme, v rámci nejrůznějších významových okruhů.

Za tabu jsou považována některá slova z lidské fyziologie a anatomie, jež ve společenské konverzaci raději nepoužíváme z důvodu pohoršení, které by mohly na základě asociací, jež vyvolávají, vzbuzovat.

---

⁶⁹ Český výraz *čerchman/t* je pravděpodobně kalkem podle německého výrazu *Schwarzmann* – vzniklé slovo má dva zřetelné lexikální základy, které jsou navíc deformovány.

JENÍK, T. *Jazyková tabu*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého. Filosofická fakulta. Katedra andragogiky, 2003. 120 s. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Jan Holeš, Ph. D. str. 29.

⁷⁰ VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 2006. str. 176.

⁷¹ *Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 6., sv. 2., Ši–Užok*. 1943. str. 956.

⁷² Jedná se o vokalizované tvary tetragramu, které je však jako nepřesné překlady Božího jména v židovské liturgii (při bohoslužbách) zakázáno užívat.

SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha: Vyšehrad, 1999. 288 s. ISBN 80-7021-303-5. str. 25.

⁷³ Už J. Marouzeau zavedl do jazykovědy termín „tabou du sentiment“ a rozuměl jím řečovou zdrženlivost od přímého pojmenování pojmů z oblasti emocionální.

VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 2006. str. 177.

Silnému společenskému tabu podléhají zejména výrazy související s označením některých fyziologických procesů a stavů, které k fungování lidského organismu sice neodmyslitelně patří, jsou však vnímány jako velmi intimní, delikátní. Tak například pro procesy trávení a vyměšování existují v jazyce různé opisné tvary jako *vykonávat potřebu, jít tam, kam i císař pán chodí pěšky*, pro vyjádření stavu těhotenství⁷⁴ používáme slovní spojení *být v jiném stavu, čekat dítě*, nebo říkáme, že k ní *přileť čáp/vrána*.

Další významnou skupinou názvů z okruhu lidské anatomie podléhajících tabuovým náhradám jsou části těla. „*Původní názvy byly mnohdy (z tabuových důvodů) překryty zhrubělými náhradními výrazy, které následně ztratily své depreciační konotace a staly se bezpříznakovými pojmenováními. Tento způsob pojmenovací motivace svědčí o tom, že lidé mají ke svému tělu a k jeho jednotlivým částem blízký vztah, který se projevuje ambivalentností jeho prožívání.*“⁷⁵ Asi nejvýraznější jsou v rámci této oblasti různé náhrady, opisy a metafory označující pohlavní orgány jako *nádobíčko, pytlík, bimbás, buchta*. S ženskými pohlavními orgány souvisí rovněž názvy týkající se základního doprovodného jevu menstruace, jmenujme např. *perioda, měsíčky, mít své dny, dostat návštěvu*.

Některá z těchto pojmenování byla jako inhonesta, slova obscénní, odporující společensky chápané slušnosti a přípustnosti, vnímána již v dávných dobách, což lze dobře doložit na starých tabuových náhražkách některých výrazů z této sféry. Radoslav Večerka ve své knize „*Uvedení do etymologie – k pramenům slov*“ uvádí jako příklad slovo označující proces „vykonávání velké potřeby“. Sloveso od kořene znamenajícího „vykonávat velkou potřebu“ není ve slovanských jazycích zachováno, v indoevropské podobě ho můžeme rekonstruovat *kek* (jedná se o nedoložený tvar): litevsky *šikti*, latinsky *cacāre* (může představovat výraz z dětské řeči, elementárně příbuzný s českým *kakat*) apod. Velmi starý indoevropský výraz pro „lejno“ byl odvozen od tohoto kořene *r*-ovou příponou: staroindicky *śakrt-* (vzniklo pravděpodobně z *kek-r*), starořecky *skōr* (vzniklo pravděpodobně z *ksk-ōr* – oslabený kořen s epentetickým *s*), hethitsky *šakkar* a patrně i rusky *sor* „nečistota, hnůj“. V slovanských jazycích nastoupil na místo tohoto archaického útvaru výraz *gobno*. Tabuovou náhražkou je zřejmě i sloveso *sero, s̑rati*, jež lze spojit se staroindickým *sarati* – „teče“, „má průjem“ (staroindicky *ati-sāra* – „průjem“). Naproti tomu nebylo ve starší době nikde tabuizováno sloveso od kořene *perd-*

⁷⁴ Žena v naději představovala v každé společnosti chráněnou bytost. Patřil a patří jí tedy původní status tabu. JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 106.

⁷⁵ Tamtéž. str. 107.

(zřejmě zvukomalebného): staroindicky *pardate*, starořecky *perdomai*, starohornoněmecky *ferzan*, litevsky *perdžiu persti*, praslovansky nedoložené *p̃rděti* atd. Podobně je tomu u indoevropských výrazů s významem „močit“. Za jeho tabuové náhražky můžeme pokládat slovanské *sbčŕ sbcati*, středohornoněmecké *seichen* téhož významu, jež souvisí se staroindickým *siñcati* „polévá“ a starořeckým *oureō*.⁷⁶

Řada tabuových náhrad se vztahuje také na fyzické a psychické nedostatky. Místo „být tlustý, obézní“ říkáme např. *být při těle*, *být silný*, *být plnoštíhlý*, duševně postiženého nazýváme jako toho, *kdo to nemá v hlavě v pořádku*.

S vnímáním lidského těla, jeho stavů a pochodů souvisí také otázka sexuality. Účastníci komunikace se této problematice často vyhýbají, nemluví o ní přímo, cítí jakýsi ostych mluvit „o těchto věcech“. Tak se například pro označení milostného vztahu užívá slovního spojení *mít poměr*, mezi manželi se mluví *o plnění manželských povinností* apod.

Z uvedené oblasti témat se tabu konečně velmi výrazně dotýká důležitých momentů lidského života, tj. početí, narození, dospívání, sňatku, smrti. Smrt, představující v lidském životě snad jedinou jistotu, vyvolává v lidech pocity strachu z neznáma, smutek ze ztráty bližního a především vědomí vlastní konečnosti. Právě na základě tohoto neuchopitelného strachu, který v nás smrt vyvolává, a z důvodu zachování ohleduplnosti k pozůstalým, je tato událost provázena řadou rituálů ovlivňujících i volbu slov. V souvislosti se skutečností smrti se uchylujeme k užívání eufemismů – *zesnul*, *odešel* ve smyslu zemřel, smrt bývá přirovnávána k *věčnému spánku*, *odchodu na věčnost*, v mluvené lidové češtině lze však nalézt i řadu negativně zabarvených frazeologismů, které význam tohoto okamžiku zlehčují – *zaklepat bačkorama*, *jít pod kytky*, *zaklapnout víko* atd.

Se strachem ze smrti úzce souvisí také obava z nemoci, která v nás stejně jako smrt vyvolává nepříjemné pocity a myšlenky. Tabu obestírající nemoci má svůj původ právě v tomto strachu z průběhu nemoci, některé choroby jsou však tabu z hlediska své společenské nepřijatelnosti. V komunikaci se proto raději uchylujeme k obecnému označení *nemoc* nebo zájmenu *něco*, než abychom konkrétně specifikovali, o jakou nemoc se jedná. Pokud je to možné, vyhneme se přímému označení tohoto stavu vůbec a místo *nemocný* zvolíme raději např. náhradu *indisponovaný*. „*Tento úzus se důsledně dodržuje na smutečních oznámeních; nemoci se označují obecným opisem bez bližší specifikace jako krátká nemoc, delší choroba, krátké těžké utrpení ap.*“⁷⁷

⁷⁶ VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 2006. str. 177–178.

⁷⁷ JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 79.

Ze všech nemocí vzbuzuje asi největší hrůzu rakovina, našimi předky označovaná jako rak. Je to pravděpodobně způsobené nejen tím, že je rakovina nepříjemným onemocněním, jehož léčba je zdouhavá a náročná, ale také všeobecným strachem z ní, faktem, že může postihnout každého bez ohledu na pohlaví, věk a jiná kritéria. Na rozdíl například od venerických chorob, o kterých se ve společnosti také příliš nemluví, avšak z částečně jiných důvodů (viz níže), je u rakovinového onemocnění nepříliš velká možnost prevence. Člověk, který je opatrný a dbá o své zdraví, může této chorobě podlehnout stejně jako ten, který tak nečiní. Rakovina je hrozbou a tedy také tabu pro všechny paušálně, z čehož pramení i obecné rozšíření strachu z jejího pojmenování (a přivolání). Neradi se však zmiňujeme i o jiných nemocech, například již zmíněných pohlavních chorobách (AIDS, syfilis aj.) působících do jisté míry nemravně, neslušně (i zde ovšem působí faktor strachu, neboť se většinou jedná o velmi závažná a nakažlivá onemocnění).

Tabu vznikají rovněž v rámci skupinové příslušnosti uvnitř společnosti. Základem sociální stratifikace (rozvrstvení) je nerovnost, kterou najdeme v každé známé společnosti, lišící se pouze typem nerovnosti, tj. kritérii, která nerovnost vymezují. Různé sociální skupiny mohou být ustaveny na základě pohlaví, věku, vzdělání, příjmu, náboženství, národnosti, sociálního a ekonomického postavení atd. Jazyková tabu vznikají především v rámci sociálních statusů, které nějakým negativním způsobem vydělují jedince z většinové společnosti, vyvolávají opovržení či podezíravost, nebo které naopak značí vysoké postavení v rámci společnosti a vzbuzují u ostatních závist a nepřejícnost. Mluví, kterých se daný stav přímo týká, nebo ti, kteří o nich naopak hovoří s jistým pohrdáním či závistí, proto většinou neužívají přímá pojmenování, ale volí různé krycí názvy a opisné výrazy.

Ve společnosti jsou takto tabuizovány peníze, které jsou v dnešní době často uznávány jako jedna z nejvyšších lidských hodnot. Nemluví se o tom, že je někdo chudý. Osoba, která nemá peníze, se za svou situaci stydí, nechce být vnímána jako méněcenná. Ten, kdo je naopak finančně dobře zajištěn, nechce o své bohatství přijít a nechce většinou ani řešit situaci ostatních, která se ho zdánlivě netýká. O tom, kdo má kolik peněz, jak vysoký má plat apod. se proto zpravidla nemluví, je tabu se na to ptát. Pro vyjádření nedostatku peněz jsou tak užívány frazémy jako *mít hluboko do kapsy*, *nemocet loktem do kapsy*, *být čistý jako slovo boží*, *muset počítat*, *nemít na rozhazování* aj., dostatek peněz naopak vyjadřují rčení typu *mít dobré bydlo*, *nemuset počítat*, *žít si*, *mít časy*, *mít se jako prase v žitě*, *mít své jisté*, *sedět v teple*, *žít na vysoké noze* a mnohé další.

Negativními konotacemi je rovněž často obestřeno pojmenování různých minoritních etnických či národnostních skupin. V poslední době narůstají omezující požadavky tzv. administrativních tabu, která perspektivně nahrazují užívání určitých výrazů s nepříznivými konotacemi za slova vnímaná jako neutrální. „*V tisku a ve veřejných mluvených projevech se nepřipouští např. slova jako negr nebo cikán a jiná, která by mohla být chápána jako dehonestující, neuctivá.*“⁷⁸

Další sférou podléhající tabuizaci jsou prohršky proti dobrým mravům a společností uznávaným pravidlům. Tak například pro vyjádření stavu opilosti užíváme různé opisné tvary jako *být v náladě, být společensky unaven, být pod vlivem, mít opici, mít ji jak z praku* (v tomto případě se samo zástupné pojmenování *opice* stalo sekundárním tabu a bylo nahrazeno zájmenem – viz kapitola 2. 2. POJEM NOA). Ve společnosti nejsou tolerovány výhrůžky a nadávky. Tabu podléhá rovněž nečestné jednání, ať již jde o lhaní – *vymýšlení si, vodění za nos*, podvod – *švindlování* či různé jiné zločiny, jako je např. krádež – místo ukradl říkáme *nakoupil si za pět prstů, stálo ho to pět minut strachu* aj.

S výše uvedeným stojí za zmínku specifické postavení tabu a noa v zločineckém argotu⁷⁹. Tabuizace přímého pojmenování je v tomto případě motivována snahou zakrýt skutečný význam výpovědi, učinit ho nesrozumitelným pro nezasvěcené osoby a vytvořit jakýsi tajný kód. Ve vězeňském slangu je tak např. policista označován jako *bengo* (z romského *beng* – čert), vězeň jako *mukl* (dle lidové etymologie, zkratka z *muž určený k likvidaci*), postel jako *štrózna* (z německého *der Strohsack* – slamník). Argot však není omezen pouze na zločineckou oblast, v češtině existuje např. také tajná mluva dětí (typické je prokládání slov určitými slabikami) aj.

Tabuizaci podléhají také některé názvy přírodních jevů a katastrof vyvolávajících mezi uživateli jazyka respekt či strach – např. požár je označován jako *červený kohout*, blesk jako *prst boží* apod.⁸⁰

V poslední době je patrný rovněž nárůst omezujících požadavků na užívání některých pojmenování z tzv. politicky korektní či feministické (genderové) lingvistiky zasahující především mediální komunikaci. Např. místo přímého pojmenování lhát je

---

⁷⁸ VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie: k pramenům slov*. 2006. str. 177.

⁷⁹ Argotem rozumíme skupinovou mluvu, která je vytvořena záměrně tak, aby ji nepovolaný nerozuměl; má tedy umělý charakter. Argot používaný v určité sociální vrstvě delší dobu přestává mít svůj utajovací charakter a vzrůstá u něho funkce komunikativní; argot přerůstá přirozenou cestou ve slang. SUK, J. *Několik slangových slovníků*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Inverze, 1993. 137 s. ISBN 80-900632-9-2. str. 22.

⁸⁰ JANOVEC, L. Jazyková tabu jako nepatřičnost v současné komunikaci? In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA 2009*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 27–31. ISBN 978-80-7372-544-0. str. 28.

vhodnější použití korektního výrazu *mýlit se*, v důsledku tzv. feministické lingvistiky je mj. patrná snaha o potlačení užívání generického maskulina v případě, že se jedná o obě pohlaví, např. *věda pokročila ve výzkumu* místo *vědci pokročili ve výzkumu* apod.

Konečně tabuová pojmenování vznikají rovněž z důvodů administrativně cenzurních, slouží např. k zachování vojenského a diplomatického tajemství nebo občanské diskrétnosti (např. potlačení uvádění jmen občanů ve zprávách z denního tisku apod.).

V širším pojetí lze tedy jazyková tabu nalézt v mnoha nejrozumnějších oblastech. Zmínila jsem ta, která považují v rámci společenské komunikace za zásadní, uvedený přehled však nelze považovat za úplný a vyčerpávající.

2. 4. 3 REALIZACE JAZYKOVÝCH TABU

Jak jsem již ukázala, motivace jazykových tabu může být různá. Stejně tak se jazyková tabu vyznačují i četností konkrétních jazykových prostředků, postupů a mechanismů, s jejichž pomocí mohou být v rámci komunikace realizována. Přímému pojmenování se lze vyhnout pomocí prostředků z oblasti stylistiky a rétoriky, jiné postupy zasahují vlastní strukturu věty či samotného slova. V běžných komunikačních situacích se produktor mnohdy vyhýbá užití určitého výrazu nevědomě, jindy naopak záměrně hledá opisné způsoby vyjádření odpovídající jeho komunikační strategii a pragmatickému účelu jeho komunikace.⁸¹

Obvyklým prostředkem realizace jazykového tabu jsou různé tabuové změny hláskové (tzv. hláskové deformace). Původní podoba slova je díky těmto procesům dostatečně změněna a nový výraz tak může být užíván, aniž by podléhal tabuovému zákazu. F. Specht a po něm i další autoři mluví o tzv. Sprachzauber, doslova o „jazykovém čarování“, kdy vědomá změna hláskové struktury slova (s úmyslem obejít, zamaskovat pravé pojmenování, jehož užitím by se mluvčí vystavoval škodlivému účinku) mění ráz původního slova natolik, že se nový výraz stává jeho eufemickou náhradou (srov. např. vývoj indoevropského označení pro ďábla – viz kapitola 2. 4. 1. VYMEZENÍ POJMU TABU V RÁMCI JAZYKOVĚDY).

---

⁸¹ Výčet postupů s mechanismů sloužících k nahrazení tabuových výrazů a témat uvádím na základě prostudované literatury a vlastního výzkumu.
VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 2006. str. 178–185.
JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 27–43.

Typů tabuově motivovaných hláskových alternací je celá řada. V zásadě však spočívají jednak v prodlužování slov vkládáním dalších slabik nebo hlásek různými hláskovými epentezemi (tj. „vsouváním“ dalších hlásek do slov), a to buď protezemi (tj. „předsouváním“ dalších hlásek před původní začátek slova) nebo vkládáním dalších hlásek do vnitřku slova, pak mluvíme o tzv. anaptyxi. Jindy záleží naopak v krácení slov různými hapologiemi (tj. vypuštěním jedné ze dvou po sobě následujících stejných nebo artikulačně podobných slabik), různými redukcemi (tj. vypuštěním hlásek), a to synkopami či elizemi (tj. ztrátou hlásek uvnitř slova), apokopami (tj. vypouštěním hlásek na konci slov) a aferezemi čili proziopezemi (tj. redukcí počáteční hlásky nebo slabiky slova). Dalšími postupy jsou substituce hláskové (tj. nahrazování určitých hlásek hláskami jinými), a to v násloví (tj. nahrazování hlásek na počátku slov), či metatezemi (tj. přesmyčkami uvnitř slova).⁸²

Jednoduchým případem hláskové deformace je např. diferencované násloví, ve kterém se střídá *v-* a *k-*; kupř. latinské *vermis* „červ“, litevské *varmas* „hmyz“ X litevské *kirmis*, slovanské *červъ* < *kirv-* (nedoložený tvar) „červ“. „Blechu“ označují indoevropské jazyky starým společným slovem, jeho hláskové segmenty *p/b*, *l*, *u*, *s/k* jsou však v jednotlivých jazycích různě rozestaveny – srov. starořecké *psulla*, litevské *blusa*, slovanské *blъcha* atp.

Nejjednodušším způsobem, jak se v komunikaci tabuovému slovu vyhnout, je jeho vypuštění, úplné potlačení, tj. aposiopese. Mluvčí ponechá v souvislém toku jazykového vyjádření prázdný prostor pro výraz, který z nějakého důvodu nechce (nebo nemůže) vyslovit, na jeho místě se odmlčí, příp. odmlku doplní nějakým gestem a vyhoví tak požadavkům jazykového tabu. Podobně i autor v psaném projevu může nežádoucí slovo vynechat a naznačit ho např. třemi tečkami. Tento postup je typický při klení – např. v českém *aby tě...*

Obou zmíněných principů, tedy vynechání a slovní deformace, využívá proces naznačení a zkracování. Naznačení spočívá v uvedení první hlásky (res. první litery v psaném textu) či první slabiky daného výrazu. V mluveném projevu může po takovémto naznačení opět následovat pauza doplněná gestem, v písemném projevu mohou být připojeny tři tečky. Zkracování je běžným případem hláskové deformace slova. Ve většině případech odpadají koncové slabiky, méně často jsou vynechány náslovné slabiky.

⁸² Více ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 2007. str. 116–118.

Na stejném principu je založeno i užívání značek – v češtině je např. namísto doslovného pojmenování *tuberkulóza* užívána značka TBC.

Jiným mechanismem deformace je kontaminace. Jde v podstatě o jakési křížení tabuového slova s jiným rovněž tabuovým nebo neutrálním slovem (srov. např. etymologii slova *čerchman/t* – viz kapitola 2. 4. 1 VYMEZENÍ POJMU TABU V RÁMCI JAZYKOVĚDY).

S jazykovým tabu neodmyslitelně souvisí proces substituce, kdy označující nahrazuje určité označované, protože substitut nepodléhá tabuovému zákazu jako původní (skutečné) pojmenování.⁸³

Tabuový výraz tak může být v některých případech nahrazen např. na základě fonetické podoby jiným substitučním výrazem s odlišným významem. Podobný je i postup, kdy slovo, jemuž se chceme vyhnout, naznačíme pouhou iniciálou (počáteční slabikou) a následně dopovíme jiné slovo se stejným začátkem, kupř. český výraz *do prkýnka*. Pro vytčení skutečně zamýšleného významu lze dát na iniciálu dynamický důraz následovaný pauzou.

Jinou možností, jak vyhovět jazykovým tabu, je tzv. tabuová generalizace (určitá forma substituce) spočívající v užití neurčitých obecných názvů označujících pojmy širší, nadřazené nebo sémanticky neurčité namísto konkrétních speciálních názvů. Adresát komunikátu si skutečný význam takového obecného názvu (který je sám o sobě polysémní) domýšlí až na základě daného situačního kontextu. Tato náhradní pojmenování mají svůj původ v archaické vrstvě tabu; jsou uplatňována zejména u výrazů označujících jevy člověku nebezpečné, nadpřirozené bytosti, u jmen divokých zvířat, vážných nemocí apod., jež vzbuzují obavu, že budou již při vyslovení pravého jména přivolány. Tak např. v nářečí východních a jižních slovanských jazyků i v dialektch polských se *vľku* říká slovem, které je pokračováním praslovanského *zvěrb* (nedoložený tvar) – „zvíře“ (podobně též na Litvě slovem *žvėris*), pro *hada* je v srbských dialektch doložen výraz *nepomenica*, pro nemoc kurděje a také pro nebezpečný nádor pak výraz *nepomenik* – „to, co není dobré připomínat“. K obecnému označení se uchylujeme v případě některých tabu témat i v současnosti – o *rakovině*, která je obecně vnímána jako skrytá hrozba současné doby, mluvíme jako o *nemoci*, *vleklé chorobě* (viz kapitola 2. 4. 2 TABUOVÁ TÉMATA V SOUČASNÉ SPOLEČNOSTI), použití obecných výrazů je rovněž velmi rozšířeným prostředkem ve vrstvě tabu motivovaných zdvořilostními ohledy a mravními normami,

---

⁸³ JANOVEC, L. Jazyková tabu jako nepatřičnost v současné komunikaci? In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA* 2009. 2009. str. 28.

kupř. v češtině můžeme v určitém kontextu říct *holka*, příp. *lehká holka* namísto výrazu *prostitutka* apod.

Dalším postupem tabuové generalizace je nahrazení podstatného jména (konkrétního názvu) zájmenem. Z ruských dialektů je např. doloženo užívání zájmena *ona* ve významu *cholera*, polské *ono* znamenající *lejno*. Ze všeobecně přijímaného zákazu jmenovat rodinné příslušníky nebo osoby blízké jejich jménem, motivovaného v primitivních společenstvích snahou zatajit jejich existenci a ochránit je tak před zlými duchy a démony, vychází rovněž v češtině dosud užívaný název *můj*, *ten můj* pro označení partnera, manžela, *moje*, *ta moje* pro označení partnerky, manželky apod.

V souvislosti s tímto jsou jména označující příslušníky rodiny někdy nahrazována i pomocí adjektiv – *starej*, *stará* ve smyslu *manžel*, *manželka*, *mladí* ve významu *děti* apod.

Obdobně tabuově motivovaná je generalizace plurálu oproti individualizujícímu singuláru, tj. užívání plurálu v případech, kdy hovoříme o jedné osobě. Důvodem je obecnější platnost plurálu, který na rozdíl od singuláru nepoukazuje přímo na dotyčnou osobu a vytváří tak dojem větší psychologické vzdálenosti. Z tohoto úzu se postupně vyvinul civilizační pluralis pietatis („plurál zbožnosti“), honorificus („čestný plurál“), maiestatis („majestátní nebo též královský plurál“, tj. používání množného čísla „my“ místo osobního zájmena „já“; mluvčí či pisatel dává takto najevo vážnost svého postavení ve společnosti; známý především z historických textů, kdy si takto panovník přidával na důstojnosti a zdůrazňoval, že „mluví za svůj lid“), modestiae („plurál skromnosti“ nebo též „autorský plurál“, tj. používání množného čísla „my“ místo osobního zájmena „já“; na rozdíl od majestátního plurálu užíván z důvodu snahy zeslabit význam osoby mluvčího či pisatele, dát najevo jeho skromnost; známý především z různých odborných a vědeckých prací) apod.⁸⁴

S tabuovou generalizací bývá někdy spojováno i užívání adjektiva místo genitivu posesivního⁸⁵ (*otce* – *otcův*). Důvodem této hypotézy je původní vnímání genitivu jako tvaru substantiva, tj. slovního druhu přímo „pojmenovávajícího“, konkrétně osobního a individuálního, zatímco adjektiva jako obecnějšího, abstraktnějšího, neosobnějšího. Tato hypotéza však není obecně přijímána.

---

⁸⁴ *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 799 s. ISBN 80-7106-134-4. str. 312.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 2007. str. 127.

⁸⁵ Genitiv posesivní – přináležitostní v širokém smyslu; označuje někoho/něco, komu/čemu přináleží konkrétní entita/abstraktní entita.

Příruční mluvnice češtiny. 2003. str. 506.

Dalším způsobem, jak se v komunikaci vyhnout tabuovému slovu, je užití různých obrazných pojmenování. Tento proces spočívá v přenosu významu na základě vnější či vnitřní podobnosti pojmenovávaných skutečností; vzniklá pojmenování mají často deskriptivní charakter. Zakázané nebo nevhodné slovo může být nahrazeno popisným pojmenováním metaforickým, metonymickým nebo synekdochickým. V odborné literatuře jsou tyto postupy někdy souhrnně nazývány jako tabuová nápověď.

Podstatou metafor je „*strukturování jedné oblasti jazyka (myšlení) podle struktury jiné oblasti jazyka (myšlení)*. Tradičně je jazyková metafora vykládána jako pojmenování skutečnosti prostřednictvím výrazu primárně označujícího skutečnost něčím podobnou. Metaforické pojmenování tedy vzniká na základě vnější podobnosti vzhledu, rozlohy, množství vlastností apod. „*Společný znak nemusí být vždy znakem podstatným, bývá však znakem nápadným*.“⁸⁶

Základním principem metonymie je „*přenesení pojmenování na skutečnost, která je s původní skutečností spjata nějakou prostorovou, časovou, kvalitativní, funkční, příčinnou a jinou souvislostí, či soumezností. Na rozdíl od metafor si metonymie v podstatě vždy uchovává primární význam přenášeného pojmenování, pouze ho zasouvá do pozadí*.“⁸⁷

Za nejběžnější zvláštní případ metonymie je považována synekdocha, tj. přenesení pojmenování části na celek (lat. *pars pro toto* – část za celek) a naopak přenesení pojmenování celku na část (lat. *totum pro parte* – celek za část).⁸⁸

Takovou tabuovou nápovědí byly např. již výše citované názvy pro *medvěda* ve slovanštině, germánštině a baltštině (viz kapitola 2. 2 POJEM NOA). Jiným takovým příkladem mohou být indoevropské názvy pro *zajíce*. Podle představ primitivních národů měl zajíc vztah k Měsíci jako sídlu duší zemřelých a jako mytické zvíře spojené se smrtí podléhal silnému tabu. Původní název zajíce byl tak z tabuových důvodů vytěsněn a nahrazen noa – slovanským *zajęць*, česky *zajíc*, které je někdy spojováno se *zajati* (zátí – ve smyslu „mít něco otevřeného“), jež odkazuje na vznik tohoto pojmenování podle rozštěpeného „zejícího“ pysku nebo podle otevřených „zejících“ očí ve spánku. Tento výklad je podporován lidovými pověrami o zajíci a z nich vyplývajícími rčeními, že zajíc ani v noci nezavírá oči, spí prostě s otevřenýma očima. V některých oblastech v Polsku dále panuje pověra, že ten, kdo vysloví nebo uslyší jeho pravé jméno, bude zát, tedy spát s otevřenýma očima. Jindy je etymologie slova spojována s kořenem *ghai*

⁸⁶ *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 97.

⁸⁷ Tamtéž. str. 98.

⁸⁸ Tato figura se částečně kryje s procesem generalizace – viz výše.

(nedoložený tvar) – „poskakovat“. Podobný byl vývoj původních názvů pro zajíce i v některých dalších evropských jazycích, např. německé pojmenování *Hase* – doslova „šedivec“ ze staré horní němčiny *haso* – „šedivý“ vzniklo na základě barvy zajícovy srsti (stejně jako něm. název pro medvěda *Bär* – ve významu „hnědouš“), obdobně litevské *širvis* „srnec, zajíc“ z *širvas* „šedivý“. Etymologie řeckého *lagōs* je vykládána ze spojení *lago-ōusos* a v překladu tedy znamená „chabouchý“, dolnolůžické *wuchac* podobně jako ruské *uškan* doslova vlastně „ušák, dlouhoušák“.

V souvislosti s užitím různých obrazných pojmenování pro opsání jistého výrazu je tzv. *kenning* (islandsky „opis“). Jde o „ustálené (nejméně dvouslovné, ale také až sedmislovné) spojení podstatných jmen s metaforickým významem.“⁸⁹ Toto metaforické pojmenování popisuje určitý jev, aniž by při tom bylo uvedeno jeho pravé jméno. Užití *kenningu* je charakteristické zejména pro poetický jazyk, v běžném jazyce slouží především k nahrazení tabuového slova. Tak např. *střet štítů* značí „bitvu“, *hadí voda* „krev“, *pot včel* „med“, *dar révy* „víno“, příkladem tabuově motivovaného *kenningu* je již zmíněný slovanský název pro medvěda, tedy „jedlíka medu“ nebo opis *pes lesa* znamenající „vlk“.

Mnoho obrazných pojmenování je inspirováno textem Bible – např. o tom, kdo prožil svou první sexuální zkušenost, můžeme říci, že *okusil plodů ze stromu poznání*.

Dalším zvláštním případem tohoto tabuově motivovaného metaforicko-synekdochického „náhražkového stylu“ jsou tabuové větné perifráze, tj. opisy označující konkrétní jev nikoliv jeho přímým pojmenováním, ale souborem představ, jež jsou s ním konvenčně spjaty. Pro označení *Boha* tak existují v češtině různé opisy jako *Ten, co je nahoře*, *Ten, co nás bude soudit* aj., přací věty typu ukrajinského nářečí *tot kameniv by* doslova „aby zkameněl“, nebo *vin ščez by* „aby zmizel“ jsou perifrázemi označujícími *d'ábla*, *čerta*, podobně substantivní věty vztažné typu staroindického *yo 'sāu tapati* „který tam žhne“ k označení *slunce* apod.

Deskriptivní charakter mají rovněž některá lokalizační určení, kupř. *tam nahoře* ve smyslu *ve vládě*. Lokalizační určení se často uplatňuje v deagentních konstrukcích; v podstatě na sebe přebírá funkci agentu.⁹⁰

⁸⁹ WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–25]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kenning>>.

⁹⁰ Agens – zpravidla personální původce děje. Věty, v nichž je v pozici podmětu umístěn agens, považujeme za věty s primární diatezí (vztahy mezi participanty – účastníky sémantické – významové struktury věty a jim odpovídající větněčlenské pozice), přísudek v nich má formu rodu činného. Věty, v nichž je agens z pozice podmětu odsunut, jsou věty se sekundární diatezí – struktury deagentní. *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 384, 522–23.

Dalším obvyklým a od starých dob rozšířeným způsobem, jak se vyrovnat s obávanou skutečností, je postup zvaný *captatio benevolentiae*, tj. úsilí o shovívavost, získání zálibení a přízně. Snahu zalichotit zlým přírodním silám, získat přízeň démonů, nazvat nepříjemnou skutečnost, nebezpečná zvířata či nemoci slovem zmírňujícím, šetrnějším, aby se tak obávanému pojmenování odňala jeho hrozivá síla, nacházíme již v archaické vrstvě tabu. Použití lichotivých, zmírňujících výrazů však hraje důležitou roli i v současné mezilidské komunikaci.

Realizace *captatio benevolentiae* se již od počátku projevovala různorodými prostředky. Substitučními výrazy motivovanými touto snahou jsou mj. různá kladně zabarvená slova. Patří mezi ně různé lichotivé výrazy a komplimenty, familiární slova, hypokoristika, diminutiva, dětská slova a eufemismy (*meliorativa*).

Lichotivé výrazy a komplimenty mají v mezilidské komunikaci nezastupitelnou úlohu, běžně je užíváme při každodenní společenské konverzaci. Např. při formálním oslovení osob (v mluveném i psaném projevu) vyžaduje společenský úzus přiznat druhému účastníku komunikace určitou důležitost, úctu k němu – adresáta našeho projevu tak nazýváme kupř. *váženým panem/váženou paní*, aniž by to nutně znamenalo, že si dotyčného opravdu nějak významně považujeme (jde o zautomatizované použití ustáleného spojení).

Stejný princip lze spatřovat i u užívání různých lichotivých jmen ve snaze získat si prostřednictvím jazykového uchopení oslovený objekt na svou stranu. Většina podobných pojmenování pochází především z kategorie jmen příbuzenských a hypokoristik, tj. „*domáckých obměn vlastních nebo obecně příbuzenských jmen*“⁹¹. Tak například slovo *djad'ko* „dědeček“ je v ukrajinských dialektech označením pro *vlka* nebo *medvěda*, v srbském a chorvatském nářečí je *kuma* v primárním významu „kmotřička“ pojmenování pro *mor*, *d'ábel* je pro mnohé mluvčí *starým brachem*.

Bohatým zdrojem noa mohou být také jména vlastní. Jejich užití v určitém kontextu se mnohdy stane natolik zautomatizovaným, že se lexikalizují v novém obecném významu. Tak např. *honza* označuje člověka, který je hloupý, podobně *tomáš* je ten, kdo má svou hlavu a je těžké ho o čemkoli přesvědčit. Mnoho takto vzniklých označení má svůj původ v Bibli – když se někdo koupe na *Adama a Evu*, je při tom nahý, pokud někoho nazveme *lazarem*, míníme tím, že je nemocný, *jidáš* je zrádcem apod. Konotace určitých vlastních jmen ovlivňují také jejich slavní nositelé. Se jménem je pak spojena některá z výrazných

---

⁹¹ *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 95.

vlastností či charakteristik takovéto známé osobnosti, což může velmi ovlivnit frekvenci užití daného jména, v krajním případě vést dokonce k jeho tabuizaci – kupř. po druhé světové válce výrazně klesla oblíbenost jména Adolf, naopak po vítězství českých hokejistů na olympijském turnaji v Naganu se narodilo mnoho Dominiků.

Stejný účinek má i užití deminutiv, tj. jmen zdrobnělých. Zdrobnělá jména označovanou situaci přibližují, „polidšťují“, a oslabují tak negativní konotace pojmenovávaného. Výraz *čertík* jistě nevzbuzuje u obávajících se hříšníků takovou hrůzu jako *čert*, podobně představa *Ježíška* je většině lidí bližší než představa *Ježíše* apod.

Některá náhradní pojmenování mají svůj původ v dětské mluvě užívané dětmi nebo dospělými v rozhovoru s dětmi. Dětská slova jsou většinou dvojslabičná, přičemž druhá slabika je totožná s první (tato podoba odráží vývoj artikulačního ústrojí dětí). Díky svému původu a jednoduché struktuře působí jakýmsi „mazlivým, nevinným“ zabarvením, což je pravděpodobně důvodem, proč se k nim zejména v různých choulostivých komunikačních situacích či za účelem zmírnění sdělované informace uchylují mnohdy i dospělí. V češtině jde např. o výrazy *haját, kakat, papat, bumbat, papula ad.*

Dalším konkrétním postupem *captatio benevolentiae*, s jehož pomocí může být jazykové tabu realizováno, je užití eufemismu (*meliorativa*)⁹², tj. „*zjemňujícího slova, které nahrazuje primární pojmenování nějaké nepříjemné, společensky nevhodné skutečnosti a snaží se její nepříjemnost zastřít.*“⁹³ Archaickou tabuovou motivaci mají např. eufemismy označující názvy některých nemocí jako staročeské *panna* „pakostnice (dna)“, slovenské *kiahne*, starší *kňahne* (od *kňahyňa* – „kněžna“) „neštovice“, české *hostec* „revmatismus“, dále také v ruském nářečí *gost'ja* sloužící jako zástupný název pro „tyfus“ nebo „neštovice“, *sestrica* znamenající „zimnici, horečku“ aj. Stejný původ mají eufemismy sloužící k nahrazení výrazů spojených s dalšími společenskými tabu tématy, jako je tabu smrti – říkáme např. *zesnout, odejít* místo *zemřít*, o smrti se mluví jako o *věčném spánku, odchodu na věčnost*; dále prohrěšky proti dobrým mravům – *být v náladě* místo *být opilý*; různé společensky nevhodné skutečnosti – pro vyjádření faktu, že je někdo *starý* užíváme náhradního označení *dříve narozený*, místo *stařec* říkáme raději *senior*, *tlustého* nazýváme *plnoštíhlým*, blázna *duševně chorým*; nepříjemné situace – vhodnější se zdá říct, že něco *zapáchá*, ne *srdí* aj. Specifickým druhem jsou také

⁹² Ve své práci používám pojem eufemismus v užším slova smyslu jako označení samotného náhradního slovního výrazu užitého namísto přímého pojmenování. Je však nutné zmínit, že význam tohoto pojmu prošel určitým vývojem a dnes je v odborné literatuře mnohdy užíván rovněž v širším pojetí jako označení pro soubor jazykových prostředků a postupů, jejichž prostřednictvím je určitá nepříjemná skutečnost zmírňována, v podstatě se tedy kryje s pojmem *noa*.

⁹³ *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 95.

eufemismy objevující se v různých ideologicky zabarvených projevech – např. *bratrská pomoc* místo *okupace*, *úprava cen* místo *zdražení*. Samotné eufemismy se však postupně opotřebovávají, dochází u nich k posunu významu, a musí být proto nahrazovány výrazy stále novými. Jedná se většinou o původně eufemická označení určitých skutečností, která se díky pravidelnému ztotožňování s původní substancí stala sekundárním tabu a jejich původní motivace obejít přímé vyjádření přestala být zřejmá. Tak bylo např. průběžně řadou dalších eufemismů vytlačeno slovo *záchod*, které bylo původně samo eufemismem, nyní je však zjemňujícím výrazem pouze z etymologického hlediska.⁹⁴

Jiným způsobem, jak vyhovět jazykovým tabu, je tzv. tabuová antifráze spočívající v nahrazení slov, která označují něco špatného, nebezpečného, nešťastného apod. jejich pravým opakem, antonymem. Jde v podstatě o krajní případ *captatio benevolentiae*. Např. v ruském nářečí je pojmenování medvěda *kostoprav* „ten, kdo opravuje kosti“ tabuovou antifrází k *lomaka* „ten, kdo láme kosti“, *blagoj* v primárním významu „dobrý“ může přeneseně znamenat i „špatný“, obdobně *krotkij* může v určitém kontextu znamenat svůj pravý opak „surový“. Stejně tak bylo v srbských dialektech pro hnisavý vřed *zlič* vytvořeno antonymické pojmenování *dobrić*, místo srbského *nesretnik*, *jadnik* „nešťastník, ubožák“ se užívá antifráze *veselik*, *veselica*, *veselnica* ad. Jiným příkladem jsou slova *hluchý* a *slyšeti* – souvislost mezi nimi je na základě jejich etymologie možné chápat tak, že *hluchý* ve významu „neslyšící“ je v podstatě eufemismem, tabuovou antifrází vzniklou v původním významu „nahluchlý“ (tedy „usilovně poslouchající“).

Do oblasti antifráze spadá i užití slov nazývaných německy „Wunschname“ (v překladu něco jako „jména přací“). Jejich základním principem je pojmenování neblahé skutečnosti tak, jak by si mluvčí přál, aby vypadala. Tak např. název *lasice*, které byla od pradávna přisuzována schopnost „podfouknout“ lidem nemoc, a stala se proto zvířetem v magii velmi obávaným, vznikl pravděpodobně z praslovanského základu *lasici*, *laskati* (jde o nedoložené tvary) „hýčkat, laskat, mazlit se“; dobrotivá, lichotivá jména jí však byla dávána i v jiných jazycích, např. v bulharštině a makedonštině je *lasice* *nevestulka*, ve francouzštině *belette* (od adjektiva *belle* „krásná“), v angličtině *fairy* „krásná“, v italštině *donnola* (jako deminutivum k *donna* „paní“). Mnoho lichotivých jmen má svůj původ také v tabuizaci výrazů užívaných určitými uzavřenými společenskými skupinami, které se obecně vyznačují specifickým okruhem, vyšší četností a větším důrazem na dodržování tabu. Kupř. na Bílé Rusi jsou z tohoto důvodu *vrabci* nazýváni jako *sljapcy*

⁹⁴ *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 96.

– za tímto pojmenováním je při tom skryto přání venkovských obyvatel, aby tito škůdci neviděli a tedy nesezobali setbu. Jiným takovým příkladem mohou být názvy bouří na moři doložené v slovanských jazycích, jejichž východiskem je latinské *fortuna* ve významu „osud, úděl příznivý/šťastný nebo nepříznivý/nešťastný“. Jako evropeismus se tento výraz rozšířil ve významu „šťastný osud, štěstí“ do řady jazyků.⁹⁵ V oblasti Středomoří se ho začalo eufemisticky užívat pro označení nebezpečných bouří na moři; v období rozvoje obchodu s přímořskými oblastmi ve 13. – 15. století se o jeho rozšíření v uvedeném významu zasloužili janovští a benátské kupci. Obdobně tabuově motivovaný byl pravděpodobně i řecký název Černého moře *Pontos euxinos*, tedy „moře pohostinné, příznivé“.⁹⁶

Opačným způsobem řešení komunikačních situací zasažených tabu je použití záporně zabarvených slov, jež mohou být rovněž řazena do oblasti tabuové antifráze. Zatímco užitím eufemismů, různých lichotivých a důvěrných výrazů, hypokoristik apod. chce mluvčí získat obávaný objekt či nepříznivou situaci na svou stranu, vlichotit se a odvrátit tak hrozící nebezpečí, prostřednictvím dysfemismů, pejorativ, vulgarismů apod. se naopak snaží o distanci od nich, dává tak najevo svou domnělou nebojácnost.

Použitím kakofemismu, tj. slova nelibozvučného, a dysfemismu, tj. výrazu hrubého, drsného, zveličujícího nepříjemnost dané skutečnosti, jehož pomocí se mluví o jevech příznivých a pozitivních zlehčujícím, znevažujícím, odmítavým způsobem, může nebo nemusí být tabu porušeno. Tabuově motivovány jsou např. dysfemismy *chcípnout*, *zdechnout* místo *zemřít*, *být mimo mísu* místo *být neinformovaný* aj. Na stejném principu jsou založeny i situace, v nichž se nějaká příjemná skutečnost nenazývá pravým jménem, „aby se nezakřikla“ – kupř. v polských a ukrajinských dialektech bylo zvykem nazývat své vlastní stádo slovem *chudoba* jako majetek bez velké ceny ve snaze oklamat tak demony a zlé nadpřirozené síly a uchránit před nimi svůj dobytek. Obvyklá jsou také soudobá přání úspěchu v podobě *Zlom vaz! Čert tě vem!*, řeč rodičů, kteří své děti se zjevně láskyplným a ochranným záměrem oslovují dysfemickými jmény jako *ty má špindíro* aj.

Stejnou funkci jako dysfemismy plní rovněž slova zhrubělá – např. *tlama*, *žrát*; slova vulgární (různé nadávky); slova hanlivá, tzv. pejorativa – např. *šmelinář*, *špicl*,

---

⁹⁵ Tento výraz byl personifikován v podobě bohyně Fortuny, která je v římské mytologii bohyní náhody, osudu, je personifikací štěstí, naděje v dobré pořízení a zosobňuje nevypočitatelnost života. Tato personifikace je pravděpodobně také důvodem převládnutí pozitivních konotací spojených s výrazem *fortuna* v evropském pojetí.
WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–26]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Fortuna>>.

⁹⁶ *Pontos euxinos* vznikl zřejmě jako tabuový název za *Pontos axeinos* znamenající „moře nehostinné, nepříznivé“, který Řekové přijali od lokálního neřeckého obyvatelstva, pravděpodobně z jazyků íránských.

k nimž se řadí rovněž slova zveličelá, tzv. augmentativa – např. *psisko*, *babizna*, *kousanec*, která však v konkrétních kontextech nemusí vždy vyjadřovat záporný hodnotící příznak.⁹⁷

Podobnými procesy byla v průběhu svého vývoje zasažena i mnohá slova, jež jsou dnes již vnímána jako neutrální, bezpříznaková, jejichž původní význam byl však jako jeden ze specifických projevů jazykového tabu obhroublý, vulgární. Na základě takového archaického způsobu pojmenování vzniklo zejména mnoho slov označujících jednotlivé části těla⁹⁸, která se v průběhu doby staly neutrálními pojmenováními.

Tak např. slovo označující ve slovanštině *lebku* zní v bulharštině, ruštině a ukrajinštině *čerep*, v běloruštině *čerap*, v chorvátštině *crijep* apod. a je totožné s naším *střep*, přičemž jeho význam je původní, což lze doložit na jeho souvislosti (praslovansky nedoložený tvar *čerъ*) se starohornoněmeckým *scirbi* (v současné němčině *Scherbe* „střep, skořápka“) či staroindickým *karpapa* „střep, skořápka“. Stejný sémantický posun je však doložen i v jiných jazycích – např. francouzské *tête* pocházející z latinského *testa* ve významu „hliněná nádoba, hrnec“ bylo metaforicky přeneseno na označení „lebky“ a postupně vytlačilo původní výraz *caput* a nabylo současného významu „hlava“, podobně i německé *Kopf*, které je spojováno s tímž germánským základem jako anglické *cup* „číše“, v původním významu tedy zřejmě „nádoba, hrnec“. Takto se i všeslovanské *hlava* (polsky *głowa*, hornolužicky *hłowa*, rusky *golova*, ukrajinsky *holova*, jihoslovansky *glava*) ustálilo v neutrálním významu teprve postupem času z původního posměšného obrazného pojmenování pocházejícího z praslovanského *golъ* (nedoložený tvar) „holý“ > *golva* (nedoložený tvar) zprvu tedy ve smyslu „holá hlava“.

Stejně tak vzniklo jako obrazné a vulgární původní pojmenování *nohy*. Starý význam tohoto obecně slovanského slova pocházejícího z praslovanského *noga* příbuzného s *nogъtb* (nedoložené tvary) „nehet“ byl zřejmě „(paz)nehet, kopyto“.

Rovněž všeslovanské *ruka* vzniklo jako tabuová náhrada starého indoevropského názvu pro ruku. Baltské a slovanské slovo je odvozeno buď od slovesného základu doloženého v litevštině *rinkti* „sbíratí“ – naše slovo *ruka* by tedy původně znamenalo „sběračka“, nebo je příbuzné s latinským *branca* < *vronkā* (nedoložený tvar) „tlapa“.

K narušení tabuové situace v komunikaci slouží také ironie (z řeckého *eironeia* „zastírání, předstíraná nevědomost“). Zvláštního, často zesměšňujícího účinku dosahuje tím, že popisuje něco podstatně jiného, než ve skutečnosti míní: může přehánět, zastírat

⁹⁷ *Příruční mluvnice češtiny*. 2003. str. 96.

⁹⁸ V odborné literatuře je někdy tento archaický způsob pojmenování v anatomickém názvosloví považován za dílo vojáků a bojovníků, je tedy připisován jakémusi vojenskému slangu v dnešním slova smyslu.

nebo říkat přímý opak. Užití ironického vyjádření může být motivováno též snahou produktora zastříti nějakou nepříjemnou skutečnost. Skutečný význam si potom adresát domýšlí na základě daného situačního kontextu.

Obvyklým a od starých dob rozšířeným zdrojem substitučních pojmenování nahrazujících slova postižená tabuovým zákazem jsou výpůjčky z cizích jazyků a jiných jazykových vrstev. Přejímané výrazy většinou ztrácejí v novém jazykové prostředí svou původní etymologickou motivovanost, a tím i své konotace, a stávají se proto velmi častým zdrojem tabuových náhrad. Pomocí výpůjček se řešily komunikativní potřeby vzniklé již dříve v rámci archaického tabu. Stejně je tomu i v současnosti, kdy se u mnoha výrazů, na něž je v mateřském jazyce uvalen společenský cenzurní zákaz jako na slova vulgární či nevhodná, uchylujeme k užití ekvivalentu z jazyka nedomácího.

Např. slovo *birjuk* sloužící v ruských a běloruských dialektech k označení vlka bylo převzato ze severoturecké jazykové oblasti (v severoturečtině však bylo původně označením pro medvěda – je zde tedy patrný významový posun, ke kterému při putování některých výrazů z jednoho jazyka do jiného dochází); v ruských dialektech je pro vlka doložena též výpůjčka z řečtiny *lykas* či spisovné označení *sobaka* pocházející pravděpodobně z íráňštiny. Jiným příkladem je staré slovanské označení pro zloděje *tatъ*, doložené ještě v staroslovanských a staroruských textech, jež bylo později v ruštině nahrazeno výrazem *vor* převzatým zřejmě z finského *varas* – tento výklad však není jistý, je rovněž možné, že slovo *vor* vzniklo z ruského výrazu *vrat* „lhát“ a že jeho starší význam byl tedy „podvodník, lhář“ a bylo naopak finskou výpůjčkou z ruštiny.

Pro evropské jazyky jsou nejběžnějším zdrojem takovýchto výpůjček angličtina a latina. Latinská terminologie se uplatňuje především při pojmenovávání některých skutečností z oblasti lidské anatomie, fyziologických pochodů člověka a sexuálního života, kde mají domácí výrazy silně expresivní povahu nebo když v domácím jazyce pojmenování se stejnou významovou platností neexistuje – např. *sex*, *penis*, *vagina*. Všeobecné rozšíření latinských výrazů je způsobeno pravděpodobně jejich charakterem bezpříznakovosti, neutrálnosti v ostatních jazycích.

Stejně tak výpůjčky z anglického jazyka slouží většinou k označení jevů, jež jsou vnímány jako intimní, nevhodné, neslušné. Tak např. místo českého slova *záchod*, jež je samo o sobě eufemismem – „místo, kam se zachází“, volíme raději označení pomocí zkratky anglického *watercloset WC* [vécé] nebo užíváme vypůjčeného pojmenování *toaleta*.

Tabuová slova mohou být však nahrazena i výpůjčkami z jiných jazykových vrstev téhož domácího jazyka, ať již jde o různé dialekty, sociolekty nižších či vyšších vrstev aj. Po přijetí standardní jazykovou vrstvou ztrácejí tyto náhradní výrazy svůj původní úzce vyhraněný (stylový, resp. regionální) charakter i některé své konotace a slouží jako pojmenování více méně neutrální.

V rámci kapitoly pojednávající o různých mechanismech a postupech sloužících k realizaci jazykového tabu by nakonec měly být zmíněny i některé rétorické figury, s jejichž pomocí může být daná komunikační situace zasažená tabu rovněž vyřešena. „Figury jsou syntagmaticko-paradigmatické lexikálně-morfologické modifikace výrazu velmi různého typu, chápány jako výrazné vědomé odchylky od běžné normy výrazu pro zesílení zvláštní účinek.“⁹⁹ K nejběžnějším patří hyperbola, litotes, přirovnání, oxymóron, katachreze, asteismus, paralepse aj.

Hyperbola (z řeckého *hyperbolé* „nadsázka“) je „*opisné pojmenování označující formálně denotát jako silnější, intenzivnější ap., než skutečně je.*“¹⁰⁰ Slouží tedy k zdůraznění nějakého tvrzení prostřednictvím zesílení jeho formální (ne však sémantické) intenzity. Např. *Říkal jsem ti to snad tisíckrát. Uvedl jsem už miliony takových příkladů.*

Litotes (z řeckého *litotes* „jednoduchost, zdrženlivost“) slouží naopak ke zjemnění a oslabení daného tvrzení. Jde o „*zeslabující opisné pojmenování ap., které formálně označuje svůj denotát jako slabší, než skutečně je.*“¹⁰¹ Litotes je realizován jednak použitím dvou po sobě jdoucích záporů namísto vyjádření kladného – např. *není to nemožné, není nehezka*, nebo použitím výrazu se slabším významem v záporné větě – např. *místo je zima* řekneme *není teplo*, *místo je nudná* se vyjádříme ve smyslu *není zábavná*.

Asteismus (z řeckého *asteismos* „zdvořilost, uhlazenost“) je rétorický prvek sloužící primárně ke chvále a vyjádření komplimentu, zastřeně může však obsahovat též oslabenou kritiku. Základem asteismu je důmyslná ironie nebo sebeironie; formou pokárání je tak myšlena pochvala, anebo je zmírněn kritický soud – např. *To jsou ale rozkošné šaty! A jaké divy dělají s tvou postavou!*

Paralepse (z řeckého *paraleipsis* „vynechání“) spočívá v záměrném prohlášení řečníka, že o nějakém faktu nechce mluvit, čímž na něj však naopak upozorní. Zároveň ovšem slouží i ke zmírnění nepříjemné skutečnosti, o které se mluvčí zmiňuje – např. *Nebudu znovu opakovat, že...*

---

⁹⁹ ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 2007. str. 35.

¹⁰⁰ Tamtéž. str. 245.

¹⁰¹ Tamtéž. str. 260.

Z výše uvedeného výčtu je patrné, že existuje mnoho různých způsobů a postupů, prostřednictvím kterých lze jazyková tabu v komunikaci realizovat. V této kapitole jsem nastínila ty nejvýraznější a v komunikaci nejběžnější z nich, tento přehled však nelze považovat za úplný a neměnný.

Je nutné rovněž zmínit, že jednotlivé náhradní způsoby vyjádření jazykových tabu nejsou konstantní a stejně jako jsou samotná tabuová témata vystavena společenským změnám, tak i substituční pojmenování podléhají obecně jazykovému vývoji. Jak uvádí Jeník, z hlediska vývoje jejich sémantické platnosti lze vydělit tři základní fáze:

1. Vznik náhradního pojmenování z důvodu nutnosti zakrýt nějakou nepříznivou skutečnost. V této fázi působí substitut jako sémantická inovace, prostředek aktualizace.
2. Šíření daného substitutu a jeho postupná automatizace v daném kontextu, ve kterém plní svou primární funkci zakrýt či zjemnit pojmenovávanou skutečnost.
3. Lexikalizace (sémantizace) původně tabuové náhrady. V této fázi je primární tabuová motivovanost postupně zastřena, substitut přestává plnit svou krycí funkci a stává se přímým pojmenováním dané skutečnosti. Proces vývoje se takto cyklicky završuje a může se rozběhnout opět od svého začátku.

Náhradní pojmenování nemusí prodělat všechny tři fáze tohoto jazykového vývoje. Některá zůstanou ve vrstvě aktualizovaného užití, jiná si podrží svou krycí funkci a zaujímají postavení ve vrstvě automatizovaného užití, velká část z nich se však postupně lexikalizuje. Záleží při tom jak na mechanismu vzniku určitého substitutu, tak na frekvenci jeho užití v daném kontextu a na obecné percepci pojmenovávané skutečnosti.¹⁰²

---

¹⁰² JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 22–23.

3. EMPIRICKÁ ČÁST

Veškerá lidská komunikace je zasažena tabu. Tabuizovaná témata můžeme nalézt jak v komunikaci verbální, tak i neverbální, v komunikaci uvnitř malých skupin i v komunikaci veřejné (v televizi, v rozhlasu, na internetu, v tištěných médiích atd.). Jak je z teoretické části této práce patrné, samotné pojmy „tabu“ a „mezilidská komunikace“ jsou natolik obsáhlé, že lze jen těžko vymezit přesný obsah a rozsah toho, co vše je v nich zahrnuto. Abych se vyhnula problému jak a jestli vůbec je možné takto širokou oblast v empirické části prozkoumat, rozhodla jsem se na následujících stranách své práce vysledovat a popsat zda, popř. jakým způsobem se tabuová témata a jazyková tabu projevují v médiích, konkrétně tištěných médiích.

3. 1 IDENTIFIKACE STUDOVANÉHO MATERIÁLU

Protože tištěná média na českém trhu zahrnují více než 200 titulů, zaměřím se ve svém výzkumu pouze na tři vybrané, které byly podle nejnovějšího výzkumu *Media projekt za období 1. 4. 2010 – 30. 9. 2010*¹⁰³ vyhodnoceny jako nejčtenější ve své kategorii. Jde o dva nejčtenější deníky, kterými jsou *Blesk* (bez *Nedělního Blesku*) a *Mladá fronta DNES* (ve své práci budu zkoumat *Mladou frontu DNES* s regionální přílohou pro Středočeský kraj¹⁰⁴) a společenský časopis *Rytmus života*. Při výběru tiskových titulů jsem kromě celkové čtenosti zvažovala rovněž jejich tematické zaměření. Každý mediální text je nějakým způsobem projektován a nepředkládá recipientu mediovanou skutečnost v její čisté, reálné a úplné podobě, ale zaměřuje se vždy pouze na dílčí část této skutečnosti. Různá média jsou tak příjemci vnímána jako více či méně „realistická“, „pravdivá“. Deník *Mladá fronta DNES* jsem vybrala jako zástupce kategorie tisku tzv. bulvárního, vnímaného čtenářskou obcí zpravidla jako „důvěryhodnějšího“ než např. *Blesk*, který bývá považován za médium bulvární. Zastoupení deníků a zároveň časopisu jsem zvolila také vzhledem k zaměření těchto periodik na čtenářskou obec – denní tisk se obrací k širšímu společenství recipientů, kdežto časopis se snaží zaujmout spíše specifický segment obyvatelstva.

---

¹⁰³ MEDIAN.CZ [online]. [cit. 2010–12–19].

Dostupné z <http://www.median.cz/docs/MP_2010_3+4Q_zprava.pdf>

¹⁰⁴ Deník *Mladá fronta DNES* vychází v mutacích odpovídajících dělení České republiky na kraje, klade důraz především na regionální zpravodajství.

Jako sledované období jsem u deníků *Blesk* a *Mladá fronta DNES* zvolila červenec 2010, u časopisu *Rythmus života* leden – červen 2010, budu tedy analyzovat celkem 25 výtisků každého zvoleného titulu. Výběr těchto období není záměrný, předpokládám, že konkrétní doba nemá na výskyt tabuových témat a způsob jejich jazykové realizace v tištěných médiích vliv.

Ve všech vybraných titulech jsem se v rámci svého výzkumu zaměřila na zpravodajství a články přinášející aktuální informace, nezabývala jsem se pravidelnými rubrikami, reklamou aj.

3. 2 VÝBĚR TÉMAT PODLÉHAJÍCÍCH JAZYKOVÝM TABU

Na základě teoretické části jsem vymezila 9 oblastí témat, která jsou podle mě ve společnosti vnímána jako tabuizovaná a vedou ke vzniku jazykových tabu. Jde o následující oblasti:

1. Výrazy z lidské fyziologie a anatomie

Jedná se o objekty, o kterých je v daném jazykovém prostředí nevhodné či dokonce nepřijatelné hovořit z důvodu pohoršení, které by mohly v rámci společenské komunikace vyvolat. Tato oblast zahrnuje jednak označení některých fyziologických procesů a stavů pro lidský organismus zcela přirozených, avšak vnímaných uživateli jako nanejvýš intimní (např. procesy trávení a vyměšování, vyjádření stavu těhotenství, označování těhotné ženy apod.), dále pak názvy některých částí lidského těla (např. pohlavních orgánů aj.), jejichž tabuizace vyplývá z nejvýše důvěrného vztahu člověka k vlastnímu tělu a snahy o jeho ochranu.

2. Fyzické a psychické nedostatky

Okolnosti týkající se různých duševních či tělesných postižení, ale např. i méně závažných tělesných nedostatků, jako jsou nedokonalé proporce lidského těla, vyvolávají nutnost citlivé volby slov, která o daném člověku vyřkneme. Na jedné straně totiž tyto nedostatky sice vzbuzují soucit, na straně druhé jsou však zároveň snadným, a proto častým terčem zesměšňování.

3. Sex

Tabuizace výrazů týkajících se sexu je v těsné souvislosti s výše zmíněným vnímáním lidského těla a procesů s ním spojených – i zde jde o nevhodnost a intimitu.

4. Důležité momenty lidského života – početí, smrt

Již v archaické vrstvě tabu byla pomocí procesů jazykových omezení zajišťována ochrana těchto významných událostí. Tabuizace faktu početí souvisí jednak s intimitou tohoto procesu, jednak se snahou co nejméně ohrozit, „nezakřiknout“ akt početí a následné těhotenství. Rovněž téma smrti podléhá silnému tabu. Smrt se týká všech lidí bez výjimky, každý jednou zemře. Nikdo však nezná odpověď na otázku, co se za smrtí skrývá, co po smrti nastane. „*Smrt je tedy nejistou jistotou či jistou nejistotou.*“¹⁰⁵ Téma smrti v lidech vyvolává vědomí vlastní konečnosti spojené se strachem z neznáma, strachem ze ztráty blízkých, což se promítá i ve volbě slov s tímto tématem spojených.

5. Nemoci

Tabuizace výrazů označujících nemoci vyplývá z faktu nepříjemnosti situace s (možnými) negativními důsledky pro nemocného, ze strachu z tohoto nebezpečí a snahy o jeho odvrácení či alespoň snížení jeho dopadu.

6. Tabu výrazy existující v rámci skupinové příslušnosti uvnitř společnosti

Jedná se zejména o výrazy zatížené negativními konotacemi pro určité sociální skupiny vymezené na základě pohlaví, věku, vzdělání, příjmu, náboženského vyznání, národnosti, sociálního a ekonomického postavení apod.

7. Prohřešky proti dobrým mravům a společností uznávaným pravidlům

Do tohoto okruhu témat patří jednak vulgární výrazy, výhrůžky, nadávky, ale např. i stav opilosti aj. V daném jazykovém prostředí je o nich nepřijatelné hovořit z důvodu pohoršení, které mezi uživateli jazyka vzbuzují.

8. Výrazy tzv. politicky korektního vyjadřování

Jazykovému tabu podléhají rovněž některé novodobé výrazy tzv. politicky korektní, které existují (vznikají) v důsledku úsilí odstranit prostřednictvím záměrného ovlivňování jazyka některá tradiční označení nebo pojmy, jež jsou svázány s nepříznivými konotacemi či stereotypy, a mohou proto být určitými lidmi vnímány jako urážlivé, zavádějící či diskriminující.

9. Tabu označení vzniklá z důvodu cenzury či státního embarga na informace

Zprávy zprostředkované médii podléhají zákazu podávání takových informací, jejichž zveřejnění by mohlo mít negativní dopad na aktéry dané kauzy. Tabu tak podléhají zejména pojmenování pachatelů, obětí a očitých svědků různých trestných činů či nehod, především pokud se jedná o mladistvé (mladší 18 let).

---

¹⁰⁵ JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 81.

K vymezení uvedených oblastí podléhajících tabuovému zákazu v současné komunikaci jsem dospěla na základě vlastního pozorování a v souladu s pracemi Liškové, Jeníka a Janovce.

Lišková ve své práci jmenuje mezi okruhy podléhajícími v dnešní době jazykovým omezením slova z oblasti lidské fyziologie a anatomie, do nichž zahrnuje fyziologické procesy a stavy, části těla, milostný vztah, smrt, fyzické a psychické nedostatky a opilost, dále společensky škodlivé činnosti, označení méně prestižních profesí, názvy zastírající podstatu vojenských akcí a politickou korektnost.¹⁰⁶

Jeník rozlišuje jednak tzv. archaická tabu, mezi něž řadí kategorie: Bůh a d'ábel, magie, zvířata, nemoci, smrt, jednak současná společenská tabu zahrnující kategorie: přestupky, zločiny, sociální status, duševní a tělesná postižení, sexualita, lidská anatomie a fyziologické pochody.¹⁰⁷

Janovec ve svém příspěvku uvádí jazyková tabu vyskytující se u přírodních národů – jde o označení zvířat, nemocí a uvádění pravých jmen příslušníků jednotlivých kmenů. V rámci dnešních společenských tabu primárně nevymezuje dílčí okruhy tabuových témat, ale klasifikuje jednotlivé příklady dle způsobů realizace řečových omezení, zmiňuje tato témata: jazyková tabu vznikající v rámci některých náboženství (zejména pojmenování Boha a slova těsně spojená s vírou nebo jejími rituály), smrt, nemoci, názvy přírodních jevů a katastrof, psychické a fyzické stavy člověka, označování těhotné ženy, označování manželky, sex, trávení, pohlavní orgány, vulgarismy, zásahy cenzury nebo policejní embargo na informace, pojmenování pachatelů, obětí a svědků trestných činů či nehod, výrazy politicky korektního vyjadřování, výrazy zatížené negativními konotacemi pro určité sociální skupiny a označení výše postavených lidí s pravomocí rozhodování.¹⁰⁸

3. 3 PŘEDPOKLADY VÝZKUMU

Předpokládala jsem, že výskyt témat podléhajících jazykovému tabu nebude v rámci vybraných tištěných médií vysoký. Nejvyšší výskyt jsem očekávala v časopise, nejnižší naopak v deníku *Mladá fronta DNES*, který sám sebe označuje jako titul tzv. seriózní. V *Mladé frontě DNES* by měla absentovat témata týkající se důležitých momentů

---

¹⁰⁶ LIŠKOVÁ, M. Tabu v jazyce. In *Každý den s češtinou: Zajímavosti a zvláštnosti*. 2009. str. 325–326.

¹⁰⁷ JENÍK, T. *Jazyková tabu*. 2003. str. 45–113.

¹⁰⁸ JANOVEC, L. Jazyková tabu jako nepatřičnost v současné komunikaci? In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA* 2009. 2009. str. 27–31.

lidského života, sexuality a prohřešků proti dobrým mravům a ve společnosti uznávaným pravidlům, co se týče jazykových prostředků, neměly by se v ní objevovat zejména vulgarismy, nadávky a jinak společensky nevhodné výrazy. Naopak nejfrekventovanější by měla být v rámci tohoto titulu témata týkající se tabu existujících v rámci skupinové příslušnosti uvnitř společnosti, dále pak jazyková tabu vzniklá v rámci tzv. politicky korektní lingvistiky a z důvodů administrativně cenzurních. V deníku *Blesk* a časopise *Rytmus života* jsem očekávala častější výskyt témat týkajících se sexuality a prohřešků proti dobrým mravům, expresivní výrazy, výrazy tzv. politicky korektní. Tabu označení vzniklá z důvodu cenzury či státního embarga na informace by podle mne měla být v těchto titulech zastoupena minimálně. Podobně jako u *Mladé fronty DNES* jsem i v tomto případě očekávala absenci vulgarismů a nadávek, kterým by se podle mého názoru měla vyhýbat tištěná média plošně.

Dále jsem předpokládala, že autoři článků (zpráv) pojednávajících o těchto tématech budou volit různé jazykové prostředky, postupy a mechanismy, s jejichž pomocí budou jazyková tabu realizovat a vyhýbat se jejich přímému pojmenování, a to především v deníku *Mladá fronta DNES*.

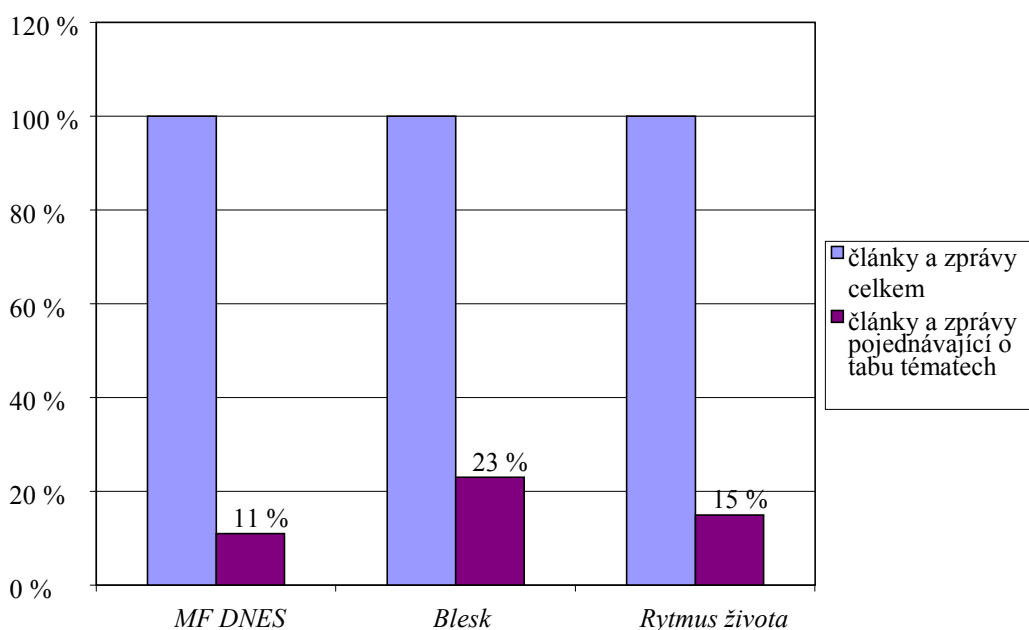
3. 4 ROZBOR MATERIÁLU

Při počátečním členění prostudovaných textů do jednotlivých kategorií bylo velmi obtížné stanovit přesné hranice jednotlivých oblastí témat podléhajících zákazu tabu. Z tohoto důvodu je nutné poznamenat, že toto dělení je pouze orientační a do jisté míry schematické, neboť z velké části záleží na subjektivním cítění recipienta textu. Často bylo velmi nesnadné poznat, zda se jedná o téma vnímané jako tabuizované, některé texty by mohly být zařazeny do různých kategorií. V takovýchto případech jsem po pročtení daného článku či zprávy posoudila, popř. se poradila se svým okolím, zda se jedná o tabu téma, či ne, popř. do které kategorie patří.

Po pročtení všech zvolených titulů a rozřídění jednotlivých článků a zpráv jsem dále na základě zjištěného obsahu a výskytu vymezila uvnitř jednotlivých oblastí tabuizovaných témat konkrétní témata vyskytující se ve zvolených titulech alespoň třikrát, která jsem následně zanesla do grafů frekvence tabuizovaných témat a zabývala se způsobem jejich jazykového uchopování.

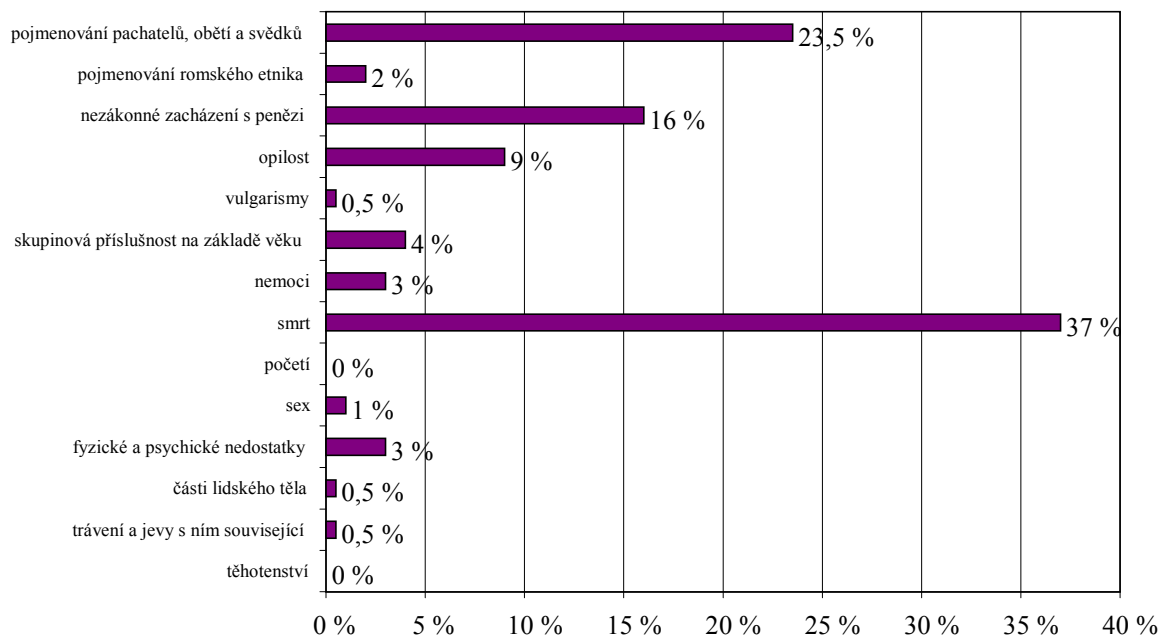
3. 4. 1 FREKVENCE TABUIZOVANÝCH TÉMAT

Za dané období jsem prostudovala celkem 25 výtisků každého zvoleného titulu, tedy 2047 textů obsažených v *Mladé frontě DNES*, 1464 textů obsažených v *Blesku* a 1537 textů, které obsahoval časopis *Rytmus života*. Z celkového počtu prostudovaných článků a zpráv z nich celkem 215 v *Mladé frontě DNES*, 338 v *Blesku* a 229 v *Rytmu života* pojednávalo o tématech, která jsem vymezila jako společností vnímaná za tabuizovaná a podléhající zákonitostem jazykových tabu. Jak je patrné z níže uvedeného grafu č. 1, znázorňujícího procentuální podíl tabuových témat v jednotlivých periodických, sledovaná témata nejsou ve vybraných titulech příliš frekventovaná, nejvíce je jich obsaženo v deníku *Blesk*, ve kterém zaujímají necelou čtvrtinu ze všech uvedených článků a zpráv, v *Rytmu života* je to překvapivě pouhých patnáct procent, v *Mladé frontě DNES* pak přibližně pouhá desetina.

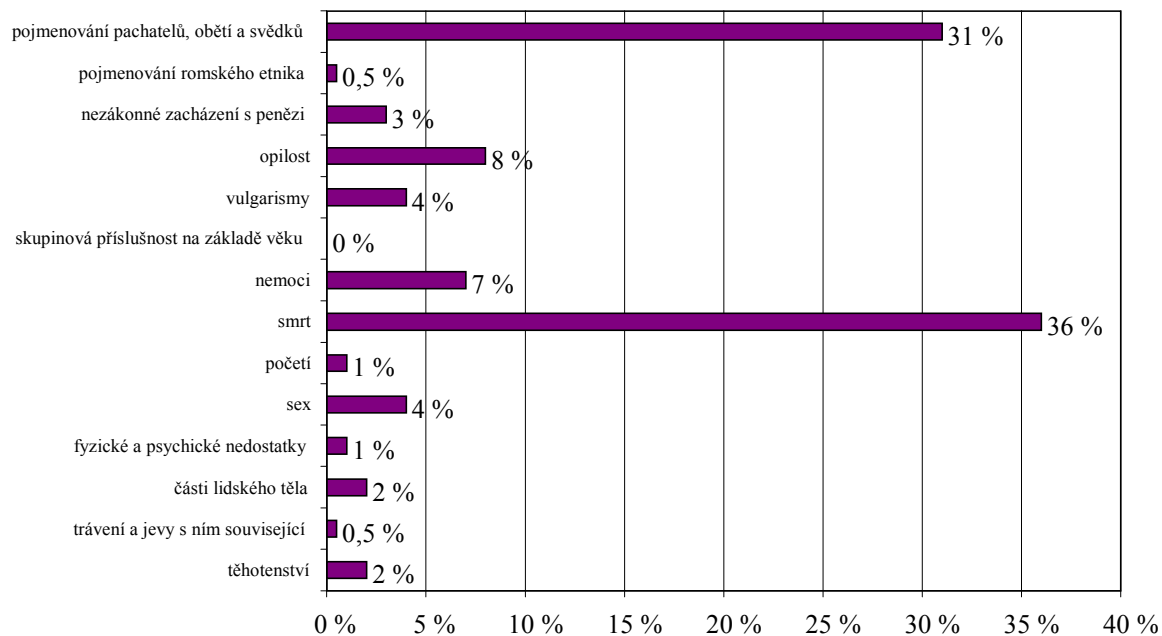

graf č. 1 - znázornění procentuálního podílu tabu témat ve zvolených titulech

Z hlediska výskytu konkrétních témat podléhajících jazykovým omezením je mezi jednotlivými periodiky patrná určitá různorodost. Jak je vidět z grafů č. 2, 3 a 4, nejfrekventovanějším tabu tématem obou deníků *Mladá fronta DNES* a *Blesk* je jednoznačně smrt, v časopise *Rytmus života* je však nečastějším ze sledovaných témat sex, téma smrti zde zaujímá až čtvrté místo. Oba deníky se shodují rovněž na druhé pozici, kterou zaujímají tabu výrazy z důvodu státního embarga na informace, konkrétně pojmenování pachatelů, obětí a svědků různých trestných činů či nehod. Důvod častého výskytu těchto výrazů v denním tisku je vzhledem k povaze studovaných zpráv informujících čtenáře o aktuálním dění v zemi a ve světě pochopitelný. V časopise, který informuje spíše o dění ve společnosti, především pak o životě veřejně známých osob, se tyto výrazy nevyskytují. Tematická rozrůzněnost jednotlivých periodik je dobře patrná i z frekvence dalších sledovaných témat. Zatímco vedle smrti a pojmenování pachatelů, obětí a svědků jsou v *Mladé frontě DNES* na předních příčkách tzv. politicky korektní výrazy týkající se nezákonného zacházení s penězi a opilost, jež je ve většině případech zmiňována v souvislosti s dopravními nehodami či jinými zločiny, jejichž viník byl pod vlivem alkoholu, v *Blesku* a časopise je to opilost a nemoci. *Rytmus života* se navíc liší charakterem zpráv týkajících se těchto témat – na rozdíl od *Blesku* informuje čtenáře o konkrétních osobách, kterých se opilost či nemoc týká, v případě nemoci se navíc zaměřuje především na nejtabuizovanější rakovinu. Frekventovanost ostatních sledovaných témat je v obou denících podstatně nižší než u výše zmiňovaných a nepřesahuje 5 %. V časopise je na rozdíl od nich poměrně častým tématem těhotenství a početí, navíc se také autoři textů výrazně nevyhýbají pojmenování jednotlivých částí lidského těla. Zajímavé je velmi nízké procento výskytu tabuových výrazů existujících na základě skupinové příslušnosti uvnitř společnosti. Důvodem je patrně fakt, že k tabuizaci těchto výrazů dochází ve většině případech na úrovni interpersonální komunikace, do komunikace mediální se však tabu takto motivovaná podstatněji nepromítají. Připomeňme tabu vzniklá na základě ekonomické příslušnosti – např. lidé obecně neradi hovoří o tom, kolik mají peněz, popř. jak vysoký je jejich plat, pokud se jich na to v rámci běžné komunikace někdo druhý zeptá, a stejně tak mají ostych podobnou otázku položit. Média zaměřující se na celospolečenské otázky a problémy však podobně motivovaná tabu neodrážejí.

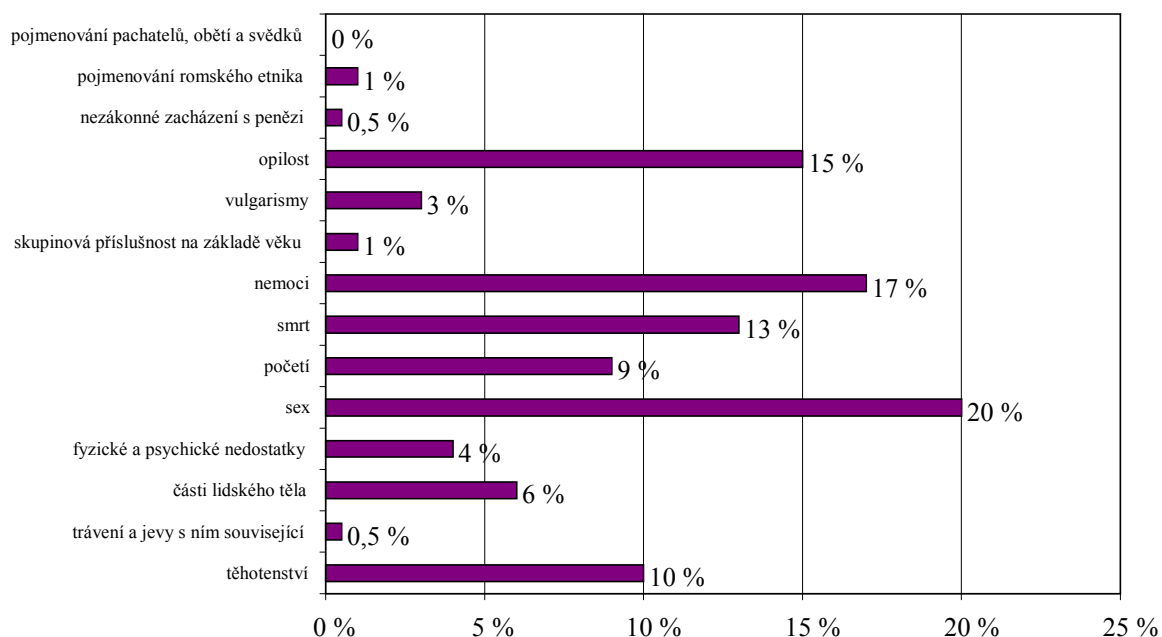

graf č. 2 - znázornění procentuálního podílu konkrétních tabu témat v deníku *MF DNES*

graf č. 3 - znázornění procentuálního podílu konkrétních tabu témat v deníku *Blesk*

graf č. 4 - znázornění procentuálního podílu konkrétních tabu témat v časopise *Rytmus života*

3. 4. 2 JAZYKOVÉ UCHOPOVÁNÍ TABUIZOVANÝCH TÉMAT

V následující části svého empirického výzkumu jsem se zaměřila na to, zda, popř. jaké výše uvedené jazykové mechanismy volí autoři textů ve vybraných titulech při realizaci jazykových tabu, zejména pak na projevy řečových omezení v lexikálním plánu jazyka.

3. 4. 2. 1 VÝRAZY Z LIDSKÉ FYZIOLOGIE A ANATOMIE

3. 4. 2. 1. 1 TĚHOTENSTVÍ

Články informující čtenáře o stavu těhotenství (většinou veřejně známé osoby) se vyskytují jak v deníku *Blesk*, tak i ve společenském časopise *Rytmus života*. *Mladá fronta DNES* podobné zprávy neobsahuje.

Stav těhotenství je vyjadřován buď přímo pomocí slovesně-jmenného přísudku *být těhotná*, např. „Zpěvačka Gwen Stefani je podle magazínu „OK“ znovu těhotná.“ (RŽ 17. 5. 2010, str. 7), nebo pomocí různých popisných pojmenování, tzv. tabuové nápoředi. Obě periodika využívají k označení stavu těhotenství nejčastěji slovního spojení *čekat potomka/miminko/dítě/děťátko*, např. „Německá modelka čeká třetího potomka...“ (RŽ 12. 4. 2010, str. 23), „Svérázná barmanka ze seriálu Comeback Simona Babčáková (37) čeká miminko.“ (Blesk 16. 7. 2010, str. 14), „Australská zpěvačka a sestra slavnější Kylie Dannii Minogue čeká v osmatřiceti letech své první dítě.“ (RŽ 18. 1. 2010, str. 3), „Penélope totiž čeká své první dítě s manželem a hereckým kolegou Javierem Bardemem (41).“ (Blesk 30. 7. 2010, str. 23), dále však také *očekávat narození dítěte*, *čekat velkou životní událost*, *očekávat nový přírůstek do rodiny*, např. „Travolata se ženou očekávají nový přírůstek do rodiny“ (RŽ 24. 5. 2010, str. 3), *být v jiném stavu*, např. „V tu dobu byla v jiném stavu i jeho žena Elin (30).“ (RŽ 22. 2. 2010, str. 22). Zvláštním případem je vyjádření stavu těhotenství nepřímou pomocí opisů odkazujících na budoucí události (tzv. tabuové větné perifráze) jako *stane se matkou*, např. „Topmodelka Claudia Shiffer se stane v osmatřiceti letech potřetí matkou“ (RŽ 25. 1. 2010, str. 3), *bude rodit*, např. „Dědeček Michal David: Přebalovat bude s Gottem. Jeho dcera Klára (21) v červenci porodí syna Sebastiana.“ (RŽ 24. 5. 2010, str. 22). Dalším jazykovým postupem, který autoři textů k označení stavu těhotenství využívají, je generalizace, konkrétně nahrazení přídavného jména slovesně-jmenného přísudku *být těhotná* zájmenem, tedy *být v tom*, např. „Penélope Cruz: Pirátka, která je v tom“ (Blesk 30. 7. 2010, str. 23). Konečně je stav těhotenství v některých případech vyjádřen uvedením měsíce těhotenství, v němž se žena nachází, přičemž samotné podstatné jméno „těhotenství“ je vynecháno, tedy *být v určitém měsíci*, např. „Nedávno jsem si nechala operovat spodní víčka, a taky jsem se bála. A vidíte, skončilo to dobře,‘ svěřila se. Přitom je ale v šestém měsíci!“ (RŽ 11. 1. 2010, str. 44).

Těhotná žena je označována buď přímo přidáním shodného přívlastku *těhotná* k podstatnému jménu, např. „Těhotná modelka Simona Krainová (37) už nemá moc času na to, aby se nosila v sexy róbach.“ (Blesk 12. 7. 2010, str. 12), nebo pomocí popisných slovních spojení jako *nastávající/budoucí rodička/maminka*, např. „Do příštích dnů jsou duše i těla budoucích maminek v pohodě!“ (RŽ 21. 6. 2010, str. 50). Jiným způsobem, který autoři článků používají k označení těhotné ženy, je užití novotvaru *těhulka*, např. „Jóga pro těhulky“ (RŽ 21. 6. 2010, str. 50), nebo familiárního výrazu *mamina*,

např. „*Zdraví miminka i její naštěstí potvrdila všechna vyšetření – a tak ‚mamina‘ spojila příjemné s užitečným a s pár přáteli vyrazila na hostinu.*“ (RŽ 8. 3. 2010, str. 55).

3. 4. 2. 1. 2 TRÁVENÍ A JEVY S NÍM SOUVISEJÍCÍ

V *Mladé frontě DNES* ani v *Rytmu života* se nevyskytují žádné zprávy pojednávající o fyziologických stavech či procesech, které by bylo možné označit za tabuizované. Pouze v *Blesku* se za dané období vyskytla jedna zpráva týkající se procesu vyměšování, a sice „*Přímo na schody v chodbě domu v ulici Karoliny Světlé vykonala svou potřebu žena (33).*“ (*Blesk* 15. 7. 2010, str. 4). Autor textu použil pro označení procesu vyměšování ustálený obrat *vykonat svou potřebu*.

Ve všech třech periodikách se však objevují články, ve kterých můžeme nalézt použití opisných názvů pro záchod, a sice označení pomocí zkratky anglického watercloset *WC*, např. „*WC na schodech*“ (*Blesk* 15. 7. 2010, str. 4), „*Bob Klepl zapaluje WC*“ „*Sirky na WC zapaluje proto, aby ušetřil za drahé deodoranty zabraňující případnému zápachu.*“ (RŽ 15. 3. 2010, str. 14), nebo francouzské výpůjčky *toaleta*, např. „*Netradiční byznys s mobilními toaletami*“ (*MFD* 31. 7. 2010, str. A9).

3. 4. 2. 1. 3 ČÁSTI LIDSKÉHO TĚLA

V *Mladé frontě DNES* se vyskytuje pouze jeden článek obsahující název části lidského těla: „*Jiří byl až do dneška úplně zdrav. Pak mu málem selhalo srdce. Nyní čeká s umělou ‚pumpou‘ na dárce.*“ (*MFD* 15. 7. 2010, str. A4). Metaforické pojmenování srdce jako *pumpy* však v tomto případě neslouží k opsání původního tvaru z důvodu jazykového tabu, nýbrž jako prostředek aktualizace sloužící k oživení textu a přilákání pozornosti čtenáře.

V *Blesku* a *Rytmu života* se vyskytují články obsahující označení ženského poprsí a zadku, která mohou být vnímána jako jazyková tabu, ovšem nejsou většinou nijak opisována, pouze poprsí je někdy nahrazeno synonymem *ňadra*, který působí méně expresivně, např. „*Mám moc velká prsa a zadek*“ (*Blesk* 8. 7. 2010, str. 20), „*Venus Williams ukázala zadek.*“ „*Vzala si žluté minišaty s hlubokým dekoltem a na všechny vystrkovala zdánlivě holý zadek.*“ (RŽ 1. 2. 2010, str. 2), „*Denice Richards: Reklamuje ňadra*“ (RŽ 22. 2. 2010, str. 46). Autoři textů se mnohdy naopak snaží přilákat čtenářovu

pozornost zvýrazněním popisovaných částí lidského těla pomocí expresivně zabarvených přívlastků zdůrazňujících jejich nadměrnou velikost, např. „*Vadil jí její velký zadek a gigantické poprsí.*“ (Blesk 8. 7. 2010, str. 20), „*Měla největší ňadra na světě, ale chtěla ještě větší: Obří prsa ji skoro udusila!*“ (Blesk 15. 7. 2010, str. 20). K aktualizaci textu slouží rovněž užití původně deminutivního výrazu *zadnice*, např. „*Vtipálek Ooijer Rabbenovi zezadu stáhnul trenky a vystavil jeho zadnici na obdiv miliónům diváků u televizních obrazovek.*“ (Blesk 8. 7. 2010, str. 17), nebo deminutiva *zadeček*, např. „*Rogerova Mirka odhalila zadeček*“ (Blesk 16. 7. 2010, str. 19).

Články v časopise se na rozdíl od deníků nevyhýbají ani pojmenování pohlavních orgánů, intimních částí lidského těla, které podléhají tabuizaci nejsilněji. Texty, kde se tyto výrazy vyskytují, se ve většině případech vyznačují jistým sexuálníím podtextem. Z důvodu absence českého výrazu a kvůli jazykovému tabu volí produktoři textu pro označení pohlavních orgánů původně odborné terminologické výrazy převzaté z latiny jako *penis*, *vagina* nebo český odborný název *varlata*, např. „*Rihanna se nechala slyšet, že u ní může obstát jen muž urostlé postavy, ale i s patřičně vyvinutým penisem.*“ (RŽ 25. 1. 2010, str. 7), „*Robert Pattison: Strach z vagíny*“ „*Po několikahodinovém focení ve společnosti nahých žen britský herec Robert Pattison (23) pravil, že mu tím způsobili ,alergii na vagínu.*“ (RŽ 22. 2. 2010, str. 23), „*Chtěla prý zjistit, jestli má David tak velká varlata, jako v reklamě na spodní prádlo Armani.*“ (RŽ 25. 1. 2010, str. 2). Jiným postupem, jak se v textu vyhnou tabuovému výrazu, je tabuová generalizace. Pohlavní ústrojí aktérů jsou tak pojmenovávána výrazem obecnějším s širší významovou platností jako *intimní partie*, *rozkok*, *oblast mezi nohama*, např. „*David Beckham: Útok na rozkok*“ „*David Beckham zažil nečekaný útok na své intimní partie.*“ „*Na milánské ulici k němu přiskočila nechvalně proslulá italská moderátorka Elena di Cioccio (35) a hrábla mu mezi nohy.*“ (RŽ 25. 1. 2010, str. 2).

3. 4. 2. 2 FYZICKÉ A PSYCHICKÉ NEDOSTATKY

Téma fyzické a psychické nedostatky se objevuje ve všech třech vybraných periodikách, v každém z nich je však v popředí zájmu jiná oblast této problematiky. *Mladá fronta DNES* se v několika článcích zabývá otázkou osob majících určitou újmu na zdraví. Tyto osoby jsou v textu většinou označovány meliorativy, a to jednak podstatným jménem rozvinutým shodnými či neshodnými přívlastky, např. „*Lidé trpící mentálním či tělesným postižením si jen velmi těžko hledají práci.*“ (MFD 13. 7. 2010, str. C3), „*Příbramské*

tělesně postižené děti mohou od včerejška cvičit na novém přístroji.“ (MFD 30. 7. 2010, str. B2), nebo deskriptivním zpodstatnělým přídavným jménem *postižený*, které je většinou podle charakteru postižení doplněno shodným přívlastkem *mentálně* či *tělesně*, např., „*Stáž je šance pro postižené*“ (MFD 13. 7. 2010, str. C3), „*Představí, jak žijí mentálně postižení*“ (MFD 16. 7. 2010, str. B4), „*Přístroj, který se ovládá mrkáním oka, ulehčuje tělesně postiženým život.*“ (MFD 12. 7. 2010, str. D4). Jak je z uvedených příkladů patrné, vnitřní postižení je v textech označováno jménem *mentální*, latinskou výpůjčkou mající v lékařské terminologii širší významovou platnost než český pojem „duševní“, které se postupně začalo užívat i v běžné komunikaci, kde primárně pravděpodobně sloužilo jako náhrada jazykového tabu, postupem času však samo získalo expresivní ráz a přestalo tak plnit funkci mírnější náhrady výrazu „duševní“. Původně meliorativem je rovněž často užívaná výpůjčka z angličtiny *handicapovaný*, např. „*Šéfka nadace: Handicapování nechtějí almužnu, ale šanci ukázat, co umějí.*“ (MFD 13. 7. 2010, str. C4).

V deníku *Blesk* a časopise *Rytmus života* se výše uvedené téma příliš nevyskytuje. Pouze dva články v deníku a jeden v časopise obsahuje jazykové tabu týkající se duševně či tělesně postižených. K označení dané osoby je zde použito jednak podobně jako ve výše uvedených případech vlastní jméno rozvinuté deskriptivním shodným přívlastkem *postižený* – „*Protože se postižená Eliška nemůže vzpřímit, vozila ji máma doposud v kočárku...*“ (*Blesk* 12. 7. 2010, str. 8), dále zpodstatnělé přídavné jméno *postižený* – „*Gondík baví postižené*“ (*RŽ* 26. 4. 2010, str. 22), a výpůjčky *handicapovaný* – „*Dalibor Gondík bavit handicapované, ale do zpěvu mu nebylo.*“ (*RŽ* 26. 4. 2010, str. 22). Navíc se zde objevuje výraz převzatý původně z latiny *invalida* – „*Ochotská z Novy: Jdu na nákup, kašlu na invalidy*“ (*Blesk* 19. 7. 2010, str. 1).

Na rozdíl od deníku *Mladá fronta DNES* se deník *Blesk* a především časopis *Rytmus života* zabývá vesměs nezávažnými tělesnými nedostatky veřejně známých osobností ve snaze vzbudit u čtenářů zájem. Přináší informace o jejich zdánlivě nadměrné tělesné váze. Na jedné straně používají autoři článků k vyjádření tohoto faktu eufemismy, tedy výrazy oslabující negativní konotace dané skutečnosti, a to přívlastky *mít baculatou/korpulentní postavu*, např. „*Nakonec si to v hlavě srovnala a nad svým baculatým zjevem mávla rukou.*“ (*Blesk* 8. 7. 2010, str. 20), „*Netají se náklonností k jídlu a na své korpulentní postavě založila byznys a následně tučné výděvky.*“ (*RŽ* 24. 5. 2010, str. 32), na druhé straně však ve snaze prezentovat danou zprávu jako senzaci a přilákat tak pozornost čtenářů užívají k popsání skutečnosti dysfemismy, tedy výrazy zveličující danou skutečnost, a sice *mít sádlo/špeky*, např. „*Mariah Carey: 80 kg sádla!*“ (*RŽ* 18. 1. 2010,

str. 13), *Bývalé olympioničce Kateřině Neumannové (37) se začínají dělat „špeky“!*“ (RŽ 26. 4. 2010, str. 22). Výraz „špeky“ je v některých případech nahrazen deminutivem *špíčky*, které působí méně negativně a jehož prostřednictvím se autor přibližuje zejména čtenářkám, např. „*Iveta pozvala „Rytmus Života“, aby se na vlastní oči přesvědčil, jak výrazně zatočila se „špíčky“.*“ (RŽ 24. 5. 2010, str. 6).

3. 4. 2. 3 SEX

Ve všech vybraných titulech se vyskytuje obecný výraz *sex*, původně latinská výpůjčka, sloužící k nahrazení konkrétních slov, která označují pohlavní styk a jevy s ním spojené, např. „*Firmy vztahy na pracovišti tolerují, sex v zaměstnání ne*“ (MFD 20. 7. 2010, str. C3), „*Učitel měl sex s žačkou*“ (Blesk 2. 7. 2010, str. 8), „*Dvojnásobný otec je bez sexu a trpí jako ryba na suchu.*“ (RŽ 8. 2. 2010, str. 22). Podobnému účelu slouží rovněž použití lokalizačních určení, kdy jsou konkrétní slova nahrazena výrazy (*to, co se odehrává*) *v ložnici, v posteli*, např. „*Charlize Theron: Nuda v ložnici*“ (RŽ 8. 2. 2010, str. 23), „*Obchodníka Jonathana Bricklina (31) potkala na večírku a ještě ten večer spolu skončili v posteli.*“ (RŽ 4. 1. 2010, str. 2). Obecný pojem *sex* bývá konečně v některých případech nahrazen prostřednictvím tabuové generalizace zájmenem *to/ta věc*, např. „*Jenže pak dojde na věc a my najednou nemůžeme popadnou dech...*“ (Blesk 16. 7. 2010, str. 8). Za zmínku stojí rovněž novotvar objevující se v časopise, kdy autor opisuje původní spojení „mít sex“ verbem *sexovat*, např. „*Přestože meze po zimě už rozmrzly, „sexovat“ v přírodě zpěváka rozhodně neuvidíte.*“ (RŽ 10. 5. 2010, str. 23).

Samotný pohlavní styk není v textech označován přímo, k jeho popisu volí produktoři textů různá zmírňující pojmenování, jako např. *intimní styk*, kdy nahrazují původní přívlastek „pohlavní“ obecnějším výrazem „intimní“, jedná se tedy o prostředek tabuové generalizace, např. „*...nové političky koalice se na vysoké posty dostaly do slova a do písmene intimním stykem.*“ (Blesk 28. 7. 2010, str. 2), v jiných případech je deskriptivní přívlastek úplně vypuštěn a je užíváno obecného výrazu *akt* bez uvedení příznaku, např. „*Během aktu se pár odvážal natolik, že spadl z šestimetrové výšky na zem.*“ (Blesk 19. 7. 2010, str. 24). Jiným způsobem je užití eufemismu *milování*, např. „*Milování uprostřed právě pučící přírody náš blondatý svalovec rovnou zavrhuje.*“ (RŽ 10. 5. 2010, str. 23), nebo metaforického popisu *spát s někým, strávit s někým noc*, např. „*...musí si domlouvat pravidelné sexuální schůzky, jinak by prý spolu vůbec nespali.*“ (RŽ 18. 1.

2010, str. 3), „*Strávit noc s hercem Jiřím Langmajerem (43), to asi musí být peklo!*“ (RŽ 17. 5. 2010, str. 44).

Pro vyjádření náhodného aktu pohlavního styku mezi dvěma jedinci, kteří spolu nežijí ve vztahu, je v některých textech rovněž užíváno frazému *mít sex na jednu noc*, např. „*Podle Ani by se ženy rozhodně neměly bránit početí při sexu ,na jednu noc‘.*“ (RŽ 4. 1. 2010, str. 46), naopak sex mezi manžely bývá naznačen frázemem *plnit manželské povinnosti*, např. „*Do ložnice s maskou*“ „...*nyní ji občas použije pro oživení při plnění svých manželských povinností.*“ (RŽ 10. 5. 2010, str. 23).

3. 4. 2. 4 DŮLEŽITÉ MOMENTY LIDSKÉHO ŽIVOTA

3. 4. 2. 4. 1 POČETÍ

S výše uvedeným tématem těhotenství a zároveň s otázkou sexuality je v těsné souvislosti jeden z důležitých momentů lidského života, a sice akt početí, který v běžné mezilidské komunikaci rovněž podléhá tabuizaci. Také o něm přináší informace některé články deníku *Blesk* a časopise *Rytmus života*.

To, že někdo o početí usiluje, je opisováno různými způsoby jako *snažit se/pokoušet se o miminko/dítě*, např. „*Šokující přiznání Vondráčkové: S Martinem Michalem se snažili o miminko*“ (RŽ 4. 1. 2010, str.4), „*S partnerkou Šárkou Vaňkovou (22) se už o miminko pokoušejí!*“ (RŽ 8. 3. 2010, str. 44), dále však také expresivnějšími výrazy *udělat si dítě, pracovat na miminku*, např. „*Tak jsme si s manželem udělali Aličku.*“ (*Blesk* 30. 7. 2010, str. 1), „*Hůlka & Vaňková: Pracují na miminku*“ (RŽ 11. 1. 2010, str. 13). V jiných případech není akt početí nijak zastírán a je pojmenován přímo pomocí spojení neutrálních jmen *snažit se o početí dítěte*, např. „...*na začátku vztahu s Martinem Michalem (50) se snažili o početí dítěte!*“ (RŽ 4. 1. 2010, str. 4), užíváno je však rovněž spojení expresivně (až neosobně) působícího slovesa a jména *chtít zplodit potomka*, např. „...*je odhodlán si tuto ženu vzít za manželku a zplodit s ní dokonce vlastního potomka!*“ (RŽ 18. 1. 2010, str. 46).

Za zmínku stojí i užití hanlivého až vulgárního dysfemismu *zbouchnout někoho*, např. „*Aaron Johnson zbouchnul čtyřicítku*“ (RŽ 3. 5. 2010, str. 7)

Zmíněná periodika se kromě samotného aktu početí dotýkají také problematiky umělého oplodnění, a tedy neplodnosti zainteresovaných osob, témat, která jsou naší společností do jisté míry (přestože se společenská percepce těchto témat v poslední době

poněkud uvolnila) považována za tabu. V takovýchto případech se autoři nesnaží jazykové tabu nijak nahrazovat a pojmenovávají skutečnosti přímo, např. *Britský pár Sarah a Darren Francisovi nemohli počít dítě přirozenou cestou, a tak se rozhodli pro umělé oplodnění.*“ (Blesk 30. 7. 2010, str. 23). V lékařské terminologii se pro vyjádření tohoto faktu užívá odborný název *asistovaná reprodukce*, původně neterminologické slovní spojení *umělé oplodnění* však začalo postupem času plnit stejnou funkci v rámci běžné komunikace, což patrně přispělo k potlačení jeho tabuizace a ztrátě nutnosti ho jakkoli opisovat.

3. 4. 2. 4. 2 SMRT

Smrt je nejčastějším tabu tématem objevujícím se ve všech třech zvolených titulech. Fakt, že někdo zemřel, je nejčastěji označen přímo aktivní slovesnou formou nepříznačového slovesa *zemřít*, např. *„Při nehodě zemřeli dva lidé“ „Dva lidé zemřeli při srážce dvou automobilů včera v podvečer u Řevničova na Rakovnicku.“* (MFD 3. 7. 2010, str. B1), *„Dálnice stála“ „Jeden účastník nehody zemřel.“* (Blesk 12. 7. 2010, str. 7), *„Ve věku 79 let zemřel v Paříži zakladatel známé značky Yves Rocher.“* (RŽ 4. 1. 2010, str. 7), nebo pomocí opisného pasiva *být nalezen mrtvý*, např. *„Bývalý basketbalista NBA Lorenzen Wright (†34) byl nalezen mrtvý v lese.“* (Blesk 30. 7. 2010, str. 21), *„Ve svém bytě v Los Angeles byla nalezena mrtvá Casey Johnson (†30)...“* (RŽ 11. 1. 2010, str. 7).

Kromě toho se však v jednotlivých člancích vyskytuje rovněž mnoho opisných vyjádření, nejčastěji eufemismů jako *zahynout*, např. *„Pět lidí najednou zahynulo při nehodě na Karvinsku.“* (MFD 10. 7. 2010, str. A3), *„Nejméně 50 lidí zahynulo při záplavách a sesuvech půdy v jižní Číně.“* (Blesk 12. 7. 2010, str. 23), *skonat*, např. *„Taxikáři zasadil deset ran do krku a hrudníku, po nichž muž (†59) na místě skončil.“* (Blesk 29. 7. 2010, str. 6), *odejít*, např. *„Nikdo nedokázal pochopit, proč odešla z tohoto světa tak mladá.“* (RŽ 8. 2. 2010, str. 44). V jednom z článků se objevuje v souvislosti se smrtí známého zpěváka Waldemara Matušky rovněž užití přechodného eufemismu *odletěl* místo přímého vyjádření *zemřel* – autor textu zvolil užití tohoto výrazu vzhledem k všeobecnému povědomí adresátů o zpěvákově nejznámější písni „Slavíci z Madridu“ – *„Legendární ‚Slavík z Madridu‘ navždy odletěl loni v květnu.“* (RŽ 15. 2. 2010, str. 32). Podobně motivované je i užití perifráze *nezvládl svoji poslední bitvu* pro vyjádření úmrtí

hokejového útočníka s pověstí „bitkaře“ – „*Obávaný bitkař NHL Robert Probert (†45) ale svoji poslední bitvu nezvládl.*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 21).

Jiným způsobem je použití větného záporu *nepřežít*, např. *Od pátku do úterního večera nepřežilo dopravní nehody celkem 24 lidí.*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A4), dále však také deskriptivního vyjádření *přijít o život*, např. „*Jiný řidič přišel o život při havárii na dálnici D5 u Prahy.*“ (MFD 12. 7. 2010, str. A4), případně metaforického opisu *zaplatit životem*, např. „...*chtěl najít lásku, ale nakonec za to zaplatil životem.*“ (Blesk 22. 7. 2010, str. 6).

V některých případech, kdy je známá příčina smrti, není verbální část výpovědi označena obecnými opisy či obrazy, ale je uveden konkrétní způsob smrti, nejčastěji *utopit se*, *utonout*, např. „*V Golčově Jeníkově se utopil muž v rybníce*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 8), „*Za jediný de včera ve Středních Čechách utonuli tři lidé.*“ (MFD 17. 7. 2010, str. B2), dále pak také *udusit se*, např. „*Děti se udusily v bedně na mouku.*“ (Blesk 14. 7. 2010, str. 24), *uhořet*, např. „...*v pátek zapálil stavební buňku v Praze 8. Uvnitř uhořela cizinka (†40).*“ (Blesk 26. 7. 2010, str. 4), *být ušlapán*, např. „*Při tlačení na technoparty...bylo ušlapáno 19 lidí...*“ (Blesk 26. 7. 2010, str. 20).

Ve zprávách, které přinášejí informace o smrti účastníků dopravních nehod, bývá velmi často užívána perifráze *podlehnout svému zranění*, např. „*Její řidič a stejně tak tři spolujezdci v renaultu na místě podlehli rozsáhlým zraněním.*“ (MFD 10. 7. 2010, str. A3), nebo *být smrtelně zraněn*, např. „...*vjel na hradeckou dálnici, kde ho následně smrtelně zranilo auto.*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A4).

Stejně jako je v textech užíváno rozmanitých výrazů pro označení verbální výpovědi, je i nominální označení smrti jako takové vyjadřováno různými způsoby. Nejčastěji se zde setkáváme s prostým označením *smrt*, příp. *úmrtí*, např. „*Kolaps byl nejspíš dle záchranářů příčinou smrti Čecha (†43)...*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 23), „*Ač od úmrtí Jana Kaplického (†71), herečky Mileny Dvorské (†71) a jejího kolegy Jaroslava Moučky (†86) uběhla řada týdnů...*“ (RŽ 1. 2. 2010, str. 42), i zde jsou však využívány univerzální opisy jako eufemismus *skon*, např. „*Pár hodin od oznámení Mukova skonu příznivci jeho fanklubu připravili v Havlíčkových sadech pietní místo.*“ (RŽ 31. 5. 2010, str. 6), nebo prozaické přirovnání smrti ke *konci*, např. „*Smutný konec Mileny Dvorské: Místo radosti jí zbyl jen pláč*“ (RŽ 4. 1. 2010, str. 54). V jednom z článků je smrt dokonce personifikována do podoby *smrtky* – „*Silniční smrtka skosila během prodlouženého víkendu 26 lidských životů.*“ (MFD 8. 7. 2010 str. A10).

O zemřelém člověku se nejčastěji píše jako o *mrtvém* – užíváno je zpodstatnělé přídavné jméno nebo přívlastek shodný, např. „*Mrtvých je na silnicích méně*“ (Blesk 20. 7. 2010, str. 6), „*Výsledek: mrtvá osmačtyřicetiletá žena a těžce zraněná patnáctiletá dívka*.“ (MFD 7. 7. 2010 str. A4), jindy je zemřelý nazýván eufemismem *zesnulý*, např. „*Vdova po zesnulém si přijde na několik milionů korun*.“ (RŽ 19. 4. 2010, str. 3). Pouze v několika případech je užito přímého pojmenování *mrtvola*, např. „*Mrtvolu mladíka (†22), který se utopil v Proboštském jezeře u Brandýsa nad Labem, našel včera ráno jeho bratr*.“ (Blesk 13. 7. 2010, str. 4), kterému se autoři článků ve většině případech vyhýbají a raději volí obecné označení *tělo*, aniž by uváděli jeho příznak, popř. doplněné deskriptivním přívlastkem *bezvládné/bez známek života*, např. „*Haiti půl roku po otřesech. Přibyly stany, pach těl zůstal*.“ (MFD 12. 7. 2010, str. A6), „*Bezvládné tělo objevil v pondělí v podvečer rybář (32) na hladině řeky Berounky*.“ (Blesk 21. 7. 2010, str. 5), „*Jeho tělo našli hasiči bez známek života zhruba po pěti hodinách*.“ (Blesk 30. 7. 2010, str. 7). V případě tragických nehod je přímé označení nahrazováno rovněž obecnějším pojmenováním *oběť*, např. „*Prokletý Váh má další oběť*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 23). Stejně jako je tomu u verbálního označení smrti, tak jsou i zemřelí pojmenováni rovněž podle konkrétní příčiny smrti, např. jako *utonulí* – „*První víkend prázdnin, první utonulý*“ (MFD 7. 7. 2010, str. B1).

Některé články zpravují i o sebevraždách, tématu, které bylo v dřívějších dobách, především z náboženských důvodů, tabuizované a podléhalo rovněž jazykovému tabu. Ze způsobu zpracování tohoto tématu ve vybraných titulech je však patrné, že postupem času přestává být uživateli jazyka jako tabu vnímané. Články o této problematice informují přímo, fakt dobrovolné smrti není většinou nijak opisován, skrýván, např. „*Mladá policistka z útvaru pražské hospodářské kriminálky spáchala před dvěma týdny sebevraždu*.“ (Blesk 28. 7. 2010, str. 4), pouze někdy volí autoři k vyjádření aktu sebevraždy opisná vyjádření *sáhnout si na život* nebo *skončit život*, např. „*Z rodinných důvodů si sáhl na život policista v Karlových Varech*.“ (Blesk 28. 7. 2010, str. 4), „*Tragicky skončil život světoznámý módní návrhář Alexandr McQueen*.“ (RŽ 15. 2. 2010, str. 3). Naopak velmi často je text doplněn informací o způsobu spáchaného činu, např. „*Než se oběsil, prodal byt!*“ (Blesk 26. 7. 2010, str. 6), „*Policistka (†29) se zastřelila na služebně!*“ (Blesk 28. 7. 2010, str. 4), „*Rozhodl se pro sebevraždu a otrávil se léky*.“ (RŽ 31. 5. 2010, str. 42) atd.

Konečně do okruhu tématu smrti patří zprávy o vraždách. V tomto případě jsem v prostudovaných titulech známky jazykového tabu nenalezla – pachatel, samotný čin

i způsob jeho provedení jsou označovány přímo, bez použití opisných či obrazných vyjádření, většinou jsou naopak vylištěny do detailů, např. „*Brutální vražda, která se odehrála ve čtvrtek nad ránem... Mladík (24) tam podřízl hrdlo své bývalé přítelkyni († 22)...*“ (Blesk 19. 7. 2010, str. 4).

3. 4. 2. 5 NEMOCI

Téma nemoci se vyskytuje ve všech zvolených titulech, tabu výrazy s ním spojené nejsou však téměř vůbec zastírány. Nejčastěji se v textech hovoří o rakovině – místo toho, aby se autoři článků snažili pravému názvu této nemoci vyhnout a opsali ho např. pojmenováním obecnějším, uvádějí ho přímo a skoro ve všech případech navíc specifikují, jaká část těla byla chorobou zasažena, např. „*Herec Bořivoj Navrátil (76) od druhé operace rakoviny tlustého střeva absolvuje sérii chemoterapií.*“ (Blesk 28. 7. 2010, str. 10). Stejně je tomu i v případě ostatních nemocí, které jsou také nazývány pravými jmény, např. „*Dnes skoro nevychází z domu, protože se stará o manželku Maj, která trpí Alzheimerovou chorobou.*“ (RŽ 22. 2. 2010, str. 55).

Autoři zpráv se přímého pojmenování zdržují pouze v případech, kdy informují čtenáře o úmrtí, jehož příčinou byla právě nějaká nemoc. V těchto případech využívají tabuovou generalizaci a volí obecnější pojmenování *nemoc*, např. „*Ve věku 80 let zemřel v pondělí v Izraeli po delší nemoci známý novinář a přední znalec střední Evropy Yehuda Kanav.*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A7), „*Po těžké nemoci zemřel včera bojovník proti komunismu Milan Paumer (†79).*“ (Blesk 23. 7. 2010, str. 2).

3. 4. 2. 6 TABU VÝRAZY EXISTUJÍCÍ V RÁMCI SKUPINOVÉ PŘÍSLUŠNOSTI UVNITŘ SPOLEČNOSTI

Jak je patrné již z grafů č. 2, 3, a 4, znázorňujících procentuální podíl jednotlivých témat, jazyková tabu existující na základě příslušnosti k určité sociální skupině se v textech vybraných periodik vyskytují velmi zřídka. Z tohoto důvodu zde uvádím pouze způsob jazykového uchopování pojmenování sociálních skupin vymezených na základě věku.

Jazyková tabu se projevují především v označování starých lidí. Přímému označení se autoři textů většinou vyhýbají, přívlastku *starý* je užito pouze v jednom případě – „*Falešní vnuci v akci, lákají peníze ze starých lidí.*“ (MFD 20. 7. 2010, str. A4). Téměř ve všech článcích jsou staří lidé označováni pomocí původní výpůjčky z latiny jako *senioři*, např. „*Strážníci zachránili život seniorovi.*“ (MFD 7. 7. 2010, str. B1), setkáváme

se však rovněž s pojmenováním *důchodce*, které působí poněkud pejorativním dojmem, protože odkazuje na fakt, že jde o osoby pobírající důchod řazené mezi neproduktivní část obyvatelstva – v hovorovém jazyce má slovo „neproduktivní“ značně negativní konotace, často je vnímáno jako synonymum k „neužitečné“ – ten, kdo je neproduktivní, nemá v obecném povědomí co dát, ale pouze přijímá, např. „*Bára Špotáková přiznala: jdou po mně důchodci!*“ (RŽ 29. 3. 2010, str. 32), nebo naopak s deminutivem *stařenka*, „*Souboj stařenek: která je nejstarší na planetě?*“ (MFD 10. 7. 2010, str. A6).

3. 4. 2. 7 PROHŘEŠKY PROTI DORÝM MRAVŮM A SPOLEČNOSTÍ UZNÁVANÝM PRAVIDLŮM

3. 4. 2. 7. 1 VULGARISMY

Tisk se nevyhýbá ani vulgarismům, které zde plní expresivní funkci a slouží jako prostředek věrohodnosti. Různé nadávky, vulgarismy a jiné společensky nevhodné výroky autoři článků často manifestují pomocí citací výpovědí aktérů dané situace. Použití nevhodných výrazů a vyjádření svého názoru tak skrývají tím, že celý článek je pouhým citováním jednoho ze zainteresovaných elementů, přičemž jsou však často citovány pouze jednotlivé výroky bez uvedení kontextu – autor článku si tak vybírá jenom ty pasáže, které se mu hodí – v podstatě vyhledává pouze takové výrazy, které považuje za tabu za účelem získat pozornost čtenáře, např. „*„Zítř na Státní svátek Mistra Jana Husa ty prasata z veřejnoprávní České televize dávají ve 20:00 hodin opět jako dnes film USA Funny Lady... to už je moc! Pan generální ředitel ČT patří vyhodit!... okamžitě!... fůůůj!*“, napsal politik v noci z pondělí na úterý na svůj internetový profil.“ (MFD 7. 7. 2010, str. A2), „*Slovenská Rada pro vysílání ‚nevydýchala‘ vulgární výroky z výběrových kol. ‚Má mrd v očích!‘ nebo ‚Jak si umyje řiť?‘ ptal se Habera. ‚Vždyť si nemůže umýt ani přirození. Se tam nedostane,‘ přidala Jandová sexuální degradaci soutěžící.*“ (RŽ 15. 2. 2010, str. 2).

V některých případech autoři textu volí pro „odlehčení“ tabuového výrazu užití uvozovek, např. „*Příkladem může být John Lennon, který se několikrát objevil na jeho mejdanech, ale byl to prý ‚blbeček‘, který se uměl jen opít pod obraz.*“ (RŽ 14. 6. 2010, str. 12).

Jiným způsobem, jak se tabuovým výrazům vyhnout, jsou hláskové změny, záležitosti většinou v krácení pomocí vynechání určitých hlásek uvnitř tabuového výrazu. Protože se zpravidla jedná pouze o přechodné užití daného výrazu (nevedoucím ke vzniku nového

výrazu pro označovanou skutečnost), vynechané hlásky autoři textu naznačují pomocí hvězdiček, např. „*A je to v pr**li! Starší muž z Velké Británie se rozhodl zvítězit nad zácpou s pomocí obyčejné sklenice.*“ (Blesk 21. 7. 2010, str. 23), „*Nejenže si Jan Kraus (56) v pořadu ,Uvolněte se, prosím!’ dovoluje říkat slova jako ,kur*a‘ ještě před desátou večerní, teď navíc zřejmě provádí i nepovolenou reklamu na minerálku!*“ (RŽ 17. 5. 2010, str. 14).

Další postup, který je v textu využíván za účelem vyhnutí se vulgárnímu či jinak nevhodnému výrazu, je naznačení a zkracování, kdy autor uvede pouze první hlásku či slabiku slova a následuje odmlka v podobě tří teček, např. „*,Do pr..., snad jsme se na něčem domluvili!’ křičel na manželku na jednom z večírků.*“ (RŽ 14. 6. 2010, str. 23)

Jak je patrné již z výše uvedených příkladů, v některých případech jsou zmíněné postupy kombinovány. Autor textu tak např. využívá citace i hláskových změn nebo krácení tabuových slov zároveň, např. „*,Smrdí mi z pí*i jako z kanálu před domem.’ stěžuje si v parodii modelka..*“ (RŽ 1. 3. 2010, str. 55), „*Urážela soupeřku: ,Já na ni se*u!’ ,M*dá mi v hlavě! Já na ni se*u!’ vypěnila během porady emotivní tenistka...*“ (Blesk 20. 7. 2010, str. 16), „*,Ve výsledku vznikly asi čtyři scénky, které stojí za h...o,’ komentovala v interview své slabší tvůrčí období. Zaskočeného redaktora s otázkou ,Až tak?’ pak ještě ujistila: ,Za h...o, za h...o, za h...o.’ Jaký slovník je Ivě vlastní naznačila i v odpovědi na dotaz ohledně své plavé kštic. ,Nejvýstižněji se barvě mých vlasů říká po...á sláma,’ vyjádřila se Pazderková.*“ (RŽ 15. 2. 2010, str. 14), užití hláskových změn i uvozovek současně, např. „*Lidé mu za zády přezdívali ,malý zm*d‘ a děsí se jeho nemožných požadavků.*“ (RŽ 22. 3. 2010, str. 12) atd.

3. 4. 2. 7. 2 OPILOST

Články týkající se opilosti se vyskytují ve všech třech vybraných titulech, liší se však kontextem, ve kterém je opilost zmiňována. Deníky se touto problematikou zabývají převážně v souvislosti se zločiny, kterých se pachatelé dopustili pod vlivem alkoholu, časopis naopak přináší především informace týkající se nevhodného chování celebrit na veřejnosti spojeného s požitím alkoholu. Tento fakt se projevuje rovněž v jazykovém uchopování dané problematiky.

Opilý člověk je nazýván většinou přímo jako *opilec* nebo pomocí shodného přívlastku *opilý/podnapilý*, např. „*Opilci se poprali s policisty*“ (MFD 8. 7. 2010, str. B3),

„*Opilého brigádníka (31) z obchodu na Borských Polích našla ochranka na záchodě.*“ (Blesk 9. 7. 2010, str. 6), „*Podnapilého cyklistu budili strážníci*“ (MFD 24. 7. 2010, str. B3), v časopise se setkáváme navíc i s odbornějším názvem *alkoholik* anebo expresivním až pejorativním pojmenováním *násoska*, prostřednictvím kterých je zdůrazněno, že se jedná o opakovaný fakt, např. „*Patřil k největším ,násoskům‘ v Hollywoodu.*“ (RŽ 15. 2. 2010, str. 44), „*Drew Barrymore: Alkoholička na ocet*“ (RŽ 12. 4. 2010, str. 46).

Stav opilosti je rovněž pojmenováván přímo pomocí slovesně-jmenného přísudku *být opilý*, např. „*Mladík, který byl opilý, spolu s dalšími vodáky sjížděl před čtyřmi dny v noci řeku.*“ (MFD 31. 7. 2010, str. B3), daleko častěji však využívají produktoři textů různých deskriptivních pojmenování jako *být pod vlivem alkoholu*, *mít/nadýchat promile alkoholu v krvi*, *být povzbuzený alkoholem*, *být v alkoholickém opojení*, např. „*...posádka havarovaného auta byla pod vlivem alkoholu a poprala se s dopravními policisty...*“ (MFD 26. 7. 2010, str. A6), „*Se třemi promile alkoholu v krvi a bez řidičského průkazu vyrazil v sobotu do ulic.*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A4), „*Bývalý šéf strážníků nadýchal promile*“ (Blesk 13. 7. 2010, str. 5), „*Alkoholem povzbuzení herci neváhali ani chvíli.*“ (Blesk č. 155, str. 1), „*...herečka Heather Locklear, která kvůli alkoholickému opojení nezvládla řízení svého vozu...*“ (RŽ č. 18, str. 3), a také eufemismu *být společensky unavený*, např. „*Když se vracel domů z hospůdky společensky unavený, upadl při vystupování z taxíku.*“ (RŽ č. 6, str. 3), „*Svoji společensky unavenou ženušku posadil do auta a nařídil směr domov.*“ (Blesk č. 163, str. 23), nebo naopak dysfemismu *být namol*, např. „*Když ji probrali, zjistili, že je namol.*“ (Blesk 8. 7. 2010, str. 5).

Podobně je v některých případech jazykově realizováno i označení samotného aktu pití alkoholu, a to pomocí obrazného pojmenování *přihnout si*, např. „*...je známá tím, že si ráda a často ,přihne‘.*“ (RŽ 22. 3. 2010, str. 55), frazému *dát si do nosu*, např. „*Herec se jako každý rok chystá na Moravu, kde si ,dá do nosu‘...*“ (RŽ 29. 3. 2010, str. 33), eufemismu *bumbat*, např. „*Máma Schiffer bumbala...*“ (Blesk 16. 7. 2010, str. 23), nebo naopak dysfemismu *chlastat*, např. „*Gibson (54) chlastá, mlátí a uráží ženy...*“ (Blesk 14. 7. 2010, str. 24).

Vzhledem k tematickému zaměření časopisu je pro oživení jednotlivých textů navíc velmi hojně využíváno různých frazémů popisujících nadměrné množství vypitého alkoholu jako *být zpitý pod obraz*, např. „*...když se v noci vracel zpitý ,pod obraz‘ do svého luxusního domu v centru Paříže.*“ (RŽ 4. 1. 2010, str. 2), *zlít se, jak zákon káže*, např. „*Zlil se, jak zákon káže,‘ práskli na Colina překvapení hosté.*“ (RŽ 11. 1. 2010, str. 12), *pít první ligu*, např. „*Přesto ,pije první ligu‘!*“ (RŽ 25. 1. 2010, str. 46), *pít jako duha*,

např. „*nejenže pije jako duha i nadále, ale panáky prokládá hrstmi nejrůznějších léků.*“ (RŽ 8. 2. 2010, str. 12), *zpít se jako doga*, např. „*Pivem se ,zpila jako doga‘ a na večírku pořadatelské firmy tančila tak divoce, že chvílemi lezla po čtyřech...*“ (RŽ 22. 2. 2010, str. 13), *zpít se do němoty*, např. „*Gwyneth Paltrow: Zpíjí se do němoty*“ (RŽ 26. 4. 2010, str. 23).

3. 4. 2. 8 VÝRAZY TZV. POLITICKY KOREKTNÍHO VYJADŘOVÁNÍ

3. 4. 2. 8. 1 POJMENOVÁNÍ ROMSKÉHO ETNIKA

Autoři článků dotýkající se v textu nějakým způsobem etnika Romů označují jeho příslušníky vždy tímto politicky korektním názvem jako *Romy*, např. „*MF DNES se podařilo získat svědectví Roma...*“ (MFD 10. 7. 2010, str. B2), příp. substantivem rozvinutým shodným atributem jako *romské občany*, např. „*...předvolali ji kvůli dvěma vtipům, ve kterých se ,obula‘ do našich romských spoluobčanů.*“ (RŽ 3. 5. 2010, str. 6). Expresivnější a hanlivě vnímaný výraz *Cikán* je v textu uváděn vždy pouze jako citace výpovědi nějaké třetí osoby – autoři článků tak docílí zvýšení přitažlivosti textu pro čtenáře a zároveň mohou skrytě vyjádřit své vlastní postoje, aniž by sami použili toto hanlivé a diskriminační pojmenování, např. „*„Nemám rád cikány,“ prohlásil pro Týden.cz... „Mám s cikány už dost zkušeností. Ta poslední mě stála pět tisíc...“*“ (Blesk 15. 7. 2010, str. 14).¹⁰⁹ U označení ostatních národnostních či etnických skupin (jejich příslušníků) se jazykové tabu neprojevuje.

¹⁰⁹ Mezi označením *Cikán* a *Rom* je podstatný významový rozdíl. *Rom* je tzv. endo-etnonymum, tedy název, kterým příslušníci etnika nazývají sami sebe. Jako oficiální název příslušníků romského etnika na mezinárodní úrovni bylo toto endo-etnonymum deklarováno v roce 1971 na mezinárodním kongresu Romů v Londýně. Přeneseně slovo *rom* znamená také „manžel“, tento význam je však druhotný. Na druhé straně název *Cikán* je tzv. exo-etnonymem, tedy pojmenováním, kterým příslušníky etnické skupiny označují ostatní. Tento název, jímž byli Romové označováni „ostatními“ až do roku 1971, získal časem jiné, negativní významy – např. „ciganit“ ve významu lhát, „cikán“ jako synonymum tuláka, lháře, podvodníka apod. VARIANTY.CZ Původ názvů Rom – Cikán. In *Interkulturní vzdělávání I., příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. [online]. [cit. 2011–2–19].

Dostupné z < <http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove/17.pdf>>.

3. 4. 2. 8. 2 NEZÁKONNÉ ZACHÁZENÍ S PENĚZI

Téma nezákonného zacházení s penězi (korupce, daňové úniky, peníze z nezákonných obchodů) je nejvíce zastoupeno v *Mladé frontě DNES*, částečně v *Blesku*, jediný článek uvádí *Rytmus života*. Skutečnost, že se jedná o uplácení, je označena buď přímo podstatným jménem *úplatek*, např. „*V pondělí jim nabídl sedmatřicetiletý cizinec úplatek, pokud nebudou řešit jeho jízdu pod vlivem alkoholu.*“ (MFD 8. 7. 2010, str. B1), častěji však podstatným/přídavným jménem *korupce/korupční* převzatým z latiny, které původně plnilo funkci prostředku zmírňujícího jazykové tabu, postupem času ovšem nabylo expresivního rázu a přestalo sloužit původnímu účelu, např. „*Šéf centrální banky byl zatčen kvůli korupci*“ (MFD 24. 7. 2010, str. A6), „*Série korupčních skandálů – ať už jde o zmanipulované zakázky na opravu kasáren nebo černé fondy na generálním štábu.*“ (MFD 2. 7. 2010, str. A4). Časté je rovněž opisování daného faktu metaforickým obratem *dostávat* „svou obálku“, např. „*Sarkozy ještě jako starosta pařížského předměstí dostával od Bettencourtových „svou obálku“.*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 2). Dalším způsobem, jak je účinek jazykového tabu korupce zmírněn, je užití tabuové generalizace, místo přímého pojmenování podplatit je užito výrazu s širší významovou platností *investovat*, např. „*Do radnice investoval plno peněz, aby měl zakázky.*“ (Blesk 2. 7. 2010, str.2). Se stejným záměrem je přímé pojmenování nahrazováno i eufemismem *věnovat, sponzorovat, dostat kompenzaci/dar*, např. „*Věnovali straně miliony. Jeden dostal dopravu, druhý místní rozvoj.*“ (MFD 1. 7. 2010, str. A3), „*Ukazuje se, že miliardářka Kiliáne Bettencourtová sponzorovala politiky, aby si zajistila přízeň...*“ (MFD 1. 7. 2010, str. A7), „*Ted’ dostal malou „kompenzaci“, povede zahraniční výbor Sněmovny.*“ (MFD 9. 7. 2010, str. A4), „*...že je Šustr ochotný skryt milionový dar a slíbit změnu loterijního zákona.*“ (MFD 10. 7. 2010, str. A3).

V některých případech se o faktu korupce vyjadřuje autor textu nepřímou pomocí užití přívlastku *zmanipulované/podezřelé/podivně zadané zakázky*, např. „*Dokáže stát získat zpátky alespoň část peněz, o které přišel ve zmanipulovaných armádních zakázkách..?*“ (MFD 26. 7. 2010, str. A1), „*Stovky milionů šly z rozpočtu ministerstva obrany prostřednictvím podezřelých zakázek na soukromý účet.*“ (MFD 23. 7. 2010, str. A3), „*Stát chce zpátky peníze z podivně zadaných zakázek.*“ (MFD 26. 7. 2010, str. A1).

Stejně jako korupce je i skutečnost daňových úniků a peněžních podvodů označována buď přímo, např. „*Největší úvěrový podvod za posledních několik let je u soudu.*“ (MFD 13. 7. 2010, str. A5), jindy autoři pro vyjádření nelegální činnosti s penězi užívají metafor *daňový ráj*, např. „*Pro Lostr, jehož majitelé jsou utajeni a jejichž stopy vedou do daňového ráje v karibském Neloze...*“ (MFD 9. 7. 2010, str. A9), *praní špinavých peněz*, např. „*Byl shledán vinným z praní špinavých peněz.*“ (MFD 8. 7. 2010, str. A6), *černé fondy*, např. „*...černé fondy na generálním štábu, z nichž se vysocí důstojníci vzájemně obdarovávali.*“ (MFD 2. 7. 2010, str. A4), *vydělat si bokem*, např. „*Podnikavá politička dokázala vydělat ,bokem‘ 90 milionů*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A2), *tunelovat*, např. „*Tunel Blanka: Podtunelován? Vytunelován?*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A2), *ulít si peníze*, např. „*...dědička L'Orealu patrně ,ulívá‘ peníze ve Švýcarsku...*“ (MFD 1. 7. 2010, str. A7), nebo obecnějšího pojmenování (tabuové generalizace) *finanční skandál*, např. „*Sarkozy čelí finančnímu skandálu*“ (MFD 7. 7. 2010, str. A6), *aféra s penězi*, např. „*Sarkozy prvně promluvil o aféře s penězi na kampaň*“ (MFD 13. 7. 2010, str. A6). Přímé pojmenování daňových úniků je opisováno rovněž pomocí užití větného záporu *účetnictví není průhledné*, např. „*Jenže teď se ukazuje, že účetnictví soutěže krásy není tak průhledné, jak by mělo být!*“ (RŽ 11. 1. 2010, str. 4).

3. 4. 2. 9 TABU OZNAČENÍ VZNIKLÁ Z DŮVODU CENZURY ČI STÁTNÍHO EMBARGA NA INFORMACE

3. 4. 2. 9. 1 POJMENOVÁNÍ PACHATELŮ, OBĚTÍ A SVĚDKŮ

Jedním z nejfrekventovanějších témat obou vybraných deníků jsou zločiny, s nimiž souvisí tabu podléhající pojmenování pachatelů, obětí a svědků. Novináři zpracovávající tyto texty jsou vázáni dodržováním presumpce neviny u pojmenování zatčených, kterým ještě nebyla prokázána vina, zákazem jmenování dětských a mladistvých pachatelů, ale i obětí a očitých svědků trestných činů. Je tak zabráněno možným negativním dopadům na samotné aktéry nebo jejich příbuzné. Jména pachatelů jsou v textu uvedena pouze v případě, je-li to ve veřejném zájmu, nebo pokud je jméno dotčeného již všeobecně známé.

Autoři zpráv nejčastěji skrývají skutečná jména pachatelů, obětí či očitých svědků trestných činů za deskriptivní obecné obraty, v nichž bývá většinou uvedeno pohlaví a věk dotčeného, případně místo jeho původu nebo jiné údaje týkající se jeho osoby jako

zaměstnání aj., např. „*Berounští kriminalisté zadrželi začátkem týdne čtyřiačtyřicetiletého muže, který distribuoval pervitin.*“ (MFD 1. 7. 2010, str. B3), „*Opilý muž (56) z Opavy ubližoval rodině.*“ (Blesk 7. 7. 2010, str. 5), „*Přímo do postele ženě (44) z Černého Mostu vlezl muž (32). Tam ji znásilnil a utekl ven.*“ (Blesk 13. 7. 2010, str. 4). Dalším hojně využívaným způsobem zastření pravých jmen aktérů trestných činů je užití iniciálových zkratk nebo uvedení pouze křestního jména, např. *Pěťadvacetiletý Martin H. v úterý šokoval policisty ve Varnsdorfu...*“ (MFD 1. 7. 2010, str. A4), *Matka Simonky (3) Zuzana (35) se stále více zaplétá do svých výpovědí.*“ (Blesk 2. 7. 2010, str. 31). Oba zmíněné postupy jsou rovněž často kombinovány, např. „*Průšvihem skončilo pro učitele matematiky, fyziky a pracovní výchovy Zdeňka H. (28) krátké působení v základní škole v Lenešicích na Lounsku.*“ (Blesk 2. 7. 2010, str. 8).

Viník je v textech dále označován i méně konkrétními výrazy jako *pachatel*, *podvodník*, *zloděj*, *vrah* aj., např. „*Zloděj poničil zařízení měřicí stanice*“ „*Pachatel se krádeží obohatil o tři tisíce korun a uvnitř stanice poničil zařízení za 72 tisíc korun.*“ (MFD 10. 7. 2010, str. B1), „*Slovenská policie zadržela českou podvodnici, na kterou Česko vydalo evropský zatykač.*“ (Blesk 2. 7. 2010, str. 30). Pokud je pachatelem příslušník cizí národnosti, bývá tento fakt zdůrazněn, např. „*Policisté v domě zadrželi dva Asiaty ve věku devatenáct a dvacet šest let, kteří se o rostliny starali.*“ (MFD 3. 7. 2010, str. B2), „*Celníci odhalili na ruzyňském letišti Rumuna (24), který v těle pašoval 35 kapslí s heroinem.*“ (Blesk 14. 7. 2010, str. 4).

4. ZÁVĚR

Fenomén tabu je neodmyslitelnou součástí lidské společnosti od jejích počátků až do současnosti. Primárně představuje sociální zákaz, podstatným způsobem však ovlivňuje všechny sféry společenského života a promítá se také do mezilidské komunikace a jazyka. Důsledkem je vymezení určitého rozhraní, v rámci něhož je komunikace vnímána jako slušná a přijatelná (záleží při tom na typu situace – např. pro běžnou komunikaci platí jiná pravidla a jiný způsob vyjadřování než pro veřejný projev).

Cílem mé práce bylo prověřit výskyt a způsob jazykové realizace tabuových témat v tištěných médiích čtených co nejširší obcí čtenářů. Tištěná média mají jako masový prostředek komunikace značný vliv na veškeré společenské projevy. Výskyt tabuových témat v tisku tak nejen potvrzuje danou společenskou situaci, ale zároveň zpětně ovlivňuje jejich chápání a užívání v běžné komunikaci.

Některá tabu jsou stálá, neoddiskutovatelná, přijímaná společností jako neměnný zákaz bez ohledu na společenský vývoj, jako např. tabu incestu nebo tabu smrti promítající se rovněž do sféry jazykové. Jiná tabu se v průběhu doby v závislosti na měnících se podmínkách života ve společnosti transformují, dochází ke stírání jejich původní motivace a postupnému odtabuizování nebo naopak ke vzniku nových tabu. Tento proces se odráží i ve sféře jazykových tabu. Během poslední doby (od 60. let minulého století) se okruh tabuových výrazů značně změnil. Např. ještě koncem 60. let podléhala silné tabuizaci tematika sexu a s ní související pojmenování pohlavních orgánů – když byla v roce 1969 poprvé uvedena v tehdejší německém časopise pro mladé „*Bravo*“ nová rubrika zabývající se sexuálním poradenstvím (používající dosud tabuizovaná pojmenování jako „vagina“, „penis“ apod.), vzbudilo to v široké veřejnosti vlnu nevole a pohoršení.¹¹⁰ Od této doby je však již patrný proces postupného odtabuizování těchto témat, v České republice pak zvláště od 90. let minulého století pod vlivem nově působící západní a americké kultury. Na druhé straně však v některých oblastech používání tabu výrazů a označení postupem času výrazně vzrostlo a došlo ke vzniku nových jazykových tabu. Nejvýrazněji se tento proces projevuje zejména v oblasti tzv. politicky korektních výrazů, které odráží konkrétní dobovou formalizaci slušnosti ve veřejných jazykových projevech. Jedná se především o záměrné vyloučení některých příznakových označení ve snaze

---

¹¹⁰ WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–14].

Dostupné z <http://de.wikipedia.org/wiki/Bravo_%28Zeitschrift%29>.

omezit a potlačit ustálené předsudky a stereotypy vůči minoritním skupinám ve společnosti – ve veřejném projevu je např. nepřipustné používání označení jako *negr/černoch*, *cikán* aj. Jak uvádí ve svém příspěvku Magincová, podstatou politické korektnosti je „*snaha o potlačení předsudků a diskriminace vůči minoritním skupinám, vycházející z faktu, že tyto předsudky, stereotypy, případně útoky se projevují stejně tak v jazyce jako v případných skutcích.*“¹¹¹ Dalším specifickým případem tohoto nově vzniklého jazykového tabu jsou pojmenování podléhající státní cenзуře a embargu na informace. Jak je patrné z výsledků, ke kterým jsem dospěla v empirické části této práce, nejsilněji se tato tabuizace projevuje v pojmenování pachatelů, obětí a svědků různých trestných činů. Texty přinášející informace o spáchaném trestném činu většinou neuvádějí skutečná jména a jiné údaje dotčených, které by mohly vést k jejich identifikaci, a mít tak na ně či jejich příbuzné negativní dopady. Tuto problematiku upravuje i zákon o ochraně osobních údajů, podle kterého nesmí být zveřejněna jména dětských a mladistvých pachatelů a zatčených, u nichž dosud nebyla prokázána vina.

Výše uvedené procesy jsou patrné i na frekvenci výskytu tabuových témat v jednotlivých periodikách, která jsem v rámci empirické části své práce zkoumala. Celkově jsem čekala výskyt tabuizovaných témat ve zvolených periodikách nižší, překvapující je především jejich nejvyšší frekventovanost v *Blesku* (23 %) oproti *Rytmu života* (15 %), který se příliš neliší od *Mladé fronty DNES* (11 %). Do jisté míry se zde potvrdil můj předpoklad, že výskyt těchto témat je ovlivňován nejen formou média, ale rovněž jeho tematickým zaměřením. V *Mladé frontě DNES* reprezentující kategorii bulvární zpravodajský deník tak můžeme vidět naprostou absenci témat týkajících se početí a těhotenství a zanedbatelný počet textů zabývajících se tématem sexu nebo uvádějících výrazy označující jevy z oblasti trávení či části lidského těla a vulgarismy. Naopak nejfrekventovanějšími jsou zde tabu výrazy spadající do oblasti tzv. politicky korektního vyjadřování označující fakt nezákonného zacházení s penězi a pojmenování pachatelů, obětí a svědků trestných činů či nehod patřící do oblasti tabu označení z důvodu cenzury a embargu na informace. Deník *Blesk*, který bývá označován jako médium bulvární, se zdá být jakýmsi „mezistupněm“ mezi zbylými dvěma tituly. Témata, která jsou v *Mladé frontě DNES* zastoupena minimálně, příp. vůbec, se zde objevují častěji, výrazy tzv. politicky korektní jsou zastoupeny podstatně méně, stále však přetrvává vysoký výskyt tabu pojmenování obviněných, obětí či očitých svědků různých zločinů nebo nehod.

---

¹¹¹ MAGINCOVÁ, D. Signifikantní překračování tabu ve veřejné komunikaci: kauza Lety. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA* 2009. 2009. str. 34.

Naprostý posun ve výskytu daných témat oproti prvnímu jmenovanému zpravodajskému deníku je konečně patrný v časopise *Rytmus života*. Poměr zastoupení jednotlivých tabuových okruhů se zde úplně obrací – články se nejčastěji zaměřují na téma sex, početí a těhotenství, naopak politicky korektní výrazy a tabu výrazy vzniklé z důvodu cenzury či embarga na informace zde chybí.

Za samostatnou zmínku stojí téma smrt, které je vysoce frekventované ve všech třech titulech, zvláště pak v obou denících. Toto téma působí na první pohled jako velmi emotivní, negativní, vzbuzující v recipientovi textu pocit blízkosti k němu samému. V tomto smyslu je smrt pojímána ve společenském titulu *Rytmus života*, kde jednotlivé texty nejčastěji informují o smrti veřejně známých osobností, nebo naopak poutají pozornost čtenářů různými pohnutými osudy tzv. obyčejných lidí. V *Mladé frontě DNES* je smrt naopak zmiňována neutrálně, primárním důvodem autorů jednotlivých zpráv není snaha přiblížit se čtenářům, jako je tomu v časopise, ale objektivně informovat o dění ve společnosti. *Blesk* opět stojí na pomezí mezi zbylými dvěma tituly – objevují se zde jak články vyzdvihující emotivní stránku příběhu prostých lidí, tak i zprávy jednoduše popisující události, ke kterým došlo. V souvislosti se smrtí se v časopise navíc často objevuje pojmenování nemocí, zejména pak nejtabuizovanější rakoviny, které jsou méně často zmiňovány v *Blesku* a téměř se nevyskytují v *Mladé frontě DNES*.

Stejně jako smrt je v jednotlivých titulech pojímáno i téma opilosti, které však již není tolik frekventované. Časopis *Rytmus života* pojímá jednotlivé texty spíše „bulvárně“ a opilost zmiňuje jako něco skandálního (většinou se zabývá opilostí známých osobností na veřejnosti), zatímco *Mladá fronta DNES* a *Blesk* nejčastěji zmiňují fakt opilosti v souvislosti s trestnými činy či jinými událostmi, jejichž aktéři byli pod vlivem alkoholu.

Téma fyzické a psychické nedostatky se objevuje ve všech třech periodikách poměrně málo. Opět je zde parný jistý „přechod“ mezi jednotlivými tituly – zatímco v *Mladé frontě DNES* je v popředí zájmu otázka osob majících určitou újmu na zdraví, *Rytmus života* se zabývá výhradně nezávažnými tělesnými nedostatky veřejně známých osobností (především jejich zdánlivě nadměrnou tělesnou váhou), čímž se snaží přiblížit svým čtenářům, v *Blesku* jsou zastoupeny obě zmíněné oblasti této problematiky.

Můj předpoklad týkající se výskytu nadávek, vulgarismů a jinak společensky nevhodných výrazů a tabu výrazů existujících v rámci skupinové příslušnosti uvnitř společnosti se nepotvrdil. Čekala jsem, že nadávky a vulgarismy se ve vybraných titulech vyskytovat nebudou, objevují se však, i když poměrně sporadicky, ve všech třech. Naopak výrazy existující z důvodu jazykových tabu vznikajících na základě příslušnosti uvnitř

společnosti, jejichž výskyt jsem očekávala především v *Mladé frontě DNES*, jsou zde zastoupeny minimálně, pouze v rámci skupinové příslušnosti na základě věku. Absence tabuových výrazů spadajících do této oblasti je pravděpodobně způsobena charakterem těchto jazykových tabu, která se promítají spíše do běžné interpersonální komunikace, na úrovni komunikace mediální se však neprojevují – zůstává otázkou, zda je to způsobeno vysokou mírou tabuizace, kterou tištěná média akceptují, nebo spíše nízkou mírou atraktivity těchto témat pro potřeby zvolených médií – já osobně se přikláním spíše k variantě druhé.

V rámci tabuových témat, která jsou ve vybraných titulech zastoupena, se v různé míře projevují rovněž jazyková tabu a rozmanité způsoby jejich realizace. Má domněnka, že autoři textů pojednávajících o těchto tématech budou volit rozličné jazykové prostředky a mechanismy, s jejichž pomocí budou jazyková tabu realizovat a snažit se tak vyhnout jejich přímému pojmenování, se naplnila pouze z části. V textech všech tří titulů jsou jednotlivé tabuové výrazy často pojmenovány přímo, nejsou nijak skrývány (např. *být těhotná, zemřít, nabídnout úplatek*). Na druhé straně jsou však jazyková tabu realizována různými opisnými mechanismy projevujícími se především v lexikálním plánu jazyka, na který jsem se ve své práci zaměřila.

Jednoznačně nejčastěji využívaným postupem sloužícím k opsání původního výrazu podléhajícího tabuovému zákazu je použití tzv. tabuové nápovědi ve většině případech deskriptivního metaforického charakteru (např. *strávit s někým noc, přihnout si, tunelovat*), v podobě tabuové větné perifráze (např. *stane se matkou*), v případě tematiky sexu také ve formě lokalizačního určení (*to, co se odehrává v ložnici, v posteli*). Mnoho z těchto slovních spojení je v komunikaci ustáleno ve formě frazémů (např. *plnit manželské povinnosti, zlít se, jak zákon káže*).

Dalšími velmi frekventovanými způsoby realizace jazykových tabu je tzv. captatio benevolentiae, tedy užití výrazů zmírňujících, lichotivých, tabuová anti fráze a nahrazení původních pojmenování pomocí výpůjček z cizích jazyků či jiných jazykových vrstev. V rámci captatio benevolentiae jsou v textech ve většině případech uplatňovány eufemismy (např. *zahynout, být společensky unavený, mít baculatou postavu*), také ale deminutiva (např. *zadeček, stařenka*) nebo familiární výrazy (např. *mamina*). Funkci tabuové anti fráze plní pejorativní výrazy a dysfemismy (např. *mít špeky, chlastat, zbouchnout někoho*). Velmi frekventovaná je rovněž zmíněná substituce původního výrazu pomocí výpůjček z cizích jazyků, nejčastěji převzatých z latiny (např. *penis, sex, senior*), angličtiny (např.

handicapovaný) a francouzštiny (např. *toaleta*). Některé substituty jsou výpůjčkami z jiných jazykových vrstev domácího jazyka (např. terminologický výraz *varlata*).

Produktoři textů obsažených ve vybraných tištěných médiích realizují jazyková tabu také pomocí tzv. tabuové generalizace a nahrazují původní konkrétní slovo pojmem nadřazeným (např. *nemoc*), pojmem sémanticky neurčitým (např. *investovat* místo *podplácet*) nebo zájmenem (např. *být v tom*).

Původní podoba nadávek, slov vulgárních či jinak nevhodných je často pozměněna pomocí tabuových změn hláskových, spočívajících zpravidla ve vynechání určitých hlásek uvnitř slova a jejich nahrazení symbolem hvězdičky (např. v *pr**li*, *kur*a*), jindy autoři textů využívají postupu naznačení a zkrácení daného výrazu, příp. doplnění třemi tečkami (např. *do pr...*) nebo „odlehčení“ pomocí citace či uvozovek. Tyto mechanismy jsou však téměř výhradně užívány v rámci uvedeného okruhu jazykových tabu, jejich výskyt v textech proto není tak vysoký jako u postupů uvedených výše.

Zmírnění původních pojmenování je dosahováno i pomocí užití prostého větného záporu (např. *účetnictví není průhledné*) nebo naopak až poeticky působící personifikace smrti do podoby *smrtky*.

Konečně za zmínku stojí pouze jediné využití jisté ustálené formy úplného vynechání původního výrazu, a to u vyjádření stavu těhotenství – *být v šestém měsíci (těhotenství)*. Důvodem absence tohoto postupu je jeho nevhodnost pro potřeby mediální komunikace, kdy nelze zajistit správnou interpretaci všemi recipienty. Jeho využití bychom pravděpodobně daleko častěji našli v běžné interpersonální komunikaci tzv. „tváří v tvář“.

Stejně jako samotná tabuová témata, tak i náhradní vyjádření původních jazykových tabu procházejí určitým vývojem. Některá se jako nově vzniklá pojmenování postupem času automatizují a plní dál svou původní funkci náhradních výrazů zjemňujících pojmenovávanou skutečnost, jiná úplně zanikají, nebo u nich naopak dochází k lexikalizaci (sémantizaci) a stávají se přímými pojmenováními dané skutečnosti, dochází k zastření jejich původní tabuové motivace a ztrácejí svou primární krycí funkci.

Na první pohled se může zdát, že současná tištěná média respektují společenská tabu a z nich vyplývající řečová omezení, k jejichž realizaci volí různé tabuové substituty nebo krycí postupy. Opak je však pravdou – tabu se v dnešní komunikaci projevuje daleko častěji, než je uváděno, a výraz, který by byl v rámci mediální komunikace skutečně tabu, v podstatě neexistuje. Pokud autoři textů používají náhradního pojmenování, není to většinou zapříčiněno jejich snahou o překlenutí tabu výrazu, ale z důvodu zabarvení textu do určité roviny (zesměšnění, odsouzení, upozornění, přilákání pozornosti čtenáře apod.).

V dnešních tištěných médiích se tak vyskytuje mnoho jazykově tvořivých postupů v archaické vrstvě motivovaných důvody tabuovými, v současnosti však uplatňovaných jako prostředky v širší oblasti jazykové expresivity. Toto odtabuizování lexikální zásoby se zpětně projevuje rovněž v odtabuizování samotných témat a významným způsobem se podílí na proměně celé společnosti.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

AUGUSTOVÁ, K. *Tabuizovaná témata v médiích*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova. Fakulta sociálních věd. Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra masové komunikace, 1998. 94 s. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Jan Jiráček, Ph.D.

BOLCKOVÁ, L. *Projevy tabu v jazyce a komunikaci*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova. Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2004. 72 s. Vedoucí diplomové práce Prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

BURTON, G. – JIRÁK, J. *Úvod do studia médií*. 1. vyd. Brno: BARRISTER & PRINCIPAL, 2001. 391 s. ISBN 80-85947-67-6.

ČEMUSOVÁ, J. Tabuová témata ve výuce češtiny pro cizince a jak s nimi pracovat. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA 2009*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 177–180. ISBN 978-80-7372-544-0.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 3. doplněné vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007. 341 s. ISBN 978-80-246-0154-0.

DE SAUSSURE, F. *Kurs obecné lingvistiky*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989. 467 s. ISBN 80-207-0070-6.

DE VITO J. A. *Základy mezilidské komunikace*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2001. 420 s. ISBN 80-7169-988-8.

DOHNALOVÁ, M. – MALINA, J. *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2006. 778 s. ISBN 80-7204-349-8.

DOLEŽAL, A. *Zakázaná slova aneb (ne)pikantní jazykověda*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2004. 202 s. ISBN 80-247-0916-3.

Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.

Encyklopedie Diderot všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích. 4. díl, Ř–Ž. 1. vyd. Praha: Nakladatelský dům OP (Diderot), 1998. 717 s. ISBN 80-85841-17-7.

FRAZER J. G. *Zlatá ratolest*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1977. 742 s.

FREUD, S. *Totem a tabu; vtip a jeho vztah k nevědomí: teoretická část*. Praha: Nakladatelství Práh, 1991. 181 s. ISBN 80-900835-1-X.

HOLUB, J. *Stručný etymologický slovník jazyka českého: se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. 527 s.

CHEJNOVÁ, P. Neverbální komunikace. In *Výuka pragmatických aspektů řečové komunikace ve vyšších třídách gymnázií a na SOŠ*. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta, 2007. s. 147–161. ISBN 978-80-7290-316-0.

Ilustrovaný encyklopedický slovník. 3. díl, Pro–Ž. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1982. 1797 s.

JANOVEC, L. Jazyková tabu jako nepatřičnost v současné komunikaci? In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA 2009*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 27–31. ISBN 978-80-7372-544-0.

JENÍK, T. *Jazyková tabu*. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého. Filosofická fakulta. Katedra andragogiky, 2003. 120 s. Vedoucí diplomové práce Doc. PhDr. Jan Holeš, Ph. D.

JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Masová média*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 416 s. ISBN 978-80-7367-466-3.

JIRÁK, J. – KÖPPLOVÁ, B. *Média a společnost; stručný úvod do studia médií a mediální komunikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2003. 207 s. ISBN 80-7178-697-7.

KLIMEŠ, L. *Slovník cizích slov*. 5. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1994. 855 s. ISBN 80-04-26059-4.

Latinsko-český slovník, 1. díl A–K. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955. 743 s.

LEPILOVÁ, K. *Řečová komunikace verbální a neverbální: pro tlumočníky a průvodce ve sféře podnikání a cestovního ruchu*. 1. vyd. Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské univerzity Ostrava, 1998. 150 s. ISBN 80-7042-496-6.

LEWIS, D. *Tajná řeč těla*. Praha: Nakladatelství Victoria Publishing, 1989, 229 s. ISBN 80-85605-49-X.

LIŠKOVÁ, M. Tabu v jazyce. In *Každý den s češtinou: Zajímavosti a zvláštnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. s. 325–326. ISBN 978-80-7106-884-6.

MAGINCOVÁ, D. Signifikantní překračování tabu ve veřejné komunikaci: kauza Lety. In *EUROLINGUA & EUROLITTERARIA 2009*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2009. s. 33–41. ISBN 978-80-7372-544-0.

MACHOVÁ, S. – ŠVEHLOVÁ, M. *Sémantika & pragmatická lingvistika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Pedagogická fakulta, 2001. 160 s. ISBN 80-7290-061-7.

Malá československá encyklopedie. 6. díl Š–Ž. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1987. 928 s.

McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. 4. vyd. Praha: Portál, 2009. 640 s. ISBN 978-80-7367-574-5.

NOVOTNÝ, M. *Zákulisí slov podruhé*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Motto, 2004. 233 s. ISBN 80-7246-256-3.

NOVOTNÝ, M. *Zákulisí slov do třetice*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Motto, 2006. 194 s. ISBN 80-7246-304-7.

OSVALDOVÁ, B. – HALADA, J. *Praktická encyklopedie žurnalistiky*. 2. doplněné vyd. Praha: Libri, 2002. 240 s. ISBN 80-7277-108-6.

Ottův slovník naučný nové doby: dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. Díl 6., sv. 2., Ši–Užok. Praha: Novina, tiskařské a vydavatelské podniky, zapsané společenstvo s r.o. v Praze II., 1943. 1375 s.

Příruční mluvnice češtiny. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 799 s. ISBN 80-7106-134-4.

Příruční slovník naučný. 4. díl, S–Ž. 1. vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1967. 936 s.

REIFOVÁ, I. *Slovník mediální komunikace*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 327 s. ISBN 80-7178-926-7.

REJZEK, J. *Český etymologický slovník*. 1. vyd. Voznice: Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3.

SCHELLMANN, B. – GAIDA, P. – GLÄSER, M. – KEGEL, T. *Média – základní pojmy – návrhy – výroba. Úvod do praxe*. 1. vyd. Praha: Europa – Sobotáles cz, 2004. 482 s. ISBN 80-86706-06-6.

SCHUBERT, K. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha: Vyšehrad, 1999. 288 s. ISBN 80-7021-303-5.

Slovník spisovného jazyka českého. 6. díl, Š–U. 2. vyd. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1989. 448 s.

SUK, J. *Několik slangových slovníků*. Praha: Nakladatelství a vydavatelství Inverze, 1993. 137 s. ISBN 80-900632-9-2.

TRÁVNÍČEK, F. *Slovník jazyka českého*. 4. vyd. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952. 1801 s.

UNIVERSUM: *Všeobecná encyklopedie. 1. díl, A–B*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2000. 738 s. ISBN 80-207-1061-2.

UNIVERSUM: *Všeobecná encyklopedie. 4. díl, Ch–Kn*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2000. 649 s. ISBN 80-207-1066-3.

UNIVERSUM: *Všeobecná encyklopedie. 6. díl, Mb–Op*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2001. 656 s. ISBN 80-207-1068-X.

UNIVERSUM: *Všeobecná encyklopedie. 9. díl, Sp–T*. 1. vyd. Praha: Odeon, 2000. 646 s. ISBN 80-207-1071-X.

VEČERKA, R. a kol. *Uvedení do etymologie, k pramenům slov*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 355 s. ISBN 80-7106-858-6.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

BOLDIŠ, P. *Bibliografické citace dokumentu podle CSN ISO 690 a CSN ISO 690-2: Část 2 – Modely a příklady citací u jednotlivých typů dokumentů*. [online]. 11. 11. 2004. Dostupné z <<http://www.boldis.cz/citace/citace2.pdf>>.

MEDIAN.CZ [online]. [cit. 2010–12–19].
Dostupné z <http://www.median.cz/docs/MP_2010_3+4Q_zprava.pdf>

ŠPIČÁKOVÁ, M. *Kanibalismus z pohledu sociální a kulturní antropologie*. [online]. Diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého. Pedagogická fakulta. Centrum výzkumu zdravého životního stylu, 2010. 121 s. Vedoucí diplomové práce Doc. RNDr. Jan Šteigl, CSc. [cit. 2011–4–5].
Dostupné z <<http://theses.cz/id/2jt14a/84823-589662127.pdf>>.

VARIANTY.CZ Původ názvů Rom –Cikán. In *Interkulturní vzdělávání I., příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. [online]. [cit. 2011–2–19].
Dostupné z <<http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove/17.pdf>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–21].
Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Incest>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–21].
Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kanibalismus>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–23].
Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Totemismus>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–25].
Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Kenning>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2010–10–26].
Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Fortuna>>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–11].
Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Seri%C3%B3zn%C3%AD_m%C3%A9dium>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–11].
Dostupné z <http://cs.wikipedia.org/wiki/Bulv%C3%A1rn%C3%AD_m%C3%A9dia>.

WIKIPEDIA.ORG [online]. [cit. 2011–3–14].
Dostupné z <http://de.wikipedia.org/wiki/Bravo_%28Zeitschrift%29>

DALŠÍ ZDROJE:

Blesk 1. – 31. 7. 2010.

Mladá fronta DNES 1. – 31. 7. 2010.

Rytmus života 4. 1. 2010 – 21. 6. 2010.

ABSTRAKT

Tato diplomová práce se zabývá problematikou tabu a noa v jazyce a komunikaci. Jádrem této práce je identifikace základních tabuových témat v současné společnosti a způsobů jejich jazykové realizace v tištěných médiích.

V teoretické části této práce je nejprve vysvětlena podstata termínů tabu, noa, komunikace a jazyková tabu s ohledem na vzájemný vztah těchto pojmů.

V empirické části jsou následně vymezena tabuová témata vyskytující se v konkrétních textech deníků *Mladá fronta DNES* a *Blesk* a časopisu *Rytmus života* a způsoby jejich jazykového uchopování. Práce se zaměřuje především na projevy řečových omezení v lexikálním plánu jazyka.

KLÍČOVÁ SLOVA

Tabu, noa, jazykové tabu, jazyk, komunikace, mediální komunikace, text, zákaz, vyloučení, téma, substituce, eufemismus, náhrada, produktor, recipient.

ABSTRACT

This thesis deals with issues of the taboo and noa in language and communication. The core of this thesis is to identify the essential tabooed themes in contemporary society and ways of their linguistic realization in the print media.

In the theoretical part of this thesis is the first explained substance of the terms such as taboo, noa, communication and linguistic taboos with regard to the interrelations between these terms.

In the empirical part are then defined tabooed themes occurring in the concrete texts of the diary *Mladá fronta DNES* and *Blesk* and of the periodical *Rytmus života* and ways of their linguistic grasping. The thesis focuses above all on the manifestations of speech restrictions in the lexical plan of the language.

KEY WORDS

Taboo, noa, linguistic taboo, language, communication, media communication, text, restriction, elimination, theme, substitution, euphemism, produktor, recipient.